

LXVIII. ÉV.

HARMADIK FOLYAM

1944. JAN.-MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROK ÉS LEVÉLTÁROK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

1944. évi folyam * I. füzet.

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1944

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottsága

azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a Magyar Könyvszemle kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak.

A Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság tagjai

ENYVVÁRI JENŐ, a budapesti Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója, FITZ JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának főigazgatója, GOMBÁS GÉZA, az Országos Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának vezetője, HEIN JÁNOS, a Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtárának előadója, KÁPLÁNY GÉZA, a Technológiai Könyvtár igazgatója, LAMOTTE KÁROLY, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vezérigazgatója, MELICH JÁNOS, nyug. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, NYIREŐ ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, PASTEINER IVÁN, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, PUSKÁS ENDRE, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, RADÓ AURÉL, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, TAMÁS LAJOS ny. r. egyetemi tanár, az Erdélyi Tudományos Intézet igazgatója, TETTAMANTI JENŐ egyetemi nyilvános rendes tanár, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtárának igazgatója (Sopron), TRÓCSÁNYI GYÖRGY, az Országgyűlés Könyvtárának igazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában igazgató, a Magyar Könyvtárosok és a Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztályának képviselője, szerkesztő.

550.013

KA 1759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

ÉS

VARJAS BÉLA

HARMADIK FOLYAM. * LXVIII. ÉV.

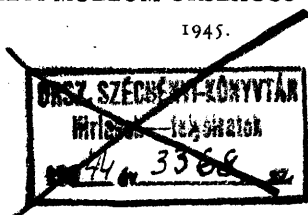
1944. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

KIADJA

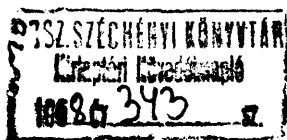
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

1945.

~~S. 1760~~

~~S. 3020~~

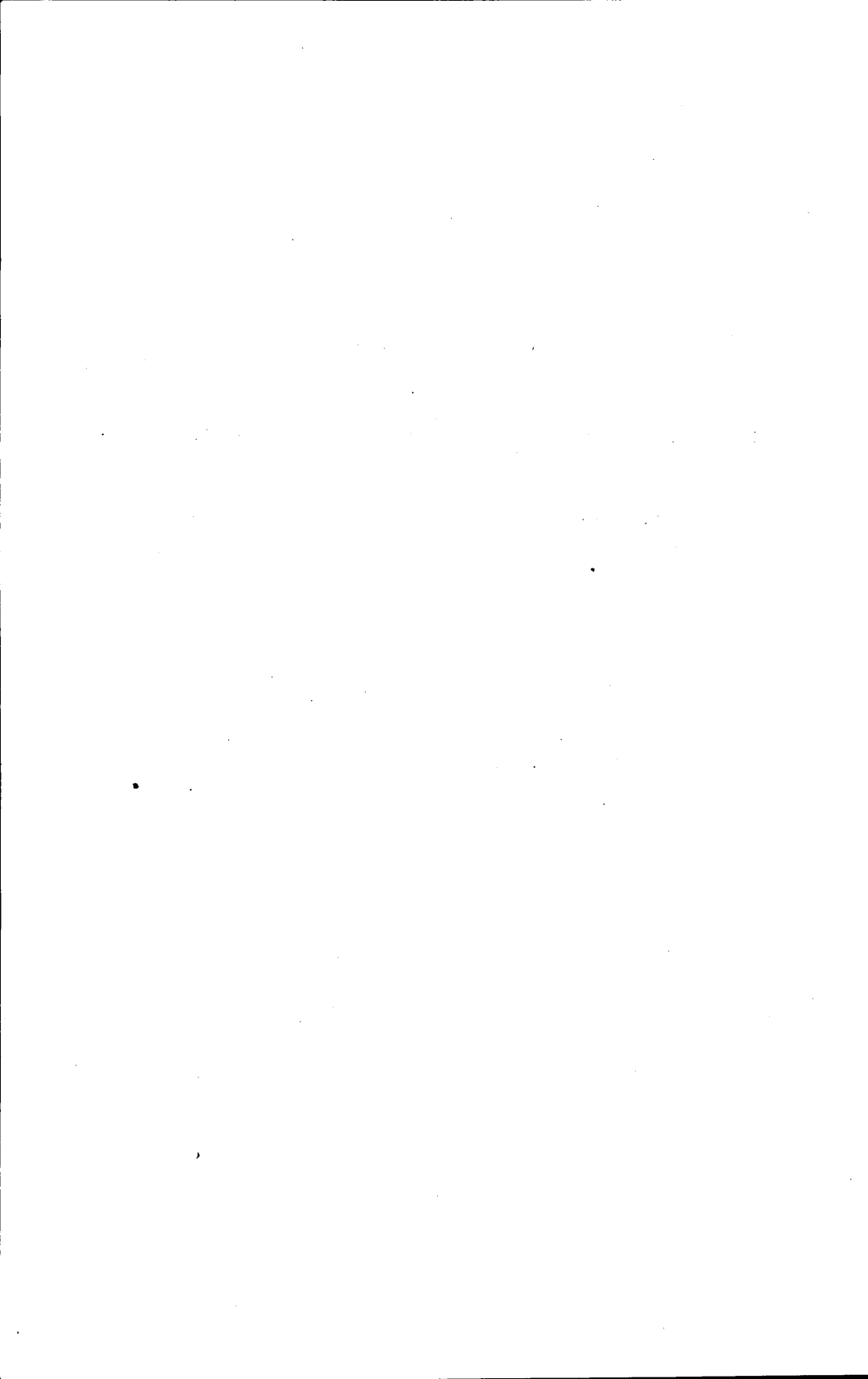

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

HARMADIK FOLYAM. * LXVIII. ÉV.

1944.

TARTALOM.

1. ÉRTEKEZÉSEK, ÖNÁLLÓ KÖZLEMÉNYEK.

	Lap
BISZTRAY GYULA: Három év magyar könyvszete	85
GÁRDONYI ALBERT: Hazai könyvtermelésünk a könyvkereskedés önállósítása korában	148
GÁRDONYI ALBERT: Hazai könyvtermelésünk a Pragmatica Sanctio korában	1
GORIUPP ALISZ: A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a XVIII. század fordulóján	19
GULYÁS PÁL: A könyvkiadás Magyarországon a XVI—XVIII. században (1527—1773)	100
LUKÁCS KÁROLY: A balatonvidéki hírlapirodalom első negyedszázada	35
SZIMONIDESZ LAJOS: A magyarországi anabaptisták irodalma és könyveik	134

2. KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

DEZSÉNYI BÉLA: Egy régi vidéki újság képes melléklete	176
DEZSÉNYI BÉLA: Tábori nyomdák és nyomdászok 1848-ban és 1849-ben ..	57
ECKHARDT SÁNDOR: Magyar nyomda és kézírás harca a XVI. században ..	54
GYÖRKÖSY ALAJOS: Török Pál (1885—1943)	53
RÉDEY TIVADAR: Kereszty István (1860—1944)	167
SZABÓ DÉNES: A Jókai-kódex papirosának vízjegyei	175
SZEMZŐ PIROSKA: Az orosz Tudományos Akadémia moszkvai könyvtára ..	169
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Helyesírás és könyvmeghatározás	56
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A katalógus-olvasás	62
TR. Z.: Előfizetés-gyűjtés — tudós koldulás	61
VARJAS BÉLA: Orosz könyvművészet	172

3. ISMERTETÉSEK.

BISZTRAY GYULA: Író és nemzct. Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	189
<i>A bölcs Esopusnak és másoknak fabulái és oktató beszédei.</i> Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	68
BÖÖR GYÖRGY: A magyarországi ruszin időszaki sajtó a XIX. században. Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	69
BRETAN JUDIT: A francia könyv Magyarországon. Ism. SZEMZŐ PIROSKA ..	193
FEHÉR MÁTYÁS: A kassai püspöki könyvtár kódexei és ősnymtatványai. Ism. CSERY-CLAUSER MIHÁLY	65
FITZ JÓZSEF—ZOLNAI KLÁRA: Bibliographia regis Matthiae Corvini. Mátyás király könyvtárának irodalma. Ism. IFJ. VAYER LAJOS	67
GYALUI FARKAS: Hatvanéves irodalmi munkám. Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN ..	72

VI

	Lap
KERTÉSZ JÁNOS: Nagyvárad thj. város bibliográfiája. Ism. SZEMZŐ PIROSKA	73
KRISTÓF GYÖRGY: A kolozsvári m. kir. Ferenc József tudományegyetem magyar irodalomtörténeti intézetének könyvtára. Ism. DEZSÉNYI BÉLA	190
SZABÓ DÉNES: Apoc-kódex. Ism. GABRIEL ASZTRIK	64
SZABÓ DÉNES: Guary-kódex. Ism. V. NYILASSY VILMA	179
TREBST HANS: Die Kataloge der grösseren Bibliotheken des deutschen Sprachgebietes. Ism. GORIUPP ALISZ	187
VARJAS BÉLA: Balassa-kódex. Ism. ECKHARDT SÁNDOR	181

*

VÁLTOZÁSOK A TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁRAK TISZTVISELŐI LÉTSZÁMÁBAN 1943-BAN	78
HÍREK	195
LEVÉLSZEKRÉNY	74
RÉSUMÉ — EXTRACT — INHALTSANGABE	82, 197
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	201

HAZAI KÖNYVTERMELÉSÜNK A PRAGMATICA SANCTIO KORÁBAN.

A XVIII. században virágzó iparágak közül a könyvnyomtatás volt az egyetlen, melynek fejlődését céhbeli szempontok nem korlátozták. Ennek oka a könyvnyomtatók elenyészően csekély számában keresendő, akik egymástól távol Tékvi városokban voltak elszórva. Korlátozták ellenben a könyvnyomtatás szabad fejlődését az államhatalom politikai szempontjai, amelyek következtében könyvnyomtatással csupán az foglalkozhatott, aki erre királyi engedélyt nyert, a királyi engedéllyel működő nyomdák szabad fejlődését pedig erősen befolyásolta a könyvcenzura, amely kielégíthetetlen szigorral őrködött a nyomdák működése felett. A könyvnyomtatás sajátos tulajdonsága, hogy természeténél fogva tömegszükséglet kielégítésére van rendelve s ennek következtében csupán ott tud boldogulni, ahol a tömegfogyasztás előfeltételei megvannak. A tömegfogyasztás előmozdítása céljából pedig tömegszükséglet kielégítésére szolgáló nyomtatványokat kénytelen termelni s ezek sorában első helyen állanak a tankönyvek, amelyek az iskolázás terjedésével párhuzamosan mind keresettebbekké lesznek. De tömegszükséglet kielégítésére szolgálnak a naptárak, ájtatos olvasmányok és népies szépirodalmi termékek is, amelyek vásárokon tehát ponyva alatt kerültek forgalomba. Ezt a ponyvairodalmat nem szabad lebecsülni, mert előkészítőül szolgált a magasabbrendű olvasmányok számára. A vásár volt az első hathatósabb eszköze a könyvterjesztésnek s ponyva alatt nem csupán tömegcikkek, hanem irodalmi értékű sajtótermékeket is árusítottak. Amíg a könyvkereskedelem szervezete ki nem épült, vásárokon kellett a nyomdatermékek számára vevőket keresni, mert a könyvnyomtató műhelyekben nem nagyon keresték azokat s könyvjegyzékek kibocsátásával vagy hírlapi hirdetésekkel is alig lehetett vásárló közönséget biztosítani. Ezzel szemben a vásárok felfokozták a vásárlókedvet, könnyebben lehetett vevőket szerezni. Talán ezért is történt, hogy a könyvkereskedelem aránylag későn önállósult s a könyvnyomtatók mellett sokáig a könyvkötők kezében volt a könyvárusítás, kik a nyomtatóműhelyekből kikerült sajtó-

termékeknek vonzóbb külsőt tudtak adni s a vásártjárók figyelmét jobban le tudták kötni.

Magyarország a XVII. század végén szabadult fel a török hódoltság alól s a felszabadító hadjáratok tartama alatt népessége megfogyott, földje elparlagiasodott, ipara és kereskedelme elsatnyult. Ilyen körülmények között a szellemi élet sem állhatott magasabb színvonalon, ami irodalmi termelésünk kezdetlegességét s a nyomdaipar pangását bőségesen megmagyarázza. A XVIII. század első felében Pozsony és Nagyszombat voltak az ország szellemi életének központjai, amaz kormányzati és politikai, emez pedig tudományos szempontból. Ezekben a központokban volt szellemi élet, ezekben voltak meg a nyomdaipar virágzásának előfeltételei. Nagyszombatan volt az ország egyetlen tudományegyeteme, mely a jezsuiták vezetése alatt állott s a nagyszombati jezsuita nyomda volt az egyetlen, melyben tudományos irodalmi termékeket állítottak elő. Pozsonyban voltak elhelyezve az ország legfőbb kormányzati szervei, Pozsonynak volt könykedvelő közönsége, ennek szükségleteit azonban jórésben a bécsi könyvpiac elégítette ki, a hazai könyvtermelés nem sok hasznát látta. Buda és Pest alig néhány évtizednyi multtal bíró városok, lakosságuk újonnan telepített, gazdasági életük a kezdet nehézségeivel küzd, műveltségük alacsony színvonalon áll. Az új telepéseknek mindenekelőtt fennmaradásuk gazdasági előfeltételeit kellett megteremteni, csupán ezután gondolhattak szellemi szükségleteik kielégítésére, csupán ezután honosodhatott meg itt a könyvnyomtatás. A XVIII. század második felében a gazdasági élet alapjai Budán és Pesten már meg voltak vetve, a nagyszombati egyetem áthelyezésével a tudományos élet súlypontja is ide tevődött át, a szellemi élet lüktetése mind elevenebbé vált, virágzó nyomdaipar keletkezett bennük, mely az egész ország szellemi életére hatást gyakorolt. Csupán a XVIII. század végére zárult le az a folyamat, mely a török hódoltság utáni újjáéledést jelentette, csupán innen számítható a szellemi élet nagyobb arányú fellendülése, ami az egyetemes műveltség megizmosodását jelentette. Ami ezt megelőzően történt, az csupán előkészületnek tekinthető s erre az előkészületi folyamatra óhajt a jelen tanulmány világot vetni.

SZABÓ KÁROLY nyomán a magyarországi könyvtermelés régibb korszakát az 1711. évvel szokás lezárni, s az ezt megelőzően készült nyomtatványoknak különös értéket tulajdonítanak. Ez a megkülönböztetés nem látszik helytállónak, mert a könyvtermelés terén az 1711. év után következő békeesztendőök egyáltalán nem hoztak vál-

tozást. 1711 előtt a könyvnyomtatás a reformáció és ellenreformáció jegyében működött s ugyanez volt a helyzet 1711 után is azzal a különbséggel, hogy az ellenreformációt az állam hatalmi eszközeivel hathatósan támogatta, minek következtében a reformáció sajtója erősen háttérbe szorult. Az ellenreformáció diadalának ékesen szóló bizonyítéka a nagyszombati jezsuita nyomda, melynek könyvtermelésével sem mennyiségét, sem minőségét tekintve egyetlen hazai nyomda sem versenyezhetett. A nagyszombati jezsuita nyomda rendeltetését a jezsuita tartományfőnököknek a helytartótanács 1772. április 6-án kelt rendeletére készült jelentése úgy jelölte meg, hogy ott az eretnekek megtérítésére szolgáló hitvitázó munkákat, katolikus szellemű imakönyveket és a katolikus tanulóifjúság használatára rendelt tankönyveket állítanak elő (*in qua et libelli controversistici, qui haereticis convertendis prodessent, et libelli precatorii aliique catholicorum usui deservituri, scholastici denique libri studiosis catholicis necessariis typis excuderentur*). Egészen azonos célokat szolgált a kassai jezsuita nyomda is azon különbséggel, hogy ez csupán 1715-ben került a jezsuiták birtokába, addig tehát a nagyszombati nyomda volt az egyetlen ezen a téren. A kassai jezsuita nyomda rendeltetését a nyomdai prefektus 1763. április 29-én kelt jelentése (Ht. lvt: *Missellanea fasc. 58. nr. 302*) úgy jelölte meg, hogy az a tanulóifjúság használatára rendelt tankönyvek és a katolikus vallás céljait szolgáló nyomtatványok előállítására van hivatva (*eos solum libros prelo subiecit, qui essent studiosae juventuti ad profectum subsidii et religioni catholicae ac pietati christianae adjumento*). Ezzel szemben a jezsuiták kezén lévő cenzurának a protestáns sajtóra gyakorolt bénító hatása világosan kitűnik a helytartótanácsnak a lőcsei nyomdát illető 1726. augusztus 31-i felterjesztéséből, illetőleg az ahhoz csatolt könyvjegyzékből (Kanc. lvt: *Litterae Consilii anni 1726. nr. 179.*), amelyből kiviláglik, hogy ez a hajdan virágzó nyomda már akkor lassú elsorvadásra volt ítélve.

A régibb nyomdatípusokkal szemben új nyomdatípust teremtett ROYER JÁNOS PÁL Pozsonyban, mely a pozsonyi városi tanács 1726. március 11-én kelt jelentése, illetőleg a jelentéshez csatolt könyvjegyzék szerint (Ht. lvt: *Litterae 1726. március 11. Pozsony*) 1719 júliusában kezdte meg működését. Ebben a tisztán magánvállalkozásban, amely semminemű hatósági vagy magántámogatásban nem részesült, a nagyszombati nyomda versenytársát látták kezdetől fogva s a Nagyszombatban székelő esztergomi szentszék már 1720. március 7-én a kancelláriához intézett beadványában (Kanc.

lvt: *Conceptus Expeditionum anni 1720. március nr. 85.*) a pozsonyi nyomda működésének betiltását szorgalmazta (ut dictum typographum ab ulteriori typographiae exercitio inhibere, per consequens ipsam etiam typographiam Posonio auferri facere non intermittat). Ezzel szemben a pozsonyi városi tanács 1720. április 5-én kelt jelentése alapján a kancellária 1720. május 23-án úgy döntött, hogy Pozsonyban szükség van nyomdára, mert ez a város az országgyűlések színhelye, továbbá egy társaskáptalan és több tanintézet székhelye; azt kívánta azonban, hogy ROYER szerezzen mielőbb szabadalmat nyomdája számára (Kanc. lvt: *Conceptus expeditionum anni 1720. május nr. 100.*). ROYER JÁNOS PÁL meg is tette a szabadalom megszerzéséhez szükséges lépéseket, s a nyomdai szabadalmat 1730. május 25-én meg is kapta (Kanc. lvt: *Conceptus Referadarum 1752. május nr. 182.*). Ez a szabadalom felhatalmazta ROYERT a könyvnyomtatás gyakorlására, az előállított sajtótermékek árusítására, de egyben arra is kötelezte, hogy jó betűtípusokkal dolgozzék s az előállított sajtótermékekből köteles példányokat küldjön be. ROYER nem sokáig élhetett a szabadalommal, mert már 1736-ban meghalt. Özvegye folytatta az üzletet, amely csupán akkor tudott felvirágozni, amikor 1750-ben LANDERER JÁNOS MIHÁLY kezébe került, aki széles látókörű és erős üzleti érzékű vállalkozó volt.

Pozsony után Budán keletkezett ilyen új típusú nyomda, amely kezdettől fogva figyelemreméltó munkásságot fejtett ki. Budán SZÉCHENYI GYÖRGY esztergomi érsek 1687-ben akadémiát, papnevelő intézetet és világi konviktust alapított s mindezek gondozását a jezsuitákra bízta. Ezzel olyan szellemi központot teremtett itt, amely könyvnyomtató műhely felállítását is indokoltta tette s minthogy a jezsuiták nyomdát nem alapítottak, magánvállalkozóra, LANDERER JÁNOS SEBESTYÉNre maradt az alapítás. LANDERER 1724 tavaszán kezdett tárgyalásokat a budai tanáccsal nyomdája átköltöztetése tárgyában, olyan kikötései voltak azonban, melyeket a budai tanács nem volt hajlandó teljesíteni, s csupán annyit tudott elérni, hogy az 1724. március 10-én kelt tanácsi határozat tízesztendei adómentességet biztosított számára (Budai tanácsulési jkönyv). Ezzel LANDERER nem érte be s ingyen szállást, valamint pénzsegélyt is követelt azzal az indokolással, hogy az átköltözés sokba kerül (weillen Er ohne grosse Kosten sich hieher nicht transferiren kann). A budai tanács 1724. március 30-án kelt újabb határozatával megismételte a tízévi adómentességre vonatkozó ajánlatot, nem adta meg azonban a kért ingyen szállást s a pénzsegélyt, amit a súlyos

gazdasági viszonyokkal indokolt s ez az 1723. évi nagy tűzvész után érthető is. (Budai tanácsülési jkönyv.) LANDERER hajlandó volt a pénzsegélyre vonatkozó kikötést elejteni, az ingyenszálláshoz azonban tovább is ragaszkodott, mire a tanács 1724. május 15-én úgy döntött, hogy az adómentesség tartamát 15 esztendőre emeli fel, ingyen szállás helyett pedig egyszer s mindenkorra 50 tallér pénzsegélyt ad, amit 1724. június 19-én ki is utaltak számára. (Budai tanácsülési jkönyv.) Ebből arra lehet következtetni, hogy LANDERER megtelepedése ebben az időtájban történt s nyomdája rövidesen meg is kezdte működését, mert a budai tanács 1724. szeptember 12-én már 7 frt. 30 kr-t utalt ki számára (dem Buchtrucker Landerer) nyomdai munkáért. Mikor LANDERER Budára került, már nem volt fiatal ember s nem is sokáig működött itt, mert 1727. június 2-án 42 esztendőskorában meghalt (Vízivárosi plébánia halálozási anyakönyvei II. k.), nyomdája pedig özvegyére szállott át. Hogy hol tanulta LANDERER a könyvnyomtatás mesterségét, adatok hiányában nem állapítható meg, az azonban bizonyos, hogy pozsonyi származású volt, mert neve az 1723. évi pozsonyi polgárok lajstromában előfordul. (Kanc. lvt: Litterae Camerae anni 1723. nr. 8.) LANDERER özvegye 1728. január 11-én férjhezment üzletvezetőjéhez NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGYHÖZ, ki az 1729. március 18-án kelt tanácsi határozat szerint adósságokkal terheltet vette át a nyomdát (bekandermassen grosse Schulden gefunden) s a hitelezőkkel szemben kénytelen volt a tanács védelméhez folyamodni (Budai tanácsülési jkönyv). A LANDERER—NOTTENSTEIN-nyomda szabadalom nélkül működött, mert a nyomdaalapítás időpontjában a szabadalomszerzés még nem volt kötelező. 1728. január 30-án azonban NOTTENSTEIN már azon kéréssel fordult a városi tanácshoz, hogy bécsi ügyvivője útján eszközöljön ki számára kizárólagos szabadalmat németnyelvű evangéliumos könyvek, katekizmusok és ábécés könyvek kiadására (Budai lvt: Mandata antiqua nr. 240). A városi tanács eleget tett NOTTENSTEIN kérésének s 1728. április 10-én meleghangú ajánlással terjesztette az ügyet a kancellária elé, aminek eredményeképpen NOTTENSTEIN már 1728. április 28-án megkapta a kért szabadalmat, amely a nyomda fennmaradásának erős biztosítéka volt (Budai lvt: Locumtenentia antiqua nr. 1843.). E szerint 10 esztendő tartamán belül egyedül NOTTENSTEIN volt feljogosítva németnyelvű ábécés könyvek, katekizmusok és evangéliumos könyvek kiadására azon kikötéssel, hogy az ábécés könyveket a polgári, a katekizmusokat és evangéliumos könyveket az egy-

házi hatóság cenzurája alá bocsátja. NOTTENSTEIN nem érte meg a szabadalom lejártát, mert 1737-ben meghalt s 1737. április 6-án kelt végrendelete szerint (Budai végrendeletek I. nr. 1715) mostohafiai-nak, LANDERER LIPÓT FERENCNEK és LANDERER JÁNOS MIHÁLYNAK a házassági szerződésben kikötött 300—300 frt-on kívül még 200—200 frt-ot hagyott, gondoskodott továbbá Bajorországban élő nőtestvéréről és Bécsben élő fitestvéréről. Általános örököséül feleségét nevezte meg, felesége újabb férjhezmenetele esetére pedig mostohafiára, LANDERER LIPÓT FERENCRE hagyta a nyomdát.

NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGY működése nagyjelentőségű volt a budai nyomda számára s tulajdonképen az ő vezetése alatt emelkedett megfelelő színvonalra, mert LANDERER JÁNOS SEBESTYÉN nem tudta túljuttatni a kezdet nehézségein. NOTTENSTEIN nevéhez fűződik a „*Wochentlich zweymal neu ankommender Mercurius*“ című hírlap megindítása, melynek csonka példánya a budapesti egyetemi könyvtárban s két száma a M. Nemz. Múzeum Orsz. Széchényi könyvtárában maradt fenn (GÁRDONYI: *A hírlapírás kezdetei Budán és Pesten*. Könyvtári Szemle 1907. évf.). Ezt a kiadványt a városi tanács pénzsegéllyel is támogatta, mert 1730. január 16-án azon indokolással szavazott meg a kiadó számára évi 12 forint pénzsegélyt, hogy a nevezett kiadvány a város díszére szolgál (da es aber doch pro honore civitatis absehet). NOTTENSTEIN nem volt megelégedve a pénzsegély összegével s a városi tanács kénytelen volt azt 1730. február 13-i határozatával 20 frt-ra felemelni. A hírlapkiadás sok kellemetlenséggel járt, mert a várparancsnok az előzetes cenzura jogát magának követelte s minthogy a kiadó nem volt hajlandó engedelmeskedni, katonai őrzéssel vizsgálhatta át a nyomdát s börtönbüntetéssel fenyegette meg NOTTENSTEINT, ha parancsa ellen merne cselekedni. NOTTENSTEIN pártfogójához, a városi tanácshoz fordult támogatásért, amely 1731. február 16-án úgy határozott, hogy a kancellária elé terjeszti az ügyet, a további kellemetlenségek elkerülése céljából pedig azt ajánlotta NOTTENSTEINNAK, hogy egyelőre szüntesse be a lap kiadását. Úgy látszik, hogy NOTTENSTEIN megfogadta a tanácsot, ami által elkerülte ugyan a további zaklatásokat, a hírlap fennmaradását azonban kétségessé tette, mert vásárlóit elvesztette.

NOTTENSTEIN működését az a nyomdai katalógus tünteti fel, melyet a könyvnyomtató ZALONYI NAGY JÁNOS nagyváradi könyvkötővel folytatott jogvitája kapcsán 1734. január 30-án a budai tanács elé terjesztett. A nyomtatott katalógusra vezetett sajátkezű fel-

jegyzés szerint már ezt megelőzően is adott ki katalógust, ezt azonban nem ismerjük. Az 1734. évi katalógus latin-, magyar- és németnyelvű munkákat tartalmaz, amelyek nyelvek szerint a fenti sorrendben vannak csoportosítva. A kizárólagos szabadalom alapján kiadott német ábécés könyveken kívül latin, magyar és szerb ábécés könyveket is találunk a katalógusban, s az ugyancsak kizárólagos szabadalommal kiadott német katekizmusokon és evangéliumos könyveken kívül latin katekizmusokat és magyar evangéliumos könyveket is tartalmaz a katalógus. Különösen gazdag azonban gimnáziumi használatra szánt latinnyelvű tankönyvekben, amelyek sorából ALVAREZ és GRETSER tankönyvei emelendők ki s ezek kiadására a budai jezsuita iskola szükségletei serkentették a kiadót. Két budai vonatkozású nyomtatvány is szerepel a katalógusban, amelyek egyike latin, másika pedig német nyelven készült. A latinnyelvű címe „*Thermographia Budensis*“, melynek első kiadása Augsburgban jelent meg 1721-ben s szerzője STOCKER LÖRINC, budai tisztiorvos volt. Az 1729. május 2-i tanácsülési jegyzőkönyvből megállapítható, hogy a budai kiadás a városi tanács költségén készült 200 példányban (Für das schon jüngsthin drucken zu lassen determinirte Buch von hiesigen warmen Bädern). A németnyelvű munka címe „*Neu aus seinem Steinhauften wiederum aufwachendes Ofen*“, amely a török hódoltság alól felszabadult Buda első leírása volt s 1733. január 1-én jelent meg. Amint az 1732. szeptember 1-i tanácsülési jkönyvben foglaltakból megállapítható, a munka szerzője VANOSI FERENC polgármester volt, aki munkáját a tanácsnak ajánlotta, amely a kiadási költségeket fedezte. Az 1733. február 6-i tanácsülési jkönyvben foglaltak szerint ez a munka 800 példányban készült s összesen 45 frt-ba került, amivel szemben a STOCKER művének 200 példányáért 50 frt-ot fizetett a budai tanács, az utóbbi azonban sokkal díszesebb kiállítású és terjedelmesebb munka.

Irodalomtörténeti szempontból különösen a katalógus magyarnyelvű nyomtatványai méltók a figyelemre, mert azok budai kiadásai jórészt ismeretlenek. BALASSI BÁLINT és RIMAI JÁNOS istenes énekeinek budai kiadásai ismeretesek, ismeretesek továbbá a *Murányi Venus* és a *Chariclia* budai kiadásai is, ismeretlen azonban a KEMÉNY JÁNOS emlékezetének 1734 előtti budai kiadása. Különös figyelemre tarthatnak számot azok a széphistóriák is, amelyek 1734 előtt kerültek ki a budai nyomdából, nevezetesen a história egy *Argirus* nevű királyfiról és egy tündér szűz leányról, história egy *Apollónius* nevű királyfiról, história *Mária Magdolnának* sok bűneiből való

kegyes megtéréséről, *Salamon királynak Markalffal* való tréfabeszédeknek rövid könyve, egész szép *Tancredus*-historia, krónika *Stillfried* csehországi királyról és *Brunswick* nevű fiáról, historia *Trója* városának tíz esztendeig való megszállásáról, historia vagy igen szép példa a *tékozló fiúról*, az híres neves *Tholdi Miklósnak* jeles cselekedetéről való historia, melyek közül az utolsó nagyon kapós lehetett, mert a könyvjegyzék szerint konconként árusították. A német könyvnyomtató erős üzleti érzékére mutat, hogy ezeket a magyar nyelvű széphistóriákat ilyen nagy számban állította elő. Nehéz eldönteni, vajjon ezek kiadását a katalógust kibocsátó NOTTENSTEIN kezdte-e meg, avagy elődjétől, LANDERERTől vette át ezt a gyakorlatot, mert a széphistóriák kiadásának évszámait nem ismerjük. Ismerjük ellenben a *Murányi Venus* budai kiadásának az évszámát (1725), amiből arra lehet következtetni, hogy a kezdeményezés érdeme mégis LANDERERT illeti meg. A kiadásra viszont a magyar könyvkötők biztatták a német könyvnyomtatót, mert a könyvkötők vitték piacra a nyomdai termékeket s jól ismerték a vásárló közönség ízlését. ZALONYI NAGY JÁNOS nagyváradi könyvkötő 1733. január 24-én kelt leveléből ugyanis tudjuk, hogy NOTTENSTEINT ő biztatta a *Chariclia* kiadására, amiből arra lehet következtetni, hogy más magyar munkák is hasonló módon láttak napvilágot a budai nyomdában.

A budai katalógus magyar és német könyvei sorában jelentős helyet foglalnak el az imakönyvek és egyéb ájtatos olvasmányok is, amelyek nagy keresletnek örvendtek s a nyomda fennmaradásának legbiztosabb támaszai voltak. Ezeken kívül német kalendáriumokat is találunk a katalógusban, amelyek szintén e keresett nyomtatványok közé tartoztak s éppen ezért kizárólagos szabadalmakkal védelmezték meg azok kiadási jogát. A budai nyomdának sokáig nem volt ilyen szabadalma s ezért számos jogvitája volt a szabadalommal felruházott könyvnyomtatókkal.

Az előadottakból kitűnik, hogy BALLAGI ALADÁR tévesen jellemezte a budai nyomda működését (*Magyar Nyomdászat* 119. l.), amikor azt állította, hogy „csupán kalendárium, csizió, magyar s német népdalok, litániák, rossz fametszetű és piszkosnyomású szentképek, álmoskönyvek stb. efféle termékekkel árasztotta el a hazai vásárokat és búcsúkat“. Könnyen érthető, hogy a felsorolt nyomtatványok kiállítására nem fordíthattak nagyobb gondot, mert ezeket olcsón kellett a piacra vinni, költségesebb kiállítást nem bírtak meg. Ezzel szemben az értékesebb budai nyomdatermékek kiállítása min-

den tekintetben megütötte a mértéket, amint ezt a „*Thermographia Budensis*“ budai kiadása igazolja, amely erősen emlékeztet a pozsonyi nyomda szebb kiadványaira.

A budai nyomda fenntartása nem volt könnyű feladat, mert az egykorú soproni nyomda is annyi nehézséggel volt kénytelen megküzdeni, hogy rövidesen Győrbe tette át működése színterét, ahol a győri püspök pártfogása alatt működött tovább. A győri könyvnyomtató 1731. január 2-án kelt szabadalomlevele szerint ugyanis (PITROFF: *A győri sajtó története* 113. l.) már 1726-ban kapott szabadalomlevelet soproni nyomdája számára, itt azonban nem tudott annyi munkát szerezni, hogy megélhetését biztosíthatta volna (tantos labores ad usum typographiae pertinentes, quibus mediantibus se et suos alere et sustentare potuisset, acquirere non valuerit) s ezért volt kénytelen elfogadni a győri püspök ajánlatát, hogy nyomdáját Győrbe helyezze át. A budai nyomdának a városi tanács volt az egyetlen pártfogója, ez a pártfogás azonban aligha vetélkedhetett a győri püspök pártfogásával s ezért arra kell gondolnunk, hogy mégis csak kiadványainak kapossága biztosította a fennmaradását.

A LANDERER—NOTTENSTEIN-nyomda működését akkor értékeljük helyesen, ha összehasonlítjuk az egykorú pozsonyi ROYER-nyomda működésével. A ROYER-nyomda nem adott ki könyvjegyzéket, kiadványai azonban ismeretesek abból a jegyzékből, melyet a kancellária rendeletére 1726. március 11-én állított össze a könyvnyomtató. A kancellária ugyanis 1726. február 8-án elrendelte, hogy minden könyvnyomda köteles az 1711. évtől kezdődően előállított nyomdatermékei jegyzékét a helytartótanács útján felterjeszteni (Kanc. lvt: Conceptus expeditionum 1726. február nr. 19.), ezentúl pedig időszakonként magukból a nyomdatermékekből kellett köteles példányokat beküldeni. A rendeletnek a köteles példányokra vonatkozó része a cenzura céljait szolgálta s a már egyszer cenzurázott nyomtatványok újabb ellenőrzését jelentette. A rendelet első része viszont alkalmat ad arra, hogy az 1711 és 1726 között előállított sajtótermékeket legalább címük szerint megismerjük. Minthogy a helytartótanács székhelye Pozsony volt, a pozsonyi könyvnyomtató tett elsőnek eleget a kiadott rendeletnek s felterjesztette a nyomda működésének megkezdésétől, 1719 júliusától előállított sajtótermékei jegyzékét évenkénti egymásutánban. Ebből a jegyzékből kitűnik, hogy a pozsonyi nyomda a budaival szemben felette szerény munkásságot fejtett ki, csaknem kizárólag magyar-, német- és tótnyelvű vallásostárgyú munkákat állított elő, melyek a pozsonyi jezsuiták

előzetes cenzuráján mentek keresztül. Ezek közül a munkák közül kimagaslanak CSUZY ZSIGMOND pálosrendű szerzetes magyarnyelvű prédikációs könyvei, melyek úgy tartalmukat, mint nyomdai kiállításukat illetően is kiválóak voltak. Egyébként igazán csak csekély jelentőségű munkákat adott ki 1726-ig a ROYER-nyomda s 1726 után sem emelkedett magasabb színvonalra, pedig Pozsony kultúrája Budáénál összehasonlíthatatlanul magasabb rendű volt.

A budai és pozsonyi nyomdáktól teljesen elütő a nagyszombati és kassai nyomdák jellege, mert amazok tisztán magánvállalkozások, melyek fennmaradása az üzleti eredményektől függött, emezek ellenben ellenreformációs rendeltetéssel bíró alapítványok munkaeszközei, melyeknek az üzleti eredményekre nem kellett figyelemmel lenniök. A nagyszombati jezsuita nyomda (typographia collegii academici Societatis Jesu Tyrnaviensis) kezdetei az 1577. eztendőre nyúlnak vissza, amikor TELEGDI MIKLÓS esztergomi prépost a bécsi jezsuiták használaton kívül helyezett nyomdáját megvásárolta. Ez a nyomda utóbb az 1635-ben alapított nagyszombati egyetem tulajdonába ment át, amelynek gondozását az alapító Pázmány Péter esztergomi érsek a jezsuitákra bízta. A nagyszombati jezsuita nyomda munkássága már a XVII. század folyamán is számottevő volt (IVÁNYI—GÁRDONYI: *Az egyetemi nyomda története*), igazán azonban csak a XVIII. század folyamán lendült fel, amikor is az egyetem tudós tanárainak a munkáit adta ki. A nagyszombati jezsuita nyomda is köteles volt eleget tenni az 1726. február 8-i kancelláriai rendeletnek s RAJCSÁNYI GYÖRGY egyetemi rektor 1726. április 15-én terjesztette fel az 1712-től kezdve előállított nyomdatermékek lajstromát. A lajstrom nem teljes, mert az apró nyomtatványok hiányzanak belőle, az érdemleges munkák azonban hiánytalanul megvannak, s túlnyomóan jezsuita szerzők művei (Kanc. lvt: *Litterae Consilii anni 1727. nr. 61*). Ezek a munkák a jezsuita rend hivatásának megfelelően túlnyomóan vallásos jellegűek, latinnyelvű hittudományi és ájtatossági munkák, az utóbbiak sorában a legtöbbnek HEVENESI GÁBOR volt a szerzője. De sok a történettudományi munka is, amely tudományág terén a jezsuita írók élénk tevékenységet fejtettek ki. Különösen TIMON SÁMUEL jezsuita munkáit (*Synopsis Chronologica és Purpura Pannonica*) tartjuk e téren kiemelendőknek, de mások is követték példáját. A jogi szakmunkák közül KITONICS *Directio methodicája* és a *Praxis Criminális* című munka kerültek kiadásra, melyek szegényes jogi szakirodalmunk kimagasló termékei. Magyar nyelven túlnyomóan imádságos könyvek ké-

szültek a nagyszombati nyomdában, de magyar nyelvű prédikációs könyvekkel is találkozunk a lajstromban, amely utóbbiak a hittudományi és ájtatossági munkákhoz hasonlóan papi célokat szolgáltak.

A kassai jezsuita nyomda működésének megismerésére szolgál az ottani jezsuita rektor 1738. április 26-án kelt jelentése (Htan. lvt: Miscelanea fasc. 48. nr. 240.), amelyből kitűnik, hogy ez a nyomda megfelelő felszerelés és forgótöke hiányában nagyobb munkák előállítására nem volt alkalmas s inkább csak tankönyvek s a nép használatára rendelt imakönyvek (precatorii pro populo catholico harum partium) kiadására szorítkozott. Ugyanazon jelentés címök szerint csupán a jezsuita TIMON SÁMUEL „*Nova et vetus Hungaria*“, valamint „*Epitome chronologica*“ című műveit sorolta fel, amely munkák a maguk korában nagy értéket képviseltek. A kassai jezsuita nyomda csupán 1716-tól kezdve működött, mert a nyomdai prefektus 1763. április 29-én kelt jelentése szerint (Htan. lvt: Miscelanea fasc. 58. nr. 302) a felszerelést 1715-ben vásárolták meg 1000-rajnai forinton Bártfa városától. A nyomda működéséről pedig az a jelentés számol be, melyet a kancellária 1726. február 8-án kelt rendeletére készítettek (Kanc. lvt: Litterae Consilii 1727. nr. 61). A jelentéshez csatolt jegyzék igazolja az 1738. április 26-án kelt jelentésben foglaltak valóságát, mert túlnyomóan tankönyveket és imakönyveket tartalmaz, a tankönyvek között Cicero és Ovidius műveinek iskolai célokra készült kiadásait, az imakönyvek között pedig több magyar nyelvű imakönyvet. A tudományostárgyú munkák közül KAZY „*Fasti Ungarici*“ és „*Imago Hungariae*“ című művei, valamint a „*Chorographia Hungariae urbium*“ című munkák emelkednek ki. Felsorolja a jegyzék az apróbb nyomtatványokat is de nem címeik, hanem neveik szerint. Ez a felsorolás pedig azért figyelemreméltó, mert a többi nyomdai jegyzékből ezek az apró nyomtatványok hiányzanak, pedig ezek képezték a nyomdák állandó bevételi forrásait, amelyek nélkül alig tudtak volna fennmaradni.

Míg a jezsuita nyomdák működését a jezsuita kézre bocsátott cenzura nem nehezítette meg, addig a protestáns nyomdák működése elé állandó akadályokat gördített. Ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni azon, hogy a protestáns nyomdák hanyatlásnak indultak. A lőcsei nyomda működése már 1717-ben gyanú alatt állott s csupán a városi tanács szavatossága mellett folytathatta működését. (Kanc. lvt: Litterae Camerae anni 1717. nr. 34.) A helytartótanács 1726. augusztus 31-én kelt jelentése mellett fekvő könyvjegyzék (Kanc. lvt: Litterae Consilii anni 1726. nr. 179.) pedig már

a mellett tett tanúságot, hogy több megkezdett munkát a cenzura beavatkozása miatt abba kellett hagyni, ami nagy kárt okozott a nyomdának, amelynek működése elsősorban COMENIUS munkáinak kiadására szorítkozott. A lőcsei nyomda a cenzura beavatkozása ellenére egészen 1747-ig folytatta tevékenységét, amikor is a városi tanács 1763. március 26-án kelt jelentése szerint (Htan. lvt: Miscellanea fasc. 58. nr. 302.) a városban dülő tűzvész súlyosan megkárosította. A tűzvész után megmaradt nyomdai felszerelést aztán gróf KÁROLYI FERENC vásárolta meg nagykárolyi nyomdája számára s ezzel a lőcsei nyomda működése véget ért.

Debrecen is megkapta az 1726. február 8-i kancelláriai rendeletet, de nem tett eleget a rendeletben foglaltaknak s így az ottani városi nyomda működéséről csupán későbbi adatok adnak számot. (ZOLTAI: *Debrecen könyvnyomdájának XVIII. századi működése.*) E szerint a pragmatica sanctio korában a nyomda túlnyomóan iskolai tankönyveket állított elő, de előállított vallásos és jogi tárgyú nyomtatványokat is. Ezzel szemben feltűnően kevés az itt előállított népies szépirodalmi olvasmányok száma, ami azzal magyarázható, hogy a nyomda a város tulajdonát képezte, tehát nem volt teljesen az üzleti eredményekre utalva. (CSÜRÖS FERENC: *A debreceni nyomda története* 185. l.)

A felsorolt nyomdák működtek hazánkban (Erdélyt leszámítva) a pragmatica sanctio korában s termékeik vizsgálatából arra kell következtetnünk, hogy elsősorban a papi műveltség emelésére gyakoroltak hatást, mert a legtermékenyebb közöttük, t. i. a nagyszombati jezsuita nyomda túlnyomóan latinnyelvű hittudományi és ájtossági munkák előállításával foglalkozott, amelyek olvasóközönsége a papok sorából került ki. Ez a nyomda a kassai jezsuita nyomdához hasonlóan nem volt arra utalva, hogy jövedelméből tartsa fenn magát, mert fennmaradását alapítvány biztosította. Ezzel szemben a budai nyomda teljesen magánvállalkozás volt s mégis olyan kiadványokkal dicsekedhetett, amelyek ebben a korban nemzeti kultúránk fennmaradásának egyedüli támaszai voltak. A népies szépirodalmi olvasmányokra célzunk, amelyek kiadásában a budai nyomda a hajdan virágzó kolozsvári és lőcsei nyomdákat követte. Ezek szerepét vette át a pragmatica sanctio korában a budai nyomda, működését éppen ezért nem szabad lebecsülnünk.

FÜGGELÉK.

I. A NAGYSZOMBATI JEZSUITA-NYOMDA
1712—1726 KÖZÖTT ELŐÁLLÍTOTT SAJTÓ-
TERMÉKEINEK JEGYZÉKE.CATHALOGUS LIBRORUM ET LIBELLORUM IN TYPOGRAPHIA
COLLEGII ACADEMICI S. J. TYRNAVIENSIS AB ANNO 1712
IMPRESSORUM.

Anno 1712: Cicero magnus. Epistolae familiares. — Emmanuelis Alvari liber primus. — Ars metrica. — Officium Rakoczianum. — Cicero parvus. — Imago vitae et mortis sive conciones funebres P. Pauli Baranyi e S. J. — Catechismus Latino-Ungaricus P. Petri Canisii e S. J. — Vita Christi Ungar. idiomate impressa opera et sumptibus monialium S. Clarae Tyrnaviensium. — Lelki virágos kert. — Lelki kincs. — Anno 1713: Rosás kert. — Syllabus vocabulorum. — Stella triplex sive conciones festivae P. Andreae Kollenics S. P. P. Eremitae. — Sol mysticus celsissimi S. R. I. principis Pauli Estoras. — Scintillae Ignatianae P. Gabrielis Hevenessi e S. J. — Anno 1714: Officium Hallerianum. — Victoriae Marianae P. Gabrielis Hevenessi e S. J. — Fructus Indici P. Gabrielis Hevenessi e S. J. — Calendarium eucharisticum P. Gabrielis Hevenessi e S. J. — Flores indici P. Gabrielis Hevenessi e S. J. — Flores quotidianae P. Gabrielis Hevenessi e S. J. — Cura habitualis P. Gabrielis Hevenessi e S. J. — Synopsis chronologica regnorum Hungariae, Croatiae etc. P. Samuelis Timon S. J. — P. Grosseze: Meditationes Ungarico idiomate. — Schola Christi Ungarico idiomate. — Szakács könyvecské. — Parentalia magni curiae regiae iudicis Georgii Erdődi auctore P. Volffgango Bossányi e S. J. — Nucleus rerum Ungaricarum. — Anno 1715: Manuductio animae ad coelum P. Gabr. Hevenessi e S. J. — Quadragesima sacra Gabr. Hevenessi e S. J. — P. Andrada e S. J.: Operarius evangelicus. — Aristoteles redivivus. — P. Lohner e S. J.: Tabulae directivae divini officii. — P. Samuelis Timon: Purpura Pannonica. — Vademe-cum piorum sacerdotum. — Articuli diaetae Poseniensis. — Anno 1716: Alphabetum angelicum P. Gabr. Hevenessi e S. J. — Aucupium innocentiae P. Gabr. Hevenessi e S. J. — P. Petri Schez e S. J.: Metamorphosis Ungariae. — P. Ladislai Turoczy: Stratagemata Martis Ungarici. — Zlaty pramen. Preces jaculatoriae pro moribundis. — Prwoty Bohu a Berankowi. Libellus controversisticus auctore A. R. P. Stephano Dubniczay vicearchidia. Trenchin. — Anno 1717: Speculum vitae b. Aloysii P. Gabr. Hevenessi e S. J. — Diarium adolescentis studiosi P. Gabr. Hevenessi e S. J. — Accessus et recessus altaris. — P. Francisci Csepelényi: Ecclesia toto terrarum orbe triumphans. — Mahometanus dogmatice et catechetice in lege Christi Alcorano suffragante institutus per rdm. dnm. Christophorum Peichich canonicum Quinqueecclesiensem. — Thomas a Kempis: De imitatione Christi libri quatuor. — Orthodoxa propugnatio patrio-legalis formulae juramenti Slavonico idiomate auctore adm. rev. dno. Stephano Dubniczay V. Arch. Diac. Trenchin. — Anno 1718: Arca sacrarum precum. — Fasciculus Myrhae. — P. Ulloa e S. J.: Modus interpretandi S. Scripturam. — P. Joannis Korneli e S. J.: Panegyricus prelatorum et baronum Ungariae. — Evangelia Slavonica. — Modus ministrandi. — Subsidiium spirituale quotidianum in usum Christiani hominis. — Anno 1719: P. Segneri: Instructio confessarii et poenitentis. — Evangelia Ungarica. — Arany korona. Precatorius dnae Aponianae Pongracz Esther. — Anno 1720: P. Baldi e S. J.: Veritates Christianae. — P. Georgii Rajcsáni e S. J.: Bellum contra hostes capitales animae. — P. Julii Facy e S. J.: De mortificatione nostrarum passionum. — P. Juvencii e S. J.: Candidatus rhetoricae. — P. Alexandri Szörényi e S. J.: Philippicae sacrae. — Viator Christianus. — Liliomkert precatorius. — Deniçek precatorius. — Az elmélkedéseknek és lelki foglalatosságoknak könyve baronissae Teresiae Viczay. — Egynehány ájtatos könyörgés reg-

geli, estvéli, gyónás előtt és gyónás után. Beniczki Tamás. — Anno 1721: Andrassi: Novum florilegium. — Angusta porta et arcta via. — P. Buceleni: Officina epithetorum. — P. Szerdaheli e S. J.: Colloquium theologicum cum neophyto catholico. — Directorium exercitiorum S. P. Ignatii. — Panis quotidianus spiritualis. — P. Sennyei e S. J.: Examen ordinandorum. — Thesaurus animarum. Precatorius. — Accusata et defensa S. S. Cyrilli et Friderici innocentia Mi. Schendl. — Somnium poëticum M. Schindler. — P. Schoti: Arithmetica practica generalis. — Exercitia idiomate Ungarico sub auspiciis Pongracz Esther impressa, composita vero a quodam Ordinis S. P. P. Er. sacerdote. — Opusculum theologicum sub nomine excell., illmi ac rdmi dni Gabrielis Erdódi eppi Aggriensis. — Passion unsers lieben Herrn Jesu Christi etc. authore R. P. Hippolito. — Schinberger Ord. S. Franc. de observ. strict. — Anno 1722: Epistola paraenetica Gedeonis Forster de necessitate cateheseos. — Hortulus Marianus. — Sacculus distinctionum P. Volfgangi Bossani e S. J. — S. S. Menstruorum liber integer. — Vera Sapientia sive considerationes. — Lelki lilium korona. — Sermones indifferentes pro variis diebus P. F. Andreae Kollenics Ord. S. P. P. Er. — R. D. Vrablanszky: Dubius viator. — Novissima diaeta D. Michaelis Bencsik. — Imád-sághos könyvecske. — Anno 1723: Allocutio panegyrica de S. Ignatio. — P. Avancini: Meditationes. — P. Lessy: Quae fides sit amplectenda. — Palatium regum Ungariae P. Pock S. J. — P. Thurselini: Epitome historiarum. — Imago poëtica M. Novotha e S. J. — Eductus coluber tortuosus idiom. Slavon. auth. A. R. D. Steph. Dubniczay. — Articuli diaetae Poseniensis. — Anno 1724: Sacrum orientis columnen Athanasius P. Joann. Thauer e S. J. — Columna orbis Christiani Joann. Huniades M. Georg Árvai e S. J. — Enchiridion juris utriusque. — A hitnek igaz és csalatkozható reguláiról való munkácska P. Joannis Rajcsáni. — Dialogus azaz egy kárhozatra szállott gazdag test és léleknek siralommal telljes egymással való keserves panaszkodó beszélgetések. — Justi Lipsii: Polit. libri tres de consiliariis et ministris principum. — Directio methodica juris Ungarici authore M. Kitonics. — Propugnaculum reipublicae Christianae religione conditum Ungarorum fortitudine V. saeculis defensum authore P. Antonio Mindszenti e S. J. — Praxis criminalis et cynosura in Corpore Juris. — Microscopium Cassoviensi Predicanti Calviniano etc. auth. rdmo. dno. Máriássy plebano Cassoviensi. — Das Baum des Lebens d. i. syben Fyrtrefflichkeiten des heyl. Messopfers in siben Betrachtungen auf alle Tag der Woche dargestellt ex Bibliotheca Catethetica. — Anno 1725: P. Busenbaum Theologia moralis. — Officium S. Angeli custodis. — Geographia nova veterum locorum regnorumque nominibus et historica synopsi aucta auth. P. Petro Schez e S. J. — Propugnaculum reipublicae Christianae in Ungaria iniquis casibus prodita etc. auth. Antonio Mindszenti e S. J. — Decus Europae seu domus Ursina M. Caroli Peterffy S. J. — Ortus et progressus universitatis Tyrnaviensis P. Emer. Tolvay e S. J. — Tractatus de melioris sortis electione controv. auth. Joan Mathesio. — Rationes XII. de zelo animarum P. Gabr. Kapi e S. J. — Principia. — Pazman: Precatorius Ungaricus. — Panegyricus, qua dum ven. archicap. Strigoniense justa persolveret eminentissimo cardinali de Saxonia archieppo Strig. auth. illmo. ac rdmo. dno. Francisco L. B. de Peterffy canonico Strig. — Zlaty prsten. Precatorius idiom. Bohemico. — Ciceronis epistolae. — Fasciculus miscellaneus seu coniones festivae auth. illmo ac rdmo. dno Stephano Illyés praeposito majori Strig. — Wiederholtes Kurz und Gut, das ist wahrer und khlarer Unterricht den catholischen Glauben zu verthätigen. — Ultimum mundi quadriennium P. Joann Kazi e S. J. — Opuscula catechetica ab anno 1720. usque ad annum praesentem tomuli 7 auth. P. Gabr. Kapi e S. J. — Directoria et calendaria imprimuntur annis singulis. Omnes hi revisae a cancellario universitatis pro tempore existente vel aliis revisoribus a superioribus constitutis juxta morem Societatis et juxta privilegium S. C. Regiaeque Mtis., quod excelso Consilio Ltli. Regio in paribus authenticis humillime praesentatur. — Tyrnaviac, 15 Április 1726. Georgius Rajcsányi collegii et universitatis Tyrnaviensis S. J. rector. — (Kanc. lev. Litterae Consilii anni 1727. nr. 61.)

II. A KASSAI JEZSUITA-NYOMDA 1716—1726 KÖZÖTT ELŐÁLLÍTOTT SAJTÓTERMÉKEINEK JEGYZÉKE.

CATALOGUS LIBRORUM IMPRESSORUM IN TYPOGRAPHIA
ACADEMICA COLLEGII CASSOVIENSIS S. JESU AB ANNO 1716.

1716. Alphabeticus Germanicus 8°. — 1717. Officium de S. S. Sacramento 8°. — Principia Alvari 8°. — Vectigal virtutis M. Zarubal 12°. — 1718. Syntaxis Alvari 8°. — Prosodia ejusdem 8°. — Diarium adolescentis studiosi 12°. — Epistolarum libri 4 Ciceronis 8°. — Manuale sacerdotum 18°. — Tractatus Chiriae 12°. — Canisius 8°. — Coeleste prodigium P. Mindszety 12°. — Fatales Ottomannicae lunae ecclipses M. Franc. Brunovszky 12°. — 1719. Significata 8°. — Formulae variandi 8°. — Precatorius Germanicus P. Guttmann 12°. — Ovidius 8°. — Lelki kincs. Precatorius 18°. — Soproni piros tyukmony 12°. — Guttae ex libethra deliberatae M. Némethy 8°. — 1720. Philosophia naturae genio artis ingenio jucunda P. Thuróczy 12°. — Deliciae eucharisticae 24°. — Duplex clavis aurea 24°. — Petrarcha Ferenc 12°. — Ubi scriptum est 12°. — Prima generis humani philosophia P. Thuróczy 12°. — Coronatae virtutes M. Némethy 12°. — 1721. Canisius 8°. — Cicero parvus 8°. — Facilis descensus averni P. Segnery 12°. — Ars metrica 12°. — Antidotum contra venena P. Szerdahelyi 12°. — Methodus continue loquendi 8°. — Alphabeticus pure Ungaricus 8°. — Calendarium oeconomicum 4°. — Uti társ. Precatorius 12°. — Praesidium spirituale 12°. — Fasti Hungariae M. Kazy 8°. — Imago Hungariae M. Kazy 12°. — 1722. Graeca 8°. — Alphabeticus Latino-Ungaricus 8°. — Religio salvifica P. Szerdahelyi 8°. — Igaz hit. 12°. — Alphabeticus Germanicus 8°. — Rhetorica Suarii. — Lelki Pais. Precatorius 12°. — Tragoedia de Christo patiente 4°. — Chorographia Hungariae urbium 12°. — Fructus hyemalis. Precatorius 8°. — Corona Christi dni. 12°. — Hungaria apostolica M. Benyovszky 12°. — Musae peregrinae M. Imrikovics 8°. — 1723. Principia 8°. — Candidatus rhetoricae P. Juvencii 12°. — Tintinnabulum de novissimis 12°. — Opusculum de vera et falsa religione P. Szerdahelyi 8°. — Hortus divinorum eloquiorum 8°. — Cicero magnus 8°. — Keresztyén tudomány 8°. — Officium de S. S. Eucharistiae sacramento 8°. — Alphabeticus Latino-Ungaricus 8°. — Epitome viri ecclesiastici rdmi. dni. Handler 12°. — Comitiae sapientiae M. Imrikovics 12°. — Sacra fragmenta Parnassi M. Sztankai 12°. — 1724. Collyrium ad curandos oculos M. Szerdahelyi 12°. — Responsum critico-polemicum P. Szerdahelyi 8°. — Pázmány Precatorius 4°. — S. S. Gertrudis et Mechtildis Precatorius 4°. — Magyar Angyalka 12°. — Consolatorium animae P. F. Körmendi Ord. Praed. 12°. — Officium Beatae Virginis 18°. — Officium S. Judae Thadaei 12°. — Magna Ungarorum Domina M. Sztankay 12°. — Bellum ignorantiae M. Riederer 8°. — Flores sacrorum eloquiorum illmi. et rdmi. dni. Foglár 8°. — 1725. Tekintetes tudomány 12°. — Officium S. Isidoris 8°. — Ferculum vitae aeternae illmi. et rdmi. dni. Foglár 8°. — Epitheta 8°. — Epistola sacerdotis de occasionibus perniciosis 12°. — Canisius 8°. — S. Nepomuceni precatorius 18°. — Alphabeticus Slavonicus 8°. — Philippicae sacrae P. Szőrény 12°. — Lelki szemgyógyító P. Szerdahelyi 12°. — Signa ecclesiae P. Rajcsány 12°. — Acta illustrata heroum et herooidum Hungariae M. Árvai 12°. — Epistolae heroum Hungariae M. Kövér 8°. — His accedunt libelli congregationum, calendaria, directoria, orationes panegyricae, funebres, cathalogi, theses, praelectiones, testimonia, oratiunculae, periochae, epistolae, bullae, tabulae Graecae, tabulae pro sacris, modus ministrandi, indulgentiae. — (Kanc. lvt: Litterae consilii anni 1727. nr. 61.) —

III. A POZSONYI ROYER-NYOMDA 1719 ÉS 1726 KÖZÖTT ELŐÁLLÍTOTT SAJTÓTERMÉKEINEK JEGYZÉKE.

Specificatio deren alhier zu Pressburg nach aufgerichter Buchdruckerei in Druck verfertigten Wercken. — Anno 1719. wurde die alhiesige Buchdruckerei aufgericht, der Anfang aber zu dem Drucken gemacht in dem Monath Julio und seynd bis zu End obstehenden Jahrs nachfolgende Werckel verfertigt worden: Nutzbahre auserlessene Frage über den Catechismus P. Canisii von 1. Bogen im 12°. — Vollkommene Beichtlehr 2 Bögen in 12°. — Beichtbüchel oder Bericht von dem heil. Sacrament der Buss und von denen Sünden 2½ Bogen in 12°. — Seeliger Todt oder Gebett zu Gott ½ Bogen in 12°. — Alle censurirt von R. P. Francisco Mayer S. J. rectore alhier. — Anno 1720. — Officium oder Tagzeiten von der reinen unbefleckten Empfängnis Mariae 1 Bogen in 18°. — Seraphisches Bruderschaft-Büchel S. Francisci in hungar. Sprach von 17½ Bogen in 12°. — Unvergänglich Oesterreichisches Tugendhaus oder Leich-Predig, so alhier gehalten worden in der Collegiat-Kirche nach höchst seel. Hinscheiden weil. der Römischen Kayserin Eleonora von 6 Bogen in folio. — Anno 1721. — Passion unsers lieben Herrn Jesu Christi 5 Bogen in 18°. — Das grosse Officium oder Tagzeiten von der allerseeligsten Jungfrauen und Mutter Gottes Maria 5½ Bogen in 12°. — Bruderschaft-Büchel des Scapulirs der allerheiligsten Dreyfaltigkeit von Erlösung der gefangenen Christen von 8½ Bogen in 12°. — Alle von obgedachten R. P. rectore censurirt. — Anno 1722. — Auslegung christcatholischer Kirchen-Lehr 12 Bogen in 8°. — Ein bömisches Gebettbüchel von A. R. P. Uzeroczy canonico alhier 9 Bogen in 12°. — Leben des heil. Francisci Serafici in hungarisch Sprach 56 Bogen in 4°. — Laurentii Scupoli lelki viadalma hungar. Büchel 19½ Bogen in 8°. — Lob. Red von dem heilig. Johann von Nepomuck 2½ Bogen in 4°. — Alle von R. P. Andrea Horváth S. J. rectore alhier censurirt. — Anno 1723. — Pressburger Calvariën-Büchel 16 Bogen in 8°. — Hungarisch Feyertag-Predigt von R. P. Sigismundo Csuzy Pauliner in Maria Thai 104½ Bogen in 4°. — Von obigen R. P. rectore censurirt. — Anno 1724. — Desertum asceticum terra desiderabili 26½ Bogen in 4°. — Sonntag Predigt in hungar. Sprach von obigen R. P. Csuzy 86 Bogen in 4°. — Kinderlehr-Buch is hungar. Sprach von erstgemelten Patre 106 Bogen in 4°. — Von obgemelten R. P. rectore censurirt. — Anno 1725. — Sonntag-Predigt in hungar. Sprach von oftgemelten R. P. Csuzy 104½ Bogen in 4°. — Andächtige Übung vor die arme Seelen in Fegfeuer 3 Bogen in 12°. — St. Johann Nepomuceni Büchel 8 Bogen in 12°. — Pressburger Andachts Eyfer zu dem heyligen Joseph 2 Bogen 12°. — Paradigma deliciarum Dei. Gebett-Büchel 5½ Bogen in 18°. — Kurtze Beweisung der wahrhaftigen angekommenen Messia 2½ Bogen in 8°. — Tractatus pacis et commercii inter Suam Caesaream et Catholicam Maiestatem etc. et inter Suam Regiam Catholicam Maiestatem Hispan. 4 Bogen in 4°. — Leich-Predig Ihrer Excell. Gr. Adam v. Kollonicz etc. 4 Bogen in folio. — Von R. P. Francisco Kiris S. J. rectore alhier censurirt. — Johann Paul Royer Burger und Buchdrucker zu Pressburg. — (Htan. lvt: Litterae 1726. március 11. Pozsony.)

IV. A LŐCSEI NYOMDA 1722—1726 KÖZÖTT ELŐÁLLÍTOTT SAJTÓTERMÉKEINEK JEGYZÉKE.

CATALOGUS LIBRORUM CUM CENSURA R. R. D. D. P. P. SOCIETATIS
JESU IN TYPOGRAPHIA LEUTSCHOVIENSI AB ANNO 1722. AD
ANNUM 1726. USQUE IMPRESSORUM.

1722. Joh. Am. Comenii Vestibulum 4 linguarum in 8°. — Vestibulum Latino-Hungaricum majus in 8°. — J. A. Comenii Vestibulum Latino-Hungaricum minus in 8°. — Joh. Rhenii Donatus Latino-Bohemicus in 8°. — Ejusdem Donatus Latino-Germanicus in 8°. — Ejusdem Donatus Latino-Hungaricus in 8°. —

Praecepta morum in 8°. — 1723. J. A. Comenii *Sensualium pictus* 4 linguarum in 8°. inchoatus. — *Abecedarium Bohemicum* in 8°. — 1724. Joh. Am. Comenii *Janua Latino-Hungarica* in 8°. — Joh. Am. Comenii *Orbis* 4 linguarum partium impressus sed non continuatus. — 1725. C. Dieterici *Institutionum rhetoricarum sciagraphia metro concepta* in 8°. — Joh. Jonii *Commentatio historico-juridica de origine et progressu juris Hunno-Hungarici* in 4° (titulus et dedicatio restat). — *Obzwaslstni pismo swateho reci* in 8°. — *Prima legendi elementa Latino-Bohemica* in 8°. — *Annua calendaria Hungarica, Germanica et Bohemica*. — *Abecedarium Latino-Hungaricum* in 8°. — *Specificatio librorum, qui pro revisione quidem exhibit, quorum impressio autem ob cassationem vel mutationem certarum rerum vel vocum in illis aut recusatam subscriptionem hucusque intermissa*:

Ogiri modlitby a pisme in 24° (1721). — *Dicséreték és soltárok* in 12° (1721). — *Catechesis minor Lutheri Latine et Germanice* in 8° (1721). — *Neu eingerichter ABC-Büchlein Latein und Deutsch* (1721). — *Enchiridion oder kleiner Katechismus M. Lutheri* (1721). — *Perlička aneb modlitby pobozne* in 24° (1725). — *Cantionale Bohemicum Georgii Tranoczy* (1721). — *Catechismus Bohemicus Lutheri* in 12°. — *Catechismus Latino-Bohemicus Lutheri* in 8° (1721). — (Kanc. lvt: *Litterae Consilii anni 1726. nr. 179*).

V. A BUDAI LANDERER—NOTTENSTEIN NYOMDA KÖNYVJEGYZÉKE 1734-BÓL.

CATALOGUS LIBRORUM IN TYPOGRAPHIA BUDENSIS APUD JOANNEM GEORGIUM NOTTENSTEIN REPERIBILIMUM.

LIBRI LATINI:

Alphabeticus liber Latino-Illyricus 8° = 6 den. — *Alphabeticus liber Latino-Ungaricus* 8° = 3 den. — *Alphabeticus liber pure Illyricus* 8° = 3 den. — *Alphabeticus liber pure Ungaricus* 8° = 2 den. — *Beniczki: Clavis coeli* 8° = 5 den. — *Canisius Latino-Ungaricus* 8° = 6 den. — *Canisius Latino Germanicus* 8° = 6 den. — *Cicero parvus* 8° = 6 den. — *Comparisones* 8° = 3 den. — *Colloquia Latino-Ungarico-Germanica* 8° = 5 den. — *Evangelium Ioannis, Benedictiones et Daemonis Flagellum. Cuiuslibet libra* = 25 den. — *Graetserius parvus* 8° = 10 den. — *Legum Sodalitatis* (12°) *libra* = 40 den. — *Orator catholicus auctore Adalberto Sztrakos* 12° = 10 den. — *Poësis seu liber* 3. *Emmanuelis* 8° = 6 den. — *Principia Latino-Germanica* 8° = 10 den. — *Principia Latino-Ungarico-Germanica* 8° = 10 den. — *Principia Latino-Ungarico-Slavonica* 8° = 10 den. — *Syllabus vocabulorum Ungarice, Latine et Germanice* 8° = 6 den. — *Syllabus vocabulorum Germanice et Latine* 8° = 6 den. — *Syllabus vocabulorum Latine, Ungarice et Germanice* 8° = 6 den. — *Syntaxis liber secundus* 8° = 7 den. — *Thermographia Budensis* 4° = 15 den.

LIBRI UNGARICI:

Argirus históriája 8° = 3 den. — *Apollonius chronicája* 8° = 3 den. — *Balassa Bálint* 24° = 13 den. — *Barabala. Libra* = 40 den. — *Cisio* 8° = 10 den. — *Chariclia* 8° = 10 den. — *Evangelium figurákkal* 12° = 10 den. — *Két gyümölcsöző olajfák, azaz Szt. Ferenc, Szt. Antal congreg. regulái* 8° = 25 den. — *Kemény János* 8° = 13 den. — *Köröszthöz vezetö út képekkel* = 17 den. — *Köröszthöz vezetö út a kisebb, képek nélkül* 12° = 5 den. — *Lelki fegyverház* 4° = 40 den. — *Lelki kincs* 32° = 6 den. — *Lilium kert* 8° = 20 den. — *Murányi Venus* 8° = 10 den. — *Mária Magdolnárúl* 8° = 3 den. — *Missionarius énekes könyvecske* 12° = 5 den. — *Stilfrid históriája* 8° = 5 den. — *Salamon históriája* 8° = 5 den. — *Tükör, melyből asszonyok erkölce kinéz* 8° = 4 den. — *Tragoediae* 8° = 5 den. — *Tangredus históriája* 8° = 2 den. — *Trója város históriája* 8° = 5 den. — *Tsengetyú* 8° = 5 den. — *Tholdi Miklós. Libra* = 40 den. — *Tékozló* 8° = 3 den. — *Útitárs képekkel* 24° = 13 den.

LIBRI GERMANICI:

ABC Täferl. Das Buch = 25 den. — ABC Büchl = 3 den. — ABC Büchl, doppelte = 6 den. — Allerhand Rosoli-Zettul. Das Buch = 40 den. — Allerhand Geist- und Weltliche Lieder. Das Buch = 20 den. — Allerhand Vers und Haussegen. Das Buch = 20 den. — Baum-Gärtl mit neuen Druck 18° = 10 den. — Beschreibung der königl. freyen Haupt- und Residentz-Stadt Ofen 8° = 10 den. — Catechismus samt Frag-Büchl = 4 den. — Creutz-Weeg mit 14 Station-Bilder 12° = 17 den. — Creutz-Weeg der kleine, ohne Bilder 12° = 5 den. — Crackauer Calender in 4° = 10 den. — Calender in 16° = 5 den. — Calender in 32° à 1 Kr. das Stuck. — Calender für Bauern à 1 Kr. — Calender an die Wand à 1 Kr. — Evangeli, einfache 16° = 12 den. — Evangeli, doppelte 16° = 18 den. — Evangelischer Wetter-Hahn, das ist ungleiche Reden Martini Lutheri von den vornehmsten Articulu christlicher Religion = 15 den. — Himmlischer Gnaden- und Lieben-Honig, Mess-, Beicht- und Communion-Gebetter in 16° = 12 den. — Kunst gottseelig zu leben in 12° = 5 den. — Kern aller Gebetter in 12° = 15 den. — Ministrier-Büchl. Das Buch = 25 den.

GÁRDONYI ALBERT.

A KORMÁNYZAT SAJTÓPOLITIKÁJA ÉS A MAGYAR HÍRLAPOK A XVIII. SZÁZAD FORDULÓJÁN.

Ha a kormányzati tényezők sajtópolitikai felfogását a magyar hírlapírás első századának utolsó évtizedeiben vizsgáljuk, néhány hírlaptörténeti tényt állandóan szem előtt kell tartanunk. Így azt, hogy a XVIII. század hírlapírása nagyrészt referáló jellegű, sőt nálunk még a XIX. század első évtizedeiben is ez a helyzet. A hírlapíró feladata ebben a korban a krónikásé, hozzátoldás és egyéni véleménynyilvánítás nélkül közli az eseményeket. Hogy a XVIII. század első nagyobb részében mindenütt, a Rajnától keletre pedig az egész évszázadon át ez volt az általános felfogás a helyes újságírásról, azt EMIL LÖBL, az újságírás elméletének egyik kitűnő kidolgozója fejtegeti meggyőzően és illusztrálja szép példákkal.¹ Ezzel a programmal indítja COTTA az *Allgemeine Zeitung*ot és céltudatosan távoltart minden szubjektív hangot a korában igen nagy tekintélynek örvendő lapjától, mert ez a kötelező, ez az előkelő hang. Ugyanilyen szellemben ír 1795-ben KONRAD BARTSCH, a *Wiener Zeitung* szerkesztője, egyik felettes hatóságához intézett iratában: „...az újság feladata, hogy tényekkel beszéljen és az azokból folyó gondolatokat az olvasóra kell bízni, különösen pedig a *Wiener Zeitung*nak, melynek mint szabadalmazott ügynevezett udvari újságnak mindenkor meg kell őriznie a komoly, emelkedett hangnemet“...²

Ugyanezt tapasztalhatjuk a magyar újságírás terén is. Ha GÖRÖG DEMETER és KERÉKES SÁMUEL szerkesztésében Bécsben megjelent *Hadi és Más Nevezetes Történetek* és az ugyancsak bécsi, SZACSVAY SÁNDOR szerkesztette *Magyar Kurir* párhuzamos évfolya-

¹ LÖBL EMIL: Kultur und Presse. Leipzig. 1903. 50—52. l.

² Zur Geschichte der kaiserlichen Wiener Zeitung. Wien, 1903. ... „weil eine Zeitung doch eigentlich nur bestimmt ist, durch Tatsachen zu sprechen, und die daraus sich ergebenden Betrachtungen dem Leser überlassen muss, die Wien[er] Zeit[ung] insbesondere aber, als eine autorisierte, und sogenannte Hofzeitung, immer einen ernsten, hohen Ton beibehalten soll...“ 94. l.

mait összevetjük, az utóbbiban lényegesen több állásfoglalásra és egyéni véleménynyilvánításra lelünk, mint GÖRÖG és KERESKES lapjában. Hogy a két hírlap közül azonban a kortársak a komolyabb újságnak a *Hadi és Más Nevezetes Történeteket* tekintették, kiderül a lapok cenzorának, SZEKERES ATANÁZNAK egyik felterjesztéséből, mely szerint ennek a lapnak 800 majdnem kizárólag rendi, míg a Magyar Kurirnak 1200 mindenféle rendű és rangú előfizetője volt.³

Természetes, hogy ez a hírközlő újságírás ismeretterjesztő közleményeivel magában is nagyjelentőségű, a hírek kiválasztása és összeállításra nem egy esetben a szélesebb társadalmi rétegek gondolkodásának kialakításában nem jelentéktelen tényező; nyitott ablaknak nevezi SZEKFI GYULA RÁTH MÁTYÁS pozsonyi *Magyar Hírmondóját*, „melyen keresztül Nyugatnak változatos és már haladottabb életét szemlélhette a magyar... már a pusztaság tények közlése is kellett, hogy az itthoni mozdulatlan barokk-rendű világban nyugtalanítólag hasson“.⁴

Milyen volt a hatóságok állásfoglalása ezzel a referáló hírlapírással szemben? A XVIII. század utolsó évtizedéig meglehetősen közömbös. Az újságok, mint minden nyomtatvány, cenzúrának volt alávetve, kiadásuk II. JÓZSEF koráig kiváltságlevélhez volt kötve, az előfizetők száma pedig csekély volt. Így például a *Pressburger Zeitung* 1779-ben 50 előfizetőt számlált.⁵ Különösebb gondot és figyelmet a nyomtatványoknak ez a fajta a század utolsó évtizedéig nem vont magára. II. JÓZSEF cenzúrarendelete emlékezik meg először külön a hírlapok cenzúrájáról a következő rövid megjegyzéssel: „Ami a hirdetéseket, újságokat, imádságokat stb. illeti, ezek az egyes országos hatóságok mellett fennálló, cenzúrai ügyekben referáló tanács által csak rövid úton vizsgálандók meg.“⁶ Tartalmilag a cenzúrarendelet egyéb pontjai vonatkoznak az újságokra is. Az instrukció pedig mint számtalan méltatásából ismeretes, a maga korában nagyon szabad szellemű volt.⁷ Csupán az erkölcsetlen, istentelen, lázító és a katolikus vallás alaptanait támadó műve-

³ Orsz. Levéltár, Privatbibl. fasc. 30. 6. lev.

⁴ HÓMAN—SZEKFI: Magyar történet. 2. kiad. Bp., 1936. 5. köt. 20. l.

⁵ FERENCZY JÓZSEF: A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. Budapest, 1887. 15. l.

⁶ BALLAGI GÉZA: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Budapest, 1888. 108. l.

⁷ WALDAPFEL JÓZSEF: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. Budapest, 1935., bőven méltatja a rendelet jelentőségét. 29—32. l.

ket volt szabad eltiltani, — meg kellett engedni azonban a jogos és tisztességes hangú kritikát.

Ezzel tulajdonképen már reá is tértünk a második szem előtt tartandó hírlaptörténeti adottságnak, az előzetes cenzúrának tárgyalására. Hírlaptörténeti irodalmunk egy része úgy fogja fel a cenzúrát, mint újságjaink fejlődésének, híryanaguk kiépítésének legfőbb akadályát. FERENCZY JÓZSEF például méltatlankodva említi fel, hogy a bécsi *Magyar Hírmondó* szerkesztőjét komolyan megintették, mert hadtestek áthelyezéséről hírt adott, „hogy olvasói tudhassák, hol-merre vannak hozzátartozóik”.⁸ Azt hiszem, mindenki egyetért abban, hogy ilyen természetű híradásokért a legteljesebb sajtószabadság idején is valamilyen formában felelnie kell az újságírónak. A híryanag különböző szempontok szerint történő korlátozása minden korban előfordul. Ugyancsak téves az a beállítást is, mintha olvasót és újságírót, a rendeket és az egész nemzetet az a kívánság hatotta volna át, hogy a cenzúrát eltöröljék. Az előzetes cenzúrát e korban mindenki természetesnek találta és eltörlésére igen-igen kevesen gondoltak. A kilencvenes években sokat emlegetett sajtószabadság a kor terminológiájában alkotmányosan rendezett cenzúrát jelentett,⁹ és az országgyűlés is a cenzúra törvényes szabályozását vette fel megoldandó feladatai sorába.¹⁰ A cenzúra a szellemi élet irányításának tekintélyes eszköze és a kormányzat ezen keresztül igyekezett a hírlapokat saját elgondolásainak megfelelően formálni. A cenzúrai utasítások meghatározóinak és végrehajtóinak elgondolásait tükrözi szükségszerűen a kor szellemi élete és így az újságírás is. II. JÓZSEF korában a szabadabb szellemben kezelt cenzúra, a kizárólagos privilégiumok megszüntetése és a könnyen kiadott lapengedélyek mellett megelégnékül a magyar és magyarországi újságok hangja. Különösen SZACSVAY SÁNDOR, előbb a pozsonyi *Magyar Hírmondó*, majd a *Magyar Kurir* szerkesztője az, aki híradásaiban feladja a hagyományos, száraz

⁸ I. m. 47. l.

⁹ SASHEGYI OSZKÁR: A német felvilágosodás és a magyar cenzúra. Budapest, 1938. 23. l.

¹⁰ MÁLYUSZ ELEMÉR: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Budapest, 1926. 1792. nov. 19-i levelében a nádor a következőket írja bátyjának, Ferenc királynak: „Wir werden heute die Ausarbeitung über Pressfreiheit und Büchercensur aufnehmen, wo sehr viel disputirt werden wird. Da aber der gescheiterte Theil, der auf eine gemässigte aber wachsame Censur anträgt, über denjenigen überwieget, der gar alles frei haben will, so hoffe ich, wird alles gut ausfallen.“ 567—568. l.

referáló hangot és eleven tollal, határozott újságírói kvalitásokról tanúskodó stílusban lelkesedik a felvilágosodásért, a vallási türedelemért, a francia alkotmányért, majd a kilencvenes évek nemzeti megmozdulásáért és hazai tudományos és művelődési mozgalmakért. A francia forradalom eseményeit jól-rosszul leplezett szimpátiával bőven tárgyalja. A magyarországi lapok között e hangnem alkalmazásában a vezető helyet SPIELBERG PÁL latin újságja, az *Ephemerides Budenses* töltötte be.¹¹

Az újságírásnak ez a szabadabb hangja, de főleg a francia forradalom eseményeiről adott bőséges híradások magukra vonták a kormányzat figyelmét és még a II. JÓZSEF halála után rövidesen kiadott, a cenzúrát szigorító rendelet megjelenése előtt¹² a kancellária a bécsi magyar újságok cenzora számára utasítást dolgoz ki.

Az instrukció szerint 1. Az újságok csak olyan híreket tartalmazhatnak, melyeket mindenki tudhat, kerülni kell mindent, ami bizalmatlanságot, félelmet, gyanakvást kelthet. Kiváltképpen tilos az újságírónak a híreket egyéni véleménynyilvánításaival kísérni, mert ez a közönségben, de kivált az egyszerűbb emberekben kedvezőtlen hatást kelthet. 2. A belföldi hírekben kerüljék mindazt, ami a kormány intézkedéseit a közönség szemében kisebbsíthetné, az engedelmességre káros hatással lehetne és csökkenthetné az uralkodó személye iránti tiszteletet. 3. Semmilyen közlemény, mely ellenállásra, nyugtalanságra, lázadásra vezethetne, meg nem tűrhető. Ilyen események nagy óvatossággal kezelendők a parasztság miatt. 4. Az országgyűlésről semmit sem szabad elszívetve közölni, de főleg ne merjen az újságíró arról elmélkedni. A feltűnést keltő beszédek ne közöljék, a közölhető beszédek szövegét az országgyűlési naplóból merítsék. 5. Az államvallást sértő híradást közölni nem szabad, általában pedig kerülni kell mindent, ami a felekezetek közötti ellentéteket szítja, törlendő minden kifejezés, mely más nemzetiségekkel szemben megvetést, vagy csak idegenkedést fejez ki. 6. Más országok forradalmairól, de kiváltképpen a németalföldi zavargásokról csak a *Wiener Zeitung* híreit szabad közölni. Az 1790. augusztus 21-én kelt rezolúció még megtoldja a szabályzatot azzal, hogy az újságíró, aki cenzúrázatlan mellékletet ad lapjához, a lap kiadási jogát elveszíti.¹³

¹¹ Az újságok franciaországi híreiről ld. ECKHARDT SÁNDOR: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, 1924, 100—110. l.

¹² SASHEGYI i. m. 10. l.

¹³ Wien, Staatsarchiv, St. R. 1790 : 2513, Orsz. Levéltár, Kanc. 1790 : 11.224. A magyarországi hírlapok számára kiadatott Helytt. 1791 : 15.291.

Az instrukció keletkezéstörténete magában véve is adalék a hírlapok hangjának irányításához. A bécsi magyar újságok cenzúráját a magyar kancellária látta el, nevezetesen PÁSZTHORY tanácsos, az irodalmi ügyek referense. A németalföldi eseményekről közölt hírek az államtanács véleménye szerint nem voltak elég szigorúan megválogatva, amiért a cenzort tették felelőssé. A kancellária válaszában védelmezte PÁSZTHORYT, mire IZDENCZY, az államtanács magyar ügyeinek referense votumához mellékelte a *Magyar Kurir* 1790. március 23-i számát, azon állításának bizonyítására, hogy a magyar újságokban olyan tárgyakról írhatnak, melyek közlése nem közömbös. A szám kifogásolt közleménye egy költemény: „Eggy igaz Magyarországi Hazafinak Társaihoz való Intései“, melynek már kezdő sorai érthetővé teszik, hogy PÁSZTHORYT az államtanácsosok votumai nyíltan vagy burkoltan a nemesi mozgalommal való szimpátiával vádolják:

„Magyar! hajnal hasad; de meg nem virradt még:
Hát estvig ki tudja, millyen lezzen az Ég!
Sok napnak víg vólt már hajnala 's felkölte,
Nyugtáig azonban fok keferút tölte.“^{13a}

EGER államtanácsos SZEKERES ATANÁZT, a Studienhofkommissio magyar cenzorát ajánlotta lapjaink cenzori tisztére, mint aki minden pártszellemnek gyanúja felett áll. A királyi rezolúció augusztus 4-én ki is nevezte őt a magyar újságok cenzorává és megbízta a kancelláriát, hogy számára utasítást dolgozzon ki.¹⁴

Az így keletkezett cenzúrautasítás egészében igen szigorú, erősen megköti az újságok külföldi híradásait, azzal, hogy a forradalmakról csak a *Wiener Zeitung* nyomán írhatnak, míg eddig a Bécsben engedélyezett külföldi lapok híreit közölhették. Másrészt kimondja azt az elvet, hogy az újságíró referáljon az eseményekről, de egyéni véleményt ne nyilvánítson. Ez az újra és újra kifejezett szabály azonban, azután, hogy II. JÓZSEF sajtórendelete majd egy évtizedig megengedte a kritikát — legalább a kilencvenes évek elején —, csak pium desiderium maradt.¹⁵

Legszembeötlőbb, hogy maguk a kormányzati tényezők sem gondolkodtak az évtized kezdetén egységesen ebben a kérdésben. Például magának az instrukciónak tárgyalásakor EGER államtanácsos votuma szerint, nem lehet az újságíróknak megtiltani a hírek

^{13a} Magyar Kurir 1790. I. köt. 342. l.

¹⁴ Wien, Staatsarchiv, St. R. 1790:777, 2286.

¹⁵ Ld. ECKHARDT i. munkájában felsorolt példákat.

magyarozását azzal az indokolással, hogy az a közönség alsóbb rétegeiben kedvezőtlen hatást kelthet. Hiszen a káros hatást nem azért gyakorolják, mert ezek az újságíró elmékedései. Ezeknek önmagukban véve kedvező hatásuk is lehetne és akkor kár volna azokat eltiltani. Szerinte minden törlendő, legyen az az újságíró véleménynyilvánítása vagy maga a hír, ami rossz következményekkel járhat. HATZFELD, az államtanács elnöke, még a hírközlő újságírás híve és az instrukció szellemével egyetértve, EGER votumára a következő megjegyzést teszi: „Az újságírók észrevételei nem szükségesek, az ő feladatuk a hírek elbeszélése és nem megítélésük.”¹⁶

EGER javaslatát nem tette magáévá a királyi rezolúció, mégis érdekes dokumentum, hogy 1790-ben az államtanács egyik tagja felveti a gondolatot, hogy az újságírónak az eseményekhez fűzött elmékedései hasznos szolgálatot is tehetnek. Javaslátának hangja megelőzi korát, szellemében erősen emlékeztet az 1810. évi osztrák cenzúrai utasítás sokat idézett mondatára: „Kein Lichtstrahl, er komme, woher er wolle, soll in Hinkunft unbeachtet und unerkannt in der Monarchie bleiben...”¹⁷

Két évvel később gróf SAUER, az alsóausztriai tartomány elnöke 1792. február 24-i felterjesztésében jelentést tesz a magyar újságokról. Szerinte a *Magyar Hírmondó* írói szerény és értelmes emberek, akik semmi tekintetben sem kifogásolhatók, hacsak abban nem, hogy lapjaik igen passzívak és az ország hasznos intézményeiről, az uralkodó atyai gondoskodásáról semmit, vagy csak igen felületesen írnak. A magyar lapokkal kedvező hatást lehetne elérni, ha azok cenzúráját a magyar vagy erdélyi kancellária egy olyan tisztviselőjére bíznák, aki a magyar nyelvben tökéletesen járatos és az uralkodó iránt odaadó buzgalommal viseltetik. Ez el látná az újságírókat baráti tanácsaival és lassan, észrevétlenül rá vezetné őket, hogy a közjó érdekében történő legmagasabb intézkedéseket a közönségnek megfelelően közhírré tegyék.¹⁸ SAUER

¹⁶ Wien, Staatsarchiv, St. R. 1790 : 2513. „Die Ammerkungen des Zeitungschreibers sind so notwendig nicht, ihre Sache ist Neuigkeiten zu erzählen, nicht zu beurtheilen.“

¹⁷ WIESNER ADOLF: Denkwürdigkeiten der oesterreichischen Zensur vom Zeitalter der Reformation bis auf die Gegenwart. Stuttgart, 1847. 213. l.

¹⁸ Orsz. Levéltár, Privatbibliothek fasc. 30. „Meiner unvorgreiflichen Meinung nach dürfte vielleicht diesen Zeitungen eine nützliche Wendung gegeben werden, wenn Eure Majestät... für dienlich erachten sollten sie der Zensur eines der hungarischen Sprache vollkommen mächtigen, seinem Landesfürsten mit Eifer

javaslatából ismét más hang szól. Figyelembe veszi az újság publicitását a közvélemény kedvező befolyásolására a belpolitikai hírek terén és híradásaitól azt várja, hogy a kormányzat intézkedéseit megfelelő beállítással népszerűsítsék.

Ugyanebben az évben KOLOWRAT LIPÓT, az osztrák-cseh kancellár egy Magyarországot is érintő királyi rezolúciót közöl a magyar kancellárral. Az előiratban KOLOWRATnak az örökös tartományok sajtójára vonatkozó javaslatát olvashatjuk, mely szerint az újságírókat buzdítani kellene, hogy „a szabadságról és hasonló agyrémekről szóló hangzatos szavaltatok helyett a forradalom következményeit valódi borzalmas alakjukban bemutassák”.¹⁹

A következő évben már az uralkodó kézjegyében olvashatjuk az alábbiakat: „A már fennálló rendeletek értelmében gondosan őrködjenek azon, hogy a belföldi újságírók lapjaikban semmi olyant ne említsenek, ami kedvező színben tüntetné fel a francia forradalmat; annál helyesebb volna azonban, ha kéz alatt újságírókat és tudósokat, az örökös tartományokban és azokon kívül, megfelelő jutalmazás biztosítása mellett arra buzdítanának, hogy illendő alkalommal a francia forradalom káros következményeit élénk ábrázolásban bemutassák és ezeket a közleményeket népszerű, mindenkitől könnyen elérhető stílusba öltöztessék.”²⁰

Azt hihetnők, hogy ilyen megnyilatkozások után már csak egy lépés kell a kormány szolgálatában álló sajtó életrehívásához,

---

ergebenen, bei der hungarischen oder siebenbürgischen Kanzley angestellten Beamten zu unterwerfen, der die Verfasser nach und nach durch seinen freundschaftlichen Rath dahin bringen könnte, das sie selbst unvermerkt zur Verbreitung der für das allgemeine Beste so wohlthätigen landesfürstlichen Anordnungen die Hände bieten.“ 559. lev.

¹⁹ Wien, Staatsarchiv, St. R. 1792 : 5433. Orsz. Levéltár, Kanc. 1792: 14.815. „... statt allen den schallreichen Declamationen von Freiheit und dergleichen Hirngespinsten die Folgen der Revolution in ihrer wahren, grässlichen Gestalt zu zeigen“.

²⁰ Orsz. Levéltár, Kanc. 1793 : 1818, 2607. „... So wie es bereits angeordnet ist, sorgfältig darob gewacht werde, dass von den inländischen Zeitungsschreibern in ihren Zeitungsblättern nichts erwähnt werde, was eine vortheilhafte Beziehung auf die französische Revolution hat; wohl aber würde gut geschehen, wenn unter der Hand, sowohl Zeitungsschreiber, als auch Gelehrte in und ausser den Erblanden durch Zusicherung einer angemessenen Belohnung aufgemuntert werden würden die üblen Folgen der französischen Revolution bei schicksamer Gelegenheit lebhaft darzustellen, und besonders solche in eine populäre, jedermann leicht fassliche Schreibart einzukleiden.“ Kolowrathoz intézett, 1793. január 30-án kelt uralkodói kézjegy, közölve az összes tartományok országos hatóságival. A február 9-én kelt dekrétumot idézi ZENKER ERNST VIKTOR: Geschichte der Wiener Journalistik. Wien—Leipzig, 1892. 90. l.

pedig addig még hosszú évtizedek telnek el. A kormányzat, ha egyes esetekben igénybe is veszi a hírlapok publicitását, magatartása az újságokkal szemben negatív. Így a *Wiener Zeitung* 1799-ben felmerült reformtervezetét sem fogadják el, minthogy ZENKER szerint a kormányzat szinte legyőzhetetlenül irtózott attól, hogy egy újságot a közönség felé mintegy szócsőként felhasználjon.²¹ Sőt a kilencvenes évek elején inkább veszedelmes eszközt láttak a hírlapokban, főként a tartományok, de elsősorban a rendi mozgalom idejét élő Magyarország nyelvén megjelenőkben. Így II. LIPÓT két alkalommal is — 1791. július 26-án és 1792. február 14-én — kézjegyet intéz a magyar kancellárhoz a magyar újságok tartalmának gondos megválogatása tárgyában.²²

A hírlapok kérdésének tárgyalásaiban újra meg újra visszatér az az aggodalom, hogy a magyar lapok az alsóbb néposztályok, így a magyar parasztok kezébe kerülhetnek. Már az 1790-es hírlapcenzúrai utasítás is két helyen visszatér erre a kérdésre. SÁNDOR LIPÓT nádor ismételten foglalkozik a magyar újságok ügyével. 1792. november 19-én kelt FERENC királyhoz intézett levelében megemlíti, hogy helyes gondolkozású emberektől számos panaszt hall a két Bécsben megjelenő magyar újság ellen. Ezek franciaországi híreket közölnek és azokról elmélkednek is. Minthogy a lapok minden parasztnak kezébe juthatnak, akik ezeket mohón olvassák, ennek káros következményei lehetnek, s ezért a lapok külföldi híreinek eltiltását javasolja.²³ Majd 1795. április 16-án a királyhoz intézett memorandumában felhívja az uralkodó figyelmét, hogy az országszerte terjesztett magyar újságok károsaknak tekintendők, mert azok a franciaországi eseményeket, sőt az ott mondott, a népre csábítóan ható beszédeket is közlik, a falusi jegyzők pedig a parasztnak felolvassák az újságokat.²⁴ Memorandumának további részében, javaslatai között újra visszatér erre a kérdésre és azt indítványozza, hogyha nem is tiltják el a magyar újságok megjelenését, utasítsák bizalmasan a kancelláriát, hogy a lapokban csak ártalmatlan belföldi híreket vagy gazdasági közle-

²¹ Zur Geschichte der Wiener Zeitung, 20. l.

²² Orsz. Levéltár, Kanc. 1791 : 9862, 1792 : 1781. Az elsőre a kancellária közli a helytartótanáccsal a bécsi magyar újságok cenzúrai utasításait. Az utóbbinak szövegét közzétette MÁLYUSZ i. m. 82. l.

²³ MÁLYUSZ i. m. 568. l.

²⁴ MÁLYUSZ i. m. 828. l.

ményeket engedélyezzenek. Ezzel az újságok elvesztenék olvasóik érdeklődését és előreláthatólag megszűnnének.²⁵

Ezt a mereven negatív álláspontot, melyet SÁNDOR LIPÓT javaslatában tapasztalunk, nem vezette valami különleges, éppen csak a magyar újságok ellen irányuló elnyomatási szándék, bár ezek tevékenységét a Martinovics-féle összeesküvés idején különleges aggodalommal szemlélték. Ez volt az álláspont akkor minden, a nép kezén forgó nyomtatvánnyal szemben. Olyan csodálatosan egybehangzó, egyforma terminológiával kifejezett javaslatokkal találkozunk, mintha azokat egymásról írták volna le. Így 1792-ben gróf WALLIS, a haditanács elnöke kifogásolja a *Wiener Blättchen* című népies újság egyik-másik hírét, főképen azért, mert a lap olcsósága miatt igen elterjedt. EGER államtanácsos szerint a kormány rendelje el a lapok cenzorainak, hogy a bármely szempontból kifogásolható, megütközést keltő híreket, ha azok mégannyiszor is megjelentek engedélyezett külföldi lapokban, töröljék. Ezek a lapok így hamarosan elvesztik vonzóerejüket és minden különleges intézkedés nélkül megszűnnek.²⁶

Az egyszerűbb néposztályok újságolvasása soká foglalkoztatta a kormányzatot. 1801-ben JÓZSEF nádor is megemlíti az újságolvasó parasztok kérdését az ország hangulatáról szóló előadásában. Szerinte azzal, hogy a falusi korcsmákban az újságokat felolvassák a parasztoknak, azok tanultabbak és gondolkodóbbak lettek, számos olyan fogalmat tettek magukévá, melyekről azelőtt sejtelmük sem volt. Éppen azért az ország nyelvén megjelenő lapok cenzúrájánál különös gondot kell fordítani arra, hogy ártalmas eszmékről olyan módon ne írjanak, hogy azok a parasztokra vonzóerőt gyakorolhassanak. Az előadás egyik véleményezője, KÁROLY főherceg, a haditanács elnöke azt javasolja, hogy egy gazdasági folyóirat alapításával a parasztokat politikai vitatkozások helyett hasznos olvasmányokra lehetne szoktatni.²⁷

A magyar lapokról nemcsak a legmagasabb helyek és hatóságok gondolkodtak így. 1797. augusztus 29-én ZOMBORY ISTVÁN kisvárdai lakos él panasszal a bécsi magyar újságok ellen. Ezek szerinte több kárt, mint hasznot okoznak, mert vitatkozásra adnak alkalmat a háborúról, felvilágosodásról. Ha a lapok hetenként két-

²⁵ MÁLYUSZ i. m. 848. l.

²⁶ Wien, Staatsarchiv, St. R. 1792 : 4366.

²⁷ DOMANOVSKY SÁNDOR: József nádor iratai. Budapest, 1925. I. köt. 405., 416. l.

szer megérkeznek, 5—6, néha 10—12 személy is összegyűlik, olvassák az újságot és mint a panasztevő észrevette, kiabálás és vitatkozás között vallásellenes dolgokról beszélnek és felvilágosítottaknak vallják magukat. Parasztokat is hívnak maguk közé s ezek hajlandóságát a naplopásra és sorsukkal való elégedetlenségre növelik.²⁸

A magyar és magyarországi hírlapok híreit mindezek ellenére sem tiltották be. Kancelláriánk minden ilyen esetben a magyar újságok pártját fogta és hol azzal az indokolással, hogy kínos feltűnést kelthetne, ha a magyar újságokban nem szabadna azt közölni, ami egyéb tartományokban megjelenhet és ez ellen az újságírók jogos panasszal élhetnek, hol pedig annak kifejtésével, hogy Magyarországon oly sokan tartanak külföldi lapokat, melyekből a közönség szélesebb rétegei válogatás nélkül és sokkal kedvezőtlenebb beállításban értesülnének a külföldi eseményekről, sikerült elérnie, hogy előbb a *Wiener Zeitung*, majd általában a Bécsben megjelenő lapok, végül a forradalmi események előrehaladásával újra csak a *Wiener Zeitung* külföldi híreinek közlését megengedték azzal a megszorítással, hogy a cenzor belátása szerint még ezekből is törölhet.²⁹ Hogy pedig a közönség kíváncsiságát ne igazsáksá, a kancellária megtiltja az újságoknak, hogy a cenzúrától törölt hírek helyét üresen hagyják.³⁰

Az újságok iránt tanúsított nagy érdeklődés praktikus következményeként könyvelhetjük el SZACSVAY SÁNDORNAK, a *Magyar Kurir* szerkesztésétől 1793 januárjában cenzúra elleni vétség miatt történt elmozdítását,³¹ és ez elég jelentős tény volt arra, hogy I. FERENC a nádornak január 5-i kelettel tudomására hozza, hogy kívánsága szerint a magyar újságíróknak „megnehezítették a dolgát“, minthogy minden figyelmeztetés ellenére sem javult.³² A lap szerkesztését két hónap szünetelés után DECSY SÁMUELRE bízta.

A másik credmény az volt, hogy a király 1792. február 14-i kézjegyre adott válaszában kancelláriánknak alkalma volt kifejtenie, hogy a magyar újságok cenzúrájára semminémű befolyással sem rendelkezik. A magyar lapok cenzora, SEKERES a Directorium in Cameralibus et Publico-Politicis felügyelete alá tartozik

²⁸ Orsz. Levéltár, Kanc. 1797 : 8183.

²⁹ Orsz. Levéltár, Kanc. 1791 : 9862, 1792 : 1781, 1953, 13.997, 14.529.

³⁰ Orsz. Levéltár, Kanc. 1792 : 14.815.

³¹ FERENCZY i. m. 46. l.

³² MÁLYUSZ i. m. 593. l.

s így a kancellária vagy a lapok cenzúráját, vagy SZEKERESRE kiterjedő jogkör megadását kéri. A király, aki SAUER útján is információt kért a magyar újságokról, ennek fennebb ismertetett javaslatára és IZDENCZY véleményezésére a bécsi magyar újságok cenzúráját ismét a kancelláriára bízta.³³

Kancelláriánk álláspontja azonban az idők folyamán megváltozott a magyar lapok kérdésében. A kilencvenes évek nemzeti ébredése idején szívesen állott az újságírók pártjára, akikben a magyar művelődés és pallérozódás lelkes szószólóit látta, a francia rémuralom idejében azonban, a Martinovics-féle összeesküvés után, másképp ítéli meg a helyzetet. Így 1794-ben a magyar kancellária átír az erdélyinek, hogy míg a *Magyar Hirmondó*ból törölték SAINT JUST beszédét az elkobzott birtokok elosztásáról, addig ez PÁNCZÉL DÁNIEL lapjában, a *Magyar Mercurius*ban — melyet az erdélyi kancellária cenzúrázott — megjelent. Minthogy a *Magyar Mercurius* Magyarországon is sokan, közöttük egyszerű emberek is olvassák, kéri, hogy a magyar kancelláriától cenzúrázott lapok mintájára a franciaországi híreket a *Wiener Zeitung* nyomán hozzák. Az erdélyi kancellária ezt 1794. április 4-én el is rendeli.³⁴ 1798-ban a *Magyar Hirmondó* íróinak panaszára, hogy a *Magyar Mercurius*ban több olyan hír jelent meg, melyet a magyar kancellária cenzora töröltetett, a kancellár az uralkodóhoz fordul és azzal az indokolással, hogy PÁNCZÉL DÁNIEL lapja Magyarországon is elterjedt, a *Magyar Mercurius* cenzúráját kéri. Az uralkodó a kérést teljesíti. Ez természetesen nem érintette az erdélyi kancelláriának azt a jogát, hogy az erdélyi politikai hírek cenzúráját az összes lapokban ellássa.³⁵

De nemcsak a cenzúra szigorúbb kezeléséből látszik a kancellária álláspontjának megváltozása, hanem abból az irataiban állandóan visszatérő gondolatból is, hogy legjobb lenne, ha magyar újságok általában nem volnának. Így egy névtelen feljelentés tárgyalása alkalmával, mely a magyar újságok forradalmi szelleméről tesz panaszt, a kancellária véleménye szerint kétségen felül áll, hogy legjobb lenne, ha a magyar újságok nem jelennének meg; de eltiltásuk esetében világos lenne, hogy ez intézkedéssel a magyar olvasók elől akarják a külföldi híreket elzárni, ez pedig csak a külföldi újságok iránti érdeklődést fokozná. Gondosan cenzúrá-

³³ Orsz. Levéltár, Privatbibl. Fasc. 30. 559—560. lev., Kanc. 1792 : 1953.

³⁴ Orsz. Levéltár, Kanc. 1794 : 3528, 4377.

³⁵ Orsz. Levéltár, Kanc. 1798 : 713, 2170, 4022.

zott magyar lapokkal azonban a külföldi hírek terjedését korlátok között lehet tartani.³⁶

A *Magyar Hirmondónak* 1803-ban történt megszűnésével kapcsolatban kancelláriánk ismét hangsúlyozza, nagyon kívánatos, hogy magyar újságok ne adassanak ki és a helytartótanáccsal közli abbéli kívánságát, hogy a *Magyar Hirmondó* kiadási jogát senkire se ruházzák át. Ez esetben ugyanis már csak a *Magyar Kurir* jelenik meg és remélhető, hogy idővel talán ez is megszűnik.³⁷

Kancelláriánk minden kínálkozó alkalommal hangsúlyozza, hogy kívánatosnak tartja a politikai hírlapok számának apasztását, így 1799-ben, midőn a helytartótanács jóváhagyásra felterjeszti SCHICKMAYER JAKAB és HANAUER LÖRINC szerződését a budai és pesti német újságok egyesítéséről.³⁸ Mikor pedig 1804-ben a kancellária tudomást szerez arról, hogy a helytartótanács BELNAY Györgynek engedélyt adott az *Ephemerides Statistico-Politicae* kiadására, figyelmezteti a helytartótanácsot, hogy a politikai lapok számának szaporítása nem kívánatos és hogy a jövőben ilyenek engedélyezése mindenkor a legmagasabb helyen kérelmezendő.³⁹ Az újságírókat ez időben a tiltó rendelkezések tömkelege vette körül. Ismételten elrendelik, hogy háborús és külföldi híreket csak a *Wiener Zeitung* nyomán szabad közölni,⁴⁰ majd kiterjesztik ezt a rendelkezést a királyi kinevezésekre és előléptetésekre,⁴¹ intézkednek, hogy hivatalos rendeleteket, ha más újságokban még nem jelentek meg, csak az illetékes hatóság tudtával és jóváhagyásával szabad közölni,⁴² elrendelik, hogy a bécsi magyar újságok az országgyűlésről csak a *Pressburger Zeitung* nyomán írjanak. Hogy azután az átveendő híryanag kifogástalan legyen, a kancellár a nádor intézkedését kéri, hogy a pozsonyi újság a propozíciókat, reprezentációkat és rezolúciókat egész terjedelmükben szóról-szóra közölje, míg a regnicoláris bizottság munkálatait csak kellő válogatással tegye közzé, nehogy az egyszerűbb újságolvasókban hamis reménysegeket ébresszenek.⁴³

³⁶ Orsz. Levéltár, Kanc. 1798 : 7236.

³⁷ Orsz. Levéltár, Kanc. 1802 : 11.167.

³⁸ Orsz. Levéltár, Kanc. 1799 : 10.067, 10.068, 11.118.

³⁹ Orsz. Levéltár, Kanc. 1804 : 570, 2952.

⁴⁰ Orsz. Levéltár, Kanc. 1798 : 5009, 5359.

⁴¹ Orsz. Levéltár, Kanc. 1802 : 2141.

⁴² Orsz. Levéltár, Kanc. 1799 : 12.201.

⁴³ Orsz. Levéltár, Kanc. 1802 : 5782.

Ha még ehhez hozzászámítjuk, hogy a bécsi újságokban a magyarországi politikai jellegű híreket a magyar,⁴⁴ és az erdélyieket az erdélyi kancellárián vizsgálták felül,⁴⁵ az újságíróknak valóban kellő körültekintéssel kellett szerkesztenie lapját, ha a magasabb hatóságok tetszését meg akarta nyerni.

Újságíróinkra és lapjainak cenzoraira mégis csak úgy záporoztak a megintések.⁴⁶ Ezek sorából kiemelkedik a kancellária 1804. szeptember 4-i szigorú hangú figyelmeztetése DECSY SÁMUELhez és PÁNCZÉL DÁNIELhez, a *Magyar Kurir* akkori szerkesztőjéhez, hogy külpolitikai híreket kizárólag csak a *Wiener Zeitung* nyomán merjenek közreadni. A megintésre az udvari rendőrség elnökének, báró SUMERAUNAK az évi augusztus 24-én kelt, a kancellárhoz intézett átirata adott alkalmat. A jegyzék érdekes adalék ahhoz, hogyan ítélte meg az örökös tartományok legmagasabb cenzúrai hatósága a *Magyar Kurirt* DECSY és PÁNCZÉL szerkesztésében, melyről FERENCZY így emlékezik meg: „Szerkesztői működésük igazi nap-számos munkává süllyedt, melynek alig van valami történeti becse...“⁴⁷ Az udvari rendőrség nem így gondolkozott. A jegyzék bevezető soraiban hivatkozik az uralkodó ismételten és legújabbban is nyilvánított óhajára, hogy a belföldi újságok a Franciaország és Anglia között kitört háború híreit, mint minden egyéb kül- és belföldi hírt minden hozzáadás és egyszerűbb embereket félrevezető, időszerűtlen „raisonnement“ nélkül közöljék és mindent gondosan elkerüljenek, ami az egyik vagy másik nemzet iránt részrehajlást idézhetne elő, vagy ilyet táplálhatna. SUMERAU kötelességének érzi a kancellár tudomására hozni, hogy a kancelláriától cenzúrázott *Magyar Kurir* semmiképp sincs a megkívánt szellemben írva. Megtalálhatók benne mindazok a szenvedélyesen részrehajló cikkek, melyeket a hadviselő hatalmak, elsősorban Franciaország adnak

⁴⁴ WERTHEIMER EDE: A magyarországi cenzúra történelméhez. Századok 1898. 295. l. Hogy a kancellária vizsgáljon felül minden olyan kiadványt, mely közvetve vagy közvetlenül a magyar közjoggal foglalkozik, már II. József elrendelte. Wien, Staatsarchiv, St. R. 1782 : 1694. A kancellária a magyar politikai vonatkozású cikkek cenzúrájára számot is tartott. Orsz. Levéltár, Kanc. 1792 : 6082. sz. a. kancelláriánk kéri az osztrák-cseh kancelláriát, utasítsa a Wiener Zeitung cenzorát, hogy a magyar tárgyú cikkeket mutassa be. Legutóbb a nevezett újság 44. számában volt egy cikk, melyet a kancelláriának nem mutattak be

⁴⁵ Orsz. Levéltár, Kanc. 1793 : 1970.

⁴⁶ Orsz. Levéltár, Kanc. 1794 : 3528, 1796 : 2311, 1798 : 5244, 5625, 5786, 5788, 5920, 6138, 6139, 6799, 9343, 11.375 stb.

⁴⁷ I. m. 49. l.

közre. „Ez a magyar újság csupán Franciaországért lélekzik és az egyik fél iránt olyan nyilvánvaló részrehajlást mutat, hogy a magyar olvasók lelkét feltüzeli és a legmagasabb akarattal ellenkező pártszellemmel telíti.“ Végül kéri az újságíró és a cenzor megintését.⁴⁸ Az ilyen hangú átirat bizonyára nem befolyásolta kancelláriánkat olyan irányban, hogy amúgy is negatív álláspontját a politikai hírlapokkal szemben feladja, és érthetővé teszi, hogy KULTSÁR ISTVÁN lapjától, a *Hazai Tudósításoktól* két éven át megtagadta a külföldi hírek közlését.⁴⁹ KULTSÁR 1806-ban indult újságjával, azután hosszú időre le is zárul a Magyarországon engedélyezett politikai lapok sora, csupán tudományos, ismeretterjesztő, hirdetési és gazdasági újságok keletkeztek elég szép számban.

Míg a magyar legmagasabb hatóságok, a kancellária és ennek rendeletére a helytartótanács a politikai lapokkal szemben — több mint két évtizeden át — mereven elutasító álláspontra helyezkedtek, az osztrák hatóságok egészen más magatartást tanúsítottak. Kitűnik ez az ellentétes álláspont abból a jegyzékváltásból, mely 1804-ben a magyar kancellária és az udvari rendőrség között folyt le. A kancellár az udvari rendőrség elnökéhez fordult, hogy kapott-e ROSENMANN ISTVÁN udvari ágens, Bécsben megjelenendő, *Europa* című, latinnyelvű lap kiadására, melyet Magyarországon is hirdetett, szabályszerű engedélyt. A kancellária szükségesnek tartja, hogy a kérdésben tájékozódjék, mert az uralkodó szándékainak a politikai lapok számának növelése nem felel meg. Báró SUMERAU válaszában kifejti, hogy az államkancelláriával egyetértve engedélyezte a kérdéses lapot, minthogy az uralkodó a külföldi újságokat jól szerkesztett belföldi lapokkal kívánja ki-szorítani.⁵⁰

A belföldi sajtó feljavításának gondolata, új, jobb színvonalú lapalapítások tervei az idők jele: az európai kormányok Napoleon példáján tanultak, aki a közvélemény irányításában a hírlapírást

⁴⁸ Orsz. Levéltár, Kanc. 1804 : 8831. „Uiberhaupt athmet diese hungarische Zeitung nur für Frankreich und zeigt ein solches öffentliches Hinneigen für die eine Parthey dass die Gemüther ihrer hungarischen Leser nicht anders als erhitzt und wider allerhöchste Willensmeinung mit dem bösertigsten Partheygeist eingenommen werden müssen.“

⁴⁹ FERENCZY i. m. 112—115. l.

⁵⁰ Orsz. Levéltár, Kanc. 1804 : 11.990, 12.326. ROSENMANN ISTVÁN magyar származású. 1793-ban a Magyar Kurir folytatásának jogáért folyamodott és a lapot Magyar Nemzeti Újság címen kívánta kiadni. FERENCZY i. m. 47. l.

addig ismeretlen mértékben használta fel.⁵¹ Az osztrák kormány, sőt maga az uralkodó is feladta eddigi merev, elutasító magatartását a hírlapokkal szemben. Ennek a megváltozott felfogásnak érdekes dokumentuma I. FERENC 1805. január 2-án kelt, báró SUMERAUHOZ intézett kézjegye, mely elrendeli, hogy az udvari rendőrség a *Wiener Zeitung* szerkesztésének vezetésébe aktíve folyjon be, a szerkesztést valamely szolgálatában álló, megbízható, kellő ismeretekkel és szükséges tapintattal rendelkező egyénre bízva, továbbá, hogy az államkancelláriával egyetértésben kidolgozott tervek szerint az újságot tartalmilag a kornak és a politikai helyzetnek megfelelő színvonalra emelje. Az uralkodó annak a reményének is kifejezést ad, hogy a *Wiener Zeitung* színvonalának emelkedésével a tartományok sajtója is tartalmilag javulni fog.⁵² A kormányzat sajtópolitikai felfogásának átalakításában kétségtelenül része volt az ez években követségi szolgálatot teljesítő METTERNICHNEK, aki a közvéleménynek a sajtó útján történő irányítását hosszú politikai pályája folyamán mindenkor szem előtt tartotta. Ebben az időben is követi jelentéseiben, állandóan sürgette az aktívabb sajtópolitikát. „A közvéleményt lekicsinyelni ugyanannyi, mint erkölcsi alapelveket megvetni“ ... a közvéleményre „egész különleges gondot kell fordítani, kitartással és következetesen ápolni kell azt.“ „Az utókor alig fogja elhinni, hogy mi a hallgatást ellenfeleink hangoskodásával szemben hatékony fegyvernek tekinthettük, még hozzá a sok beszéd korában.“ Ismert idézetek ezek METTERNICHNEK STADIONHOZ intézett egyik jelentéséből.⁵³

A sokat tervezett sajtópolitika is csak az ő 1809. évi hazatérése után valósult meg, elsősorban az európai színvonalú és publicisztikai szempontból a maga korában igazán kiváló *Österreichischer Beobachter* életrehívásával, majd a *Wiener Zeitung* 1812-ben végrehajtott reformjával.⁵⁴ Hatott-e az osztrák sajtó fellendülése a magyar hírlapokra? Hírszolgálatban bizonyára, hiszen a *Wiener Zeitung* továbbra is a könyvmatos szerepét játszotta a tartományok sajtójában. Publicisztikai szempontból azonban már az itt tárgyalt korra is állnak SZALAY LÁSZLÓ szavai: „Mi, kik a legújabb

⁵¹ ZENKER i. m. 100. l. — BAUER WILHELM: Die öffentliche Meinung und ihre geschichtlichen Grundlagen. Tübingen, 1914, 291. l. — GROTH OTTO: Die Zeitung. Mannheim—Berlin, 1929, Bd. II. 40—60. l.

⁵² Zur Geschichte der Wiener Zeitung 21. l.

⁵³ SRBIK HEINRICH von: Metternich der Staatsmann und Mensch. München, 1925. Bd. I. 517. l. — Zur Geschichte der Wiener Zeitung 22—23. l.

⁵⁴ ZENKER E. V. i. m. 100—106. l. — GROTH i. m. 85—89. l.

nemzedékhez nem tartozunk, kik serdülő korunkban nem Kossuth lapjait olvastuk, hanem Kultsáréit és Mártonéit, bizony nem ezekből ...merítgettük publicisztikai ismereteinket."⁵⁵

Ha ennek a kétségtelenül igaz megállapításnak magyarázatát keressük, akkor mindenekelőtt a még érvényben lévő 1790. évi hírlapcenzurái utasításra kell emlékeztetnünk, mely az események kommentálását, az újságíró egyéni véleménynyilvánítását megtiltotta. Hírlapjaink politikai részükben a XIX. század első évtizedeiben is megmaradtak a megkívánt referáló hang mellett. A magyar politikai kérdéseknek az *Österreichischer Beobachter* mintájára készült publicisztikai taglalása egyetlen cenzor imprimaturját sem kapta volna meg, bármilyen szabadosnak tartotta is az udvari rendőrség a magyarországi cenzurái viszonyokat.⁵⁶ Másrésről egy gyors néhány év leforgása alatt létrehívott fejlődés ekkor csakis a kormányzat teljes támogatása mellett képzelhető el. A magyar központi hatóságoktól pedig mi sem állott távolabb, mint a politikai sajtó aktív támogatása. Hírlapjaink érdeklődése így — mint azt HENRI BERR az újságok életében elnyomatásuk idején törvényszerűnek mondja⁵⁷ — a kor aktuális kultúrkérdései felé fordul és hírlapíróink lelkesen felkarolják a magyar nyelvművelés, az irodalom, a színjátszás, a Magyar Tudós Társaság kérdését és e téren töltik be a nemzeti közvélemény irányításának feladatát.

GORIUPP ALISZ.

⁵⁵ CONCHA GYÖZŐ: A kilencvenes évek reformeszmei. Budapest, 1885. 70. l.

⁵⁶ Ld. WERTHEIMER idézett cikkét.

⁵⁷ WEILL GEORGES: Le journal. Paris, 1934. XVI. l.

A BALATONVIDÉKI HÍRLAPIRODALOM ELSŐ NEGYEDSZÁZADA.

(1861—1885.)

A Balatonismeret történetét és a balatoni kultúra fejlődését kutató munkánk során a Nemzeti Múzeum hírlaptárában őrzött balatonvidéki anyagot is átvizsgáltuk. Vizsgálódásainkat a balatoni hírlapirodalom első 25 évére terjesztettük ki (1861—1885), s nem véletlen, hogy ez az időszak a balatoni fürdőkultúra első negyedszázadával esik egybe. Ez olvasmányaink nyomán ugyanis önként adódott a felismerés, hogy a fővárosi mellett a helyi sajtónak is jelentős, megbecsülést érdemlő szerepe van nemcsak a Balaton értékeinek megismertetésében, hanem a parti települések polgárosodásának fejlesztésében is. A három vármegye vezető lapjainak, a *Zala—Somogyi*, később *Zalai Közlönynek*, a *Somogynak* és a *Veszprémnek* a hiányokat s elmaradottságot ostorozó, a külföldi példákat idézgető, a fejlesztés módozataira reámutató közleményei kétségtelesen előmozdították a Balatonvidék legrégebb s legvárosiasabb „vonzóhelyeinek”: Balatonfürednek, Keszthely-Hévíznek és Siófoknak fejlődését, ahonnan a lapokat rendszeresen tudósították nemcsak a fürdőidény alakulásáról, hanem a szükségesnek mutató és végre meg is valósított fejlesztési munkálatokról is.

Egy másik összefüggésre is reá kell itt mutatnunk, amely az 1861. évet, a balatoni hírlapirodalom születési évét egyben a balatoni kultúrafejlődés egyik legfontosabb, valósággal új korszakot jelentő fordulópontjaként tünteti fel. 1861. április 1-én nyílt meg a Déli vasút Budától Nagykanizsáig terjedő szakasza, mely a Balatont bekapcsolta az országos és nemzetközi forgalomba. Ennek a vaspályának akkor még Szántód, pár évvel utóbb Siófok volt a Füredet a Kisfaludy gőzhajó közvetítésével Budapesttel, illetőleg Kanizsával összekötő állomása. A mai Balatonszentgyörgy akkor még Keszthely nevével viselte. Nem kellett többé postai gyorskocsival, ú. n. „szorgalomkocsi”-val közlekedni, amely — mint az egykorú lapok panaszzóják — sáros-havas időben bizonytalan, lassú és jóval

költségesebb volt, mint a vasút. Nyomdagépek, a kiadáshoz szükséges egyéb kellékek s maguk a nyomtatványok is lényegesen könnyebben és olcsóbban voltak szállíthatók. Bizonyára nem véletlen, hogy az első vidéki hírlapok: *Győri Közlöny*, *Szegedi Híradó*, *Debreceni Közlöny*, a nagykanizsai *Zala—Somogyi Közlöny* vasútállomással dicsekvő városokban kerültek kiadásra.¹

A hírlapok átnézése alkalmat adott annak megállapítására is, hogy az idáig közzétett lapbibliográfiák nem mentesek — a munka természeténél fogva könnyen érthető — hiányoktól és tévedésektől. Ezek felsorolására azonban nincs itt terünk; közlésüket a készülő balatoni hírlapkönyvészet számára tartjuk fenn. Ezenkívül a hírlapok közleményeiből több olyan lapvállalkozásról is tudomást szereztünk, amelyek hiányoznak a Hírlaptárból, sőt az idáig megjelent címjegyzékekben sem fordulnak elő.²

I. Az első helyi időszaki lap, mely a Balatonvidék érdekeit szolgálta, a *Balaton-Füredi Napló* volt. A pápai születésű GYÖRÖK GYÖRGY (1815—88) ügyvéd, később tanár szerkesztésében 1861. június 15-től kezdve három nyáron át jelent meg, s eleinte pesti nyomdában, majd a 9. számtól kezdve a nagykanizsai MARKBREITER nyomdájában készült. 1862. június közepén GYÖRÖK a helytartótanács engedélyével egy kisebb nyomdát hozott le Füredre, s ezentúl ő nyomtatta a kis negyedrétaalakú lapot. A címlapját Füred látképe díszíti, előtérben a Kisfaludy gőzhajóval, középen a költő babérkoszorús képével. A lap tartalmának túlnyomó részét a szerkesztő maga írta „Tihanyi Visszhang“ álnéven, mert főmunkatársa, TOLNAY LAJOS füredi tanító 1862 nyarán a tó vizén vadászbaleset áldozata lett. A vidék legegésztőbb közszükségletéről, a tó vízállásának szabályozásáról több szakcikket közölt és mindvégig iparko-

¹ V. ö. ezzel kapcsolatban DEZSÉNYI BÉLA értekezését a MKSzle 1943. IV. füzetében: A magyar hírlap útja kiadó és közönség között.

² Érdeklődtünk a hiányzó, illetőleg csak a lapok szövegében említett hírlapok tárgyában a keszthelyi Balatoni Múzeumban és a balatoni könyvek, lapok és képek legnagyobb (BÁNÓ DEZSŐ-féle) gyűjteményében is, de sikertelenül. Arra a levelünkre adott válaszában, melyben a Hírlaptár balatoni anyagának hiányairól tájékoztattuk, DARNAY BÉLA, a Balatoni Múzeum igazgatója közölte velünk (mikor e dolgozat szövege már készen állt), hogy „szenzációs felfedezést“ tett egy 1861-ben Keszthelyen, GYÖRÖK GYÖRGY szerkesztésében megjelent hírlapról, egyben jelezte, hogy erről a *Balatoni Szemle* legközelebbi számában cikke jelenik meg. Érdeklődéssel nézünk a közlemény elé, mert mi többéves hírlapbongészésünk után is a JAGÓCSI PÉTERFFY szerkesztésében 1861 ősztől megindult *Dunántúli Társadalmi Közlöny*t ismertük, mint a legrégebb keszthelyi lapot. Erről azonban már KERESZTY 1916-ban kiadott címjegyzéke is megemlékszik.

dott közönségét a Balatonvidék történetét és földrajzát ismertető cikkekkel, hajókirándulások eleven leírásával szórakoztatni. Az a terve, hogy a lapot egész éven át megjelenteti, nem valósult meg, ezért 1866. áprilisban a sokkal népesebb Keszthelyre költözött nyomdájával s ott újabb fürdőidényújságot alapított, a *Balaton-t*. Ez a „közgazdasági, társadalmi, szépirodalmi stb. képes és élces hetiközlöny“ azonban aligha élt egy egész nyáron át, hiába adott ki négy mutatványszámot is. Ezekon kívül csak az 5. szám van még meg a Hírlaptárban, s könnyen lehet, hogy több nem is jelent meg belőle. A lap első számában azt a nyomdatörténetileg érdekes adatot találjuk, hogy Keszthelyen 30—40 év előtt volt már nyomdája FESTETICS grófnak. „Olyan mostani nyomdatulajdonossal volt szerencsénk találkozhatni — írja GYÖRÖK —, aki az akkori keszthelyi nyomdában mint fiatal segéd dolgozott.“ KLEMPA KÁROLY premontrei tanárnak, a Festeticsek levéltárosának közlése szerint FESTETICS GYÖRGY valóban már 1817 nyarán nyomdát állított fel Keszthelyen, PERGER FERENC vezetésével, aki azonban néhány évvel a gróf halála után (1823 körül) Zalaegerszegre s onnan Szombathelyre költözött; Sándor nevű fia pedig a század közepén Pécssett állított fel nyomdát.³

A második balatonvidéki hetilap, a *Dunántúli Társadalmi Közlöny és Közhasznú Ismeretek Tára*, 1861. október közepétől 1863. december végéig jelent meg egy kis íven, negyedréten, MARKBREITER kanizsai nyomdájában. Tulajdonos és felelős szerkesztő JAGÓCSI PÉTERFFY JÓZSEF, a dunántúli vincellér- és kertészképezde igazgatója, Keszthelyen, aki 1861. áprilistól szeptemberig a *Kertészeti és Ipargazdasági Vezérlapokat* szerkesztette ugyanitt. (Ez az első dunántúli gazdasági szaklap hiányzik a Hírlaptárból.) PÉTERFFY új lapvállalkozását a pesti *Magyar Sajtó* feltűnő bizalmatlansággal fogadta: „Örvendünk minden mozzanatnak, de mégis óhajtanók, hogy az, ki lapszerkesztésbe fog, az illető irodalmi ágban valami

³ PERGER nem az első nyomdája volt a Balatonvidéknek. A SZAMMER-családnak már a XVIII. század nyolcvanas éveiben volt nyomdája Veszprémben. Ezen nyomtatták HORVÁTH JÁNOS veszprémi kanonoknak, az Akadémia tiszteleti tagjának, későbbi fehérvári püspöknek egyházi szónoklatait. 1820-tól 1824-ig özv. SZAMMER KLÁRA veszprémi sajtója alól került ki a legrégebb balatonvidéki időszakos sajtótermék, az Egyházi Értekezések és Tudósítások. A hazai magyar katolikus hitbuzgalmi folyóiratok közt időrendben ez a legelső. HORVÁTH JÁNOS szerkesztette, de írtak bele református lelkészek és RUMY KÁROLY, volt keszthelyi Georgicon-tanár is. SZAMMERék később Székesfehérvárra költöztek, hol SZAMMER IMRÉnek még a múlt század kilencvenes éveiben is virágzó könyv- és hírlapnyomdája volt.

pregnans eredményt vagy határozott zálogot tudjon felmutatni.“ November 8-án még mindig „kissé obskurus színezetűnek“ mondja „JÁGOCSI úr vállalkozását, mely az irodalmi életben való tetemes járatlanságot mutat“, s arra oktatja ki, hogy „az arrafelé folyó közélet eseményeire nagyobb gondot fordítson“. Ezután történt, hogy — november közepén — PÉTERFFY indíttatva érezte magát főmunkatársul ROBOZ ISTVÁNT, a *Magyar Sajtó* munkatársát venni maga mellé, aki nagyérdemű vidéki újságírói pályáját e keszthelyi lapnál kezdte, miután már az ötvenes évek eleje óta rendszeresen tudósította a fővárosi lapokat a füredi és hévízi fürdőéletéről. A lap átveszi a *Magyar Sajtó* érdekes hírlaptörténeti adatát, hogy 1861-ben a magyar lapok és folyóiratok száma 27-tel szaporodott. PÉTERFFY lapja elsősorban gazdasági irányú ugyan, de azért tárca- és hírrovata is van. Komoly mezőgazdasági és borászati szakcikkeket hozott SOMSSICH PÁLTÓL, valamint KOZMA SÁNDORTÓL, a későbbi főállamügyésztől, aki ezidétt marcali ügyvéd, a somogyi gazdasági egyesület jegyzője s országgyűlési követ volt. A Balaton lecsapolása kérdéséről beható és szakavatott tájékoztatást nyújt. 1862. január óta ROBOZ már nem munkatárs, sőt azután, hogy átment az új *Zala—Somogyi Közlöny* szerkesztőségébe, erős polémia támad a két lap között. A keszthelyi lap 1863 végén történt elmúlása nyilván azzal függ össze, hogy a vincellérképezde 1864-ben átalakult országos gazdasági tanintézeté és PÉTERFFY Keszthelyről a fővárosba költözött. 1888-ban bekövetkezett halálakor az ipariskolák kormánybiztos-főfelügyelője volt.

A *Zala—Somogyi Közlöny* 1862. július 1-én indult meg, mint vegyestartalmú lap. Kiadó és laptulajdonos WAJDITS JÓZSEF könyvkereskedő és nyomdász, Nagykanizsán; felelős szerkesztő FODOR PÁL kaposvári ügyvéd, főmunkatárs ROBOZ ISTVÁN. Megjelent hetedréteg alakban, eleinte havonként háromszor, 1869-től hetenként egyszer, 1872-től 1885 végéig hetenként kétszer.

Az alapítás gondolata valószínűleg ROBOZTÓL származott, de a vállalkozás érdeme a hat évvel fiatalabb WAJDITSÉ. SZINNYEI *Magyar Írók*-ja ez utóbbiról csak pár sorban emlékszik meg: életrajzi adatokat alig tud róla, csak megemlíti a nyomdájából kiadott nap-tárákat és felköszöntő, meg dalos-könyvet. ROBOZ írja a *Somogyi* mutatványszámában, 1866-ban, hogy ő „négy évvel ezelőtt iparkodott a jók közreműködésével a *Zala-Somogyi Közlönyt* megalapítani“. TUBOLY VIKTOR ügyvéd és író, mindkét lap munkatársa, a *Zala—Somogyi Közlöny* 1868. október 10-i számában „Hírlapiroda-

lom a megyékben“ címen szintén azt írja, hogy „a szorgalmáról ismert költő, ROBOZ ISTVÁN volt egyike az elsőknek, aki a két megye számára egy helyesen szerkesztett lapot indított. E lap most is fennáll és fennállását a vállalkozó szellemű WAJDITSnak köszöni.“ Utóbbi azt a szerkesztői megjegyzést fűzte ehhez, hogy „a *Zala—Somogyi Közlöny*nél kizárólag e lap jelenlegi szerkesztőjének (WAJDITSnak) jutott a kezdeményezés tövise. Legelső szerkesztőnek BALOGH ALAJOS ifjú költőt, később FODOR PÁL ügyvédet és csak ezután hívta meg ROBOZT“. BALOGH működéséről e lapnál mitsem tudunk; FODOR is csak egy évig viselte a szerkesztői felelősséget, utóbb Kaposmérőn lakott, s 1873 júliusában adja hírül volt lapja, hogy elmeügyintézetbe került. (SZINNYEI *Magyar Írók*-jában nincs említés róla.)

1863 júliusától a *Somogynak* három évvel utóbb történt alapításáig ROBOZ volt a felelős szerkesztő. Utána WAJDITS maga vette át a szerkesztést, 1867-től fogva BÁTORFI LAJOS, hivatásos újságíró főmunkatársi, majd 1868. június óta segédszerkesztői közreműködésével. 1872 elején BÁTORFI vette át a felelős szerkesztő tisztét. A lap első évfolyamainak tartalmából kiemeljük KOZMA SÁNDORNak *Bukógáti* álnév alatt szellemes, művelt tollal írt balatoni útleveleit, ZICHY ANTALnak (*Timon*) jellemrajzait SOMSSICH PÁLRól, KOZMA SÁNDORRól, PAIS BOLDIZSÁRRól stb., THALY KÁLMÁN verseit, KÖVES JÁNOS felsőörsi prépost Örsi álnéven írt versezeteit a BATTHYÁNYAK őseiről, WŁASSICS GYULA akkori joghallgatónak *Oláhfi* néven sűrűn közölt beszámoló cikkeit az Akadémia és a Kisfaludy Társaság üléseiről.

1874-től a lap neve *Zalai Közlönyre* változott és 1881-től kezdve formátuma megkisebbedett. 1882. májusban BÁTORFI megvált a szerkesztéstől; utána szinte évről-évre változott a szerkesztő. 1887 elejétől ismét BÁTORFI vette át a szerkesztést, egyben a kiadói jogot, s ez így is maradt az érdemes vidéki újságíró 1896-ban bekövetkezett haláláig. WAJDITS egy évvel előbb hunyt el, de a *Zalai Közlöny* ma is virágzik, ezidén lépett 83. évfolyamába. BÁTORFINak maradandó érdemei vannak nemcsak a vidéki újságírás, hanem a Balatonvidék multjának s természeti viszonyainak megismertetése terén is. A *Győri Közlöny*nél kezdte újságírói pályáját (1861—64), de ekkor már hat év óta írogatott pesti és vidéki lapokba. Utóbb komolyan foglalkozott történeti tanulmányokkal és levéltári kutatásokat is végzett, főleg Kanizsa város és a pallini INKEY-család levéltárában. 1876. februártól kezdve ki-

adta WAJDITS nyomdájában a később és mai napig is sokat idézett *Adatokat Zalamegye Történetéhez*, mint havi folyóiratot, melynek szerkesztője volt a vállalkozásnak 30 füzet után 1878. októberben történt megszűnéséig. Havonta két íven, 16-rét füzetekben jelent meg. Buzgón gyűjtögette benne a zalamegyei régi családok, apátságok és várak történetére, a megye nagyjainak életére vonatkozó adatokat, ezenkívül a tó zalai partjának földrajzi és néprajzi érdekességeit is igyekezett versben és prózában ismertetni. A Balaton szépségeit zengő versektől kezdve tudós vagy tudákos helynévmagyarázatokig és népköltési gyűjtésekig mindent és még sok egyebet találunk a jó papírra nyomott öt csinos kötetben.

BÁTORFITÓL származott — a nemrég létesült Kárpát-Egylet mintájára — a Balaton-Egylet megalapításának eszméje, melynek megvalósulása 1877-ben a három balatoni lapszerkesztő (BÁTORFIN, ROBOZON kívül LÉVAY IMRE piarista igazgató, a *Veszprém* szerkesztője) megértő együttműködésének volt köszönhető. Sajnos, az egylet csak néhány évig tevékenykedett: a közönség részvétlensége elaltatta. SZIKLAY JÁNOS buzgólkodása támasztotta új életre 1882-ben. Tizenkét évvel utóbb ez az egylet beleolvadt a Dunántúli Közművelődési Egyesületbe, melynek mostani elnöke ugyancsak SZIKLAY JÁNOS.

BÁTORFI a hetvenes években több európai országban utazgott és Párizsban is időzött. Ezzel kapcsolatos egy — csupán sajtótörténeti szempontból említésre érdemes — lapvállalkozása, melyet EDELÉNYI SZABÓ LAJOS, Párizsban élt újságíróval társulva indított 1878. július 6-án. „Mint a magyarországi sajtótörvénnyel szemben felelős szerkesztő és társkiadó“, *Párisi Lapok* címmel WAJDITS-nál jelentette meg BÁTORFI ezt a kettedrét alakú „általános társadalmi hetilap“-ot, amely már a 7. (augusztus 17-i) számmal meg is szűnt. Tartalmáról már csak azért sem közölhetünk semmit, mert a Hírlaptár példányának nyoma veszett.

Nagykanizsán még a hatvanas évek végén versenytársa támadt WAJDITS-nak az ottani hírlapnyomdászatban úttörő MARKBREITER utóda: FISCHEL FÜLÖP vállalatában. Ez volt 1868 óta a *Somogy* sajtója, három évvel utóbb pedig egy keszthelyi időszaki lap nyomtatását vállalta, a *Keszthelyi Hangokét*, BAJCSAY MIHÁLY szerkesztésében. 1869. szeptembertől decemberig élt ez a „szépirodalmi, gazdasági, fürdőéleti és ismeretterjesztő“, havonta háromszor kettedrét alakban megjelent lap, melynek egy száma sincs a Hírlaptárban.

Folytatása volt a *Napkelet*, mely szintén nem élt egy teljes esztendő (1870. februártól 1871. januárig). Ezt a havonta háromszor megjelent lapot is BAJCSAY szerkesztette s FISCHEL nyomtatta az előzővel azonos formában. Ez is hiányzik a Hírlaptárból.

Hasonlókép kérészéletű, egyetlen nyáron át virágzott lapvállalkozása volt BAJCSAYnak és FISCHELnek a *Balatonhévvízi Napló* című fürdőszaki hetilap, melyből a Hírlaptárban csak az 1870. június 2-án és június 30-án kelt csonka számok találhatók. Megszűnt állítólag 1870. szeptember 15-én.

Ugyancsak a szívós kitartású BAJCSAY MIHÁLY indította meg a *Balaton-füred — Keszthely* című idénylapot is, melyre a *Somogy* 1871. június 27-i száma szerint szerkesztője előfizetést hirdetett „ama szerencsés körülménynél fogva, hogy Keszthelyen nyomda állíttatott fel“. Ez SÓGOR GYÖRGY nyomdája volt. (Ebből kitetszőleg GYÖRÖK távozása után Keszthely pár évig nyomda nélkül volt.) Ez a mindössze egy nyáron át létezett lap sem került szemünk elé, mert a Hírlaptárból hiányzik. A nyughatatlan, vérű BAJCSAY további sorsáról a *Zalai Közlöny* 1875. májusi száma tudósít ebben a rövid hírben: „BAJCSAY MIHÁLY, keszthelyi születésű baboccai segédjegyző, a *Keszthelyi Hangok* és a *Balaton-Füred — Keszthely* fürdőszaki hetilapok tevékeny szerkesztője agyszélhűdésben elhunyt.“ Mikor szülővárosában szerkesztett, még csak községi írnök lehetett. Sem SZINNYEI, sem GULYÁS nem közli életrajzi adatait.

SÓGOR GYÖRGY sajtója nyomtatta Keszthelyen a *Gyakorlati Mezőgazda* című gazdasági szaklapot is, melynek szerkesztője és kiadója a gazdasági tanintézet hírneves igazgatója, SPORZON PÁL volt. Havonként háromszor jelent meg 1872. január 10-től kezdve egy íven, nyolcadrét alakban. Amikor SPORZONT 1874 tavaszán Magyaróvárra helyezték, itt folytatta a szaklap kiadását, melynek nagy érdemei vannak a Dunántúlon a gazdasági ismeretek terjesztésében. Minden számban humoros vagy elbeszélő tárcarovat is van. Amint a lap 1873. évfolyamában olvassuk: ezidétt a gazdasági irodalmat a következő hat magyar szaklap képviselte: a KORIZMICIS irányítása alatt Pesten szerkesztett *Gazdasági Lapok*, a BEDÓ ALBERT szerkesztette *Erdészeti Lapok*, a pesti *Kertészgazda*, az ugyanott ENTZ FERENC szerkesztésében megjelent *Borászati Füzetek*, a Rákospalotán LUKÁCSY SÁNDORTól szerkesztett *A Nép Kertésze*, a kolozsvári *Erdélyi Gazda*, végül SPORZON Keszthelyen alapított *Gyakorlati Mezőgazdája*.

1874 elején a *Zalai Közlönynek* komolyabb vetélytársa támadt a FISCHEL kiadásában és HOFFMANN MÓR tanító, később középiskolai tanár szerkesztésében előbb *Kanizsai Lapok*, félévvel utóbb *Zala* címen megjelent hetilapban. A Hírlaptár az elsőből mindössze két számot őriz, a *Zalának* pedig első négy évfolyama hiányzik. A lap közel félévszázadig élt, 1922-ben jelent meg utolsó évfolyama, melyet — a hírlapirodalomban nem éppen ritka, többnyire jubileum provokálását célzó — tévedésből 51.-nek nyilvánítottak. Az első években éles, sokszor kölcsönösen ízléstelen polémiaát folytatott a *Zalai Közlöny*-nyel. Egyébként a verseny által fokozott odaadással és igyekezettel vezetett újság nem egy kortörténetileg érdekes adatot őrzött meg hasábjain. A két szerkesztő közt a jóviszony rövidesen helyreállt: 1880-ban egy honismertető könyv (*Szülőföld és Haza*) szerzésére társultak, mely néhány év alatt öt kiadást ért. A *Zala* szerkesztésében 1882. áprilistól HOFFMANN tanárral, kinek érdemes tanügyi irodalmi munkáját SZINYEYI ismerteti, VARGA LAJOS osztozott. 1883. novembertől fogva ugyanő egyedüli szerkesztő lett.

1874 egy másik zalai hírlapnak is születési éve: a Keszthelyen, SÓGOR GYÖRGY kiadásában és az ő nyomdájában készült *Balaton és Vidéke* vegyestartalmú hetilapé. Július elején indult PÖLTZ PÁL tanító szerkesztésében s két és fél évig, 1877 végéig szolgálta a Balatonvidék érdekeit. PÖLTZ csak félévig volt szerkesztője: 1875. januárban közli a *Zalai Közlöny*-nyel, hogy a szerkesztéstől a közte és a kiadó közt támadt súrlódások miatt visszalépett. Távozása után SÓGOR nyomdász vette át a szerkesztést, melyhez társul vette KALMÁR BÉLÁT. A lapból egyetlen példány sem maradt meg; még a fiatal munkatárs, SZIKLAY JÁNOS sem őrzött meg a lapból egy számot sem, csak tőle — az ő értékes balatoni könyvészetéből és személyes közléséből — tudjuk azt is, hogy *Balaton* *eszmejártások* című, öt darabból állt cikksorozata e lap 1875. évi folyamában jelent meg. Ezenkívül a *Zalai Közlöny* vette át belőle HENCZ ANTAL építésznek, a Balatoni Múzeum egyik alapítójának egy tartalmas cikkét, a balatoni hajózás problémáiról.

A keszthelyi közéletben sokat szereplő PÖLTZ PÁL hamarosan bekapcsolódott egy újabb lapvállalkozásba. Tanítótársa, REICH MIKSA 1878. márciusban megalapítja, mint szerkesztő és kiadó-tulajdonos a *Keszthely* című hetilapot. A mutatványszámot és az első számot SCHLOSSER M. keszthelyi nyomdájában, a továbbiakat FISCHELNél Kanizsán állították elő. A *Zala* április 7-én, szerkesz-

tője tollából pályatársi melegséggel üdvözli az új lapot és szerkesztőjét; megállapítja, hogy a haladni akaró Keszthelynek szüksége van egy jól szerkesztett lapra. A *Keszthely* indulásakor egy nagy újságíró, FALK MIKSA volt a város országgyűlési képviselője, s a lap első évfolyamaiban többször olvasunk Keszthelyen való megjelenéséről vagy keszthelyi küldöttségeknek a képviselőnél való tisztelegéséről. A lap elsősorban a balatonmelléki bortermelő lakosság érdekeit szolgálja, amire nagy szükség is volt ekkor, mert a borárak olyan alacsonyra süllyedtek, hogy a hordó akója egy szinten állt a boréval (2—3 frt), a nyolcvanas évek elején pedig filoxéravész tört reá a szőlőkre, ami a zalai vincellérnép létalapját tette kérdésessé. 1879 végén a lap kiadását PÖLTZ PÁL vette át — amint jelenti — nem nyereszkesedési vágyból, hanem a közjó és szülővárosa iránti érdeklődésből. 1880-ban LIPP VILMOSnak, a premontrai gimnáziumi igazgatónak, neves régésznek cikksorozatát olvassuk a városkörnyéki leletekről (ezeket a cikkeket FALK MIKSA *Pester Lloyd*ja is hozta teljes szövegükben). A lap 1894-ben jelent meg utoljára s a Balatonvidék kulturális fejlődésének sok becses emlékét adta át az utókoroknak.

A *Zala* szerkesztője az 1878. áprilisi számában, a *Keszthely* laptárs barátságos köszöntéséhez ezeket fűzte hozzá: „De ni-ni! SÓGOR GYÖRGY nyomdász meg *Balaton Tükre* címen képes szépirodalmi hetilapot akar május elsején Keszthelyen megindítani! Alkalmasint halva fog születni!“ A jóslat jónak bizonyult, mert semmi hírünk arról, hogy a *Balaton Tükre* csak egyetlen számában is tükröztette volna szépirodalmilag a nagy tó vidékét.

Épp ilyen keveset tudunk a *Független Zala* című lapról is, melynek REMETE GÉZA volt képviselőtől, mint kiadótól és szerkesztőtől származó, 1879 decemberében kelt előfizetési felhívását (WAJDITS vállalta a nyomtatást) szintén a *Zala* ismertette.

Másfélévénél is hosszabb élettartam jutott osztályrészül a SZÉKELY EMIL közjegyzői segéd kiadásában és szerkesztésében Tapolcán megjelent *Balaton* hetilapnak. Mutatványszámát a veszprémi Szent István-nyomda 1883. december végén állította elő. Az első néhány szám pesti nyomdák alól került ki, de a 7.-et és az összes többi ismét Veszprémben nyomtatták. A lap változatos tartalommal, elég széleskörű balatoni híryanaggal jelent meg, országos nevű költők verseit és novelláit (ÁBRÁNYI, INCZÉDY, KERESZTY, PALÁGYI, PORZSOLT, PRÉM, RADÓ, RELLE, SZIKLAY stb.) hozta, CZIGÁNY JÁNOS ügyvéd és író, Révfülöp-fürdő alapítójának számos cikkét

közölte, de elsősorban és mindvégig a balatonmelléki bortermelők szószólója kívánt lenni. A jobb sorsra méltó lapvállalat az 1885. július 23-án kijött (II. évfolyam 30.) számmal véget ért.

II. A *Somogyot* ROBOZ ISTVÁN az 1866. február 1-i kelettel szétküldött, magvas tartalmú programot ígérő mutatóvényszámmal alapította meg, miután a *Zala—Somogyi Közlönytől* — saját szavai szerint — azért kellett megválnia, mert sem az írói munka megbecsülését, sem a lap anyagi alapjait nem látta biztosítva. Korábbi kiadójával gyilkoshangú polémiába keveredett, melyből a méltatlanul honorált író keserűsége csendült ki. A fővárosi szerkesztőségekben is becsült tollú, vérbeli írók bántott önérzete igaztalan túlzásra ragadta, amikor volt kiadóját lekönnykötözte és a helyesírás elemeinek elsajátítására buzdította. Kellő történeti távlatból megállapítható, hogy mégis csak WAJDITS vállalkozó szellemének volt köszönhető a két legnagyobb dunántúli megye első, még ma is élő hírlapja.

A *Somogy* első száma 1866. március 6-án jött ki kettedrét alakban, egy íven BITTERMANN EDE — régi szabadkai nyomdászfamilia sarja — kaposvári nyomdájából. ROBOZnak sikerült munkatársakul megnyernie SOMSSICH PÁLT, a Deák-párt elnökét, későbbi képviselőházi elnököt, aki gazdasági tárgyú cikksorozatával, — és pápai diáktársát, KOZMA SÁNDORT, aki humoros hangú, de komoly tartalmú tárcalevelekkel és a magyar középosztályról írt mélyen szántó, ma is megszívlelendő tanulmányával fejtett ki üdvös nevelő hatást. ZICHY ANTALT, Tab követét is elhódította a *Zala—Somogyi Közlönytől*, s ezentúl itt, saját szülőmegyéje orgánumban láttak napvilágot a tudós és író Timonnak a politikus ZICHY ANTALÉNÁL nagyobb hatású megnyilatkozásai. Itt jelentek meg először a somogyi SZÉCHÉNYIEK, PÁL és IMRE cikkei is, melyekből kiemelendők az utóbbinak 1881-i háromnegyedéves amerikai tanulmányútjáról írt tartalmas beszámolóit. VAS GEREKEN prózájával, KOMÓCSY JÓZSEF, KISFALUDY ATALA verseivel, JÁNOSY GUSZTÁV műfordításai-
val, VADNAY KÁROLY, KAZÁR EMIL írásaival is sűrűn találkoztunk a lap hasábjain.

ROBOZ minden nyáron Füredről írt levelei (több mint 60 esztendeig élvezte a Savanyúvíz jótékony hatását a tihanyi apát-ság vendégekép) országos irodalomtörténeti szempontból is sok „kiadatlant“ tartalmaznak: a vidéki szerkesztő itt egy asztalnál ült az ország legelső íróival és szerkesztőivel, akik ebben az időben (a 60-as, 70-es években és a 80-as évek elején) impozáns szám-

ban keresték fel, sőt lakták is ezt a patinás fürdőt, hol a hazai arisztokrácia legjavával is érintkezést tartottak fenn. 1879-ben például, amikor VICTOR TISSOT is Füreden járt, az ottlakó JÓKAIN és LONKAY ANTALON kívül a következő íróársait emlegeti ROBOZ, mint a Savanyúvíz vendégeit: ENDRÓDI SÁNDOR, ERŐDI BÉLA, KERKAPOLY KÁROLY, ÓVÁRY LIPÓT, PÁLFFY ALBERT, PRÉM JÓZSEF, TARCZY LAJOS, TÓTH KÁLMÁN, TÓTH LŐRINC, a festő MÉSZÖLY GÉZA stb. 1876-ban irodalmi emlékeztető kirándulás indult a Kisfaludyn Alsóórsre, az itt szőlőbirtokos ENDRÓDI SÁNDOR látogatására. Az írókból és művészekből álló társaság oly jól érezte magát, hogy NAGY IMRE színész ott helyben megvette az egyik Kupricz-szőlőt (Alsóórs legszebb szőlőtelepét ENDRÓDI apja, KUPRICZ veszprémi törvényszéki bíró telepítette s ő építette az utóbb emléktáblával megjelölt szalmafedeles házat is) és ezután itt tölti majd a nyarakat nejével, a híres énekesnővel, BENZA IDÁVAL. 1884 nyarán ROBOZ jóízű humorral meséli el MIKSZÁTHnak veszélyes vitorlaskalandját SZALAY IMRÉVEL, Lengyeltóti Verhovay-párti képviselőjével.

Siófoknak, „a füredi paradicsom előkapujának“ (mert 1910-ig, a felsőparti vasút megindulásáig innen jártak a vendégek hajón Füredre) fejlődéséről s fürdőéletéről is sok ízeshangú feljegyzést olvashattunk a *Somogyban*.

A *Somogyot* 1868-tól 1873 végéig a kanizsai FISCHELNÉL nyomtatták, csak 1874-ben tért vissza Kaposvárra, hol előbb a Somogy—Kaposvári Föld—, Kereskedelmi és Ipari Hiteltársulat nyomdája, 1877-től JEITELES HERMANN, 1883. március 13-tól fogva HÁGELMANN KÁROLY nyomdája állította elő. Szerkesztője mindvégig nagy tekintélynek örvendett, ő volt a vidéki hírlapírók 1885. évi első országos kongresszusának elnöke. KOMPOLTHY TIVADARHOZ, a *Veszprémi Független Újság* szerkesztőjéhez ez évben írt leveléből ezeket a hírlaptörténeti szempontból érdekes — bárha nem tökéletesen pontos — adatokat közöljük: 1849-ben a veszprémi püspöki rezidenciában lakott NOSZLOPY GÁSPÁR kormánybiztossal, akinek titkára volt; de amikor a kormánybiztos, akkor a Bakonyvidék ura, kegyetlen hűstettekre akarta rábírní, ellábalt Diszelbe, onnan kisbirtokára Kötsére és megtette magát gazdának akkora kis ősi birtokon, hogy — ha eső nem esett — végigsírta és akkor volt rajta jó termés. Dolgozott az ötvenes években CSÁSZÁR FERENC *Pesti Napló*jába és NAGY IGNÁC *Hölgyfutár*jába, írt legalább száz beszélyt és levelet. Amikor a *Somogyot* alapította, 1866-ban csak húsz politikai lap volt és ezek közül csak hat idősebb, mint a

Somogy: a Pesti Napló, Szegedi Híradó, Alföld, Politikai Újdonságok, Győri Közlöny, Eger. ROBOZ csak egy vidéki lapot felejtett ki a felsorolásból, a *Máramarost* (1865—1918). Az *Alföld és Eger* kivételével e vidéki politikai lapok tovább is éltek a *Somogy*nál.

Amikor ROBOZ ISTVÁN 1916-ban, 90 vagy 92 éves korában elhunyt,⁴ lapja már egy éve, ötvenedik életéve küszöbén szintén végelgyengülésben múlt ki (az utolsó években állítólag már 200 előfizetője volt). A szerkesztők Nesztorának, Petőfi, Jókai, Kerkapoly diáktársának, Kossuth kápolnai csatatéri imája szerzőjének sírját már nem egykori barátai a két vármegyéből, hanem a második és harmadik nemzedék gyermekei — köztük unokája, BERNÁTH AURÉL, RIPPL-RÓNAI városának másik festőművész büszkesége — állták körül.

ROBOZ ISTVÁN, aki 1849 májusában, mint kormánybiztosi titkár, a vármegye közgyűlésén felolvasta a trónfosztó nyilatkozatot, idők folyamán az alkotmányos kormány készséges szócsövévé szelődött. Somogyban azonban a forradalom, sőt már Rákóczi szabadságharca óta mindig jó talaja volt a függetlenségi eszmének. Ennek szolgálatában indította meg NÉMETH IGNÁC kaposvári ügyvéd, később sokáig polgármester, *Független Somogy* című mérsékelt ellenzéki hetilapját, amelyet, éppúgy mint a *Somogyot* FISCHEL kanizsai gyorssajtója nyomtatott. A lap csak néhány hónapig, 1872. április végétől december közepéig jelent meg, de tartalmáról — a Hírlaptárból hiányozván — nincs tudomásunk.

A függetlenségi párt Tisza Kálmán kormányelnökségének kezdete óta mindig elevenebb erővel iparkodott a közvéleményt ellenzéki irányba terelni. E törekvés lehangosabb harsonái az 1878 óta országszerte felburjánzó, de jobbára rövidéletű hírlapvállalkozások. Eleinte Kossuth neve volt a zászló és 48, meg a függetlenség a jelszó. Mikor azonban nyilvánvaló lett, hogy az anyagi erőben gyarapodó s politikai befolyásban erősödő zsidóság többsége hű támogatója marad Tisza liberális kormányának, de különösen a tiszaezslári nagy per óta: a német birodalomban ekkor már politikai divattá vált, ADOLF STÖCKERTŐL vezetett antiszemita mozgalom hatása alatt nálunk is évről-évre hangosabb lett s főleg a Dunántúl jelentős tért is

⁴ ROBOZ centennáriumát 1928-ban ünnepelte ugyan a kaposvári Berzsenyi Társaság, melynek alapításától fogva haláláig elnöke volt, de családi iratok szerint vagy 1826-ban, vagy 1824-ben született Körtésén, Észak-Somogyban. A család gyászjelentésében az utóbbi születési évet olvastuk.

hódított VERHOVAY, ISTÓCZY és ONÓDY agitációja. Somogyban előbb GÁSPÁR LAJOS kaposvári, majd SZALAY KÁROLY csurgói s öccse, SZALAY IMRE lengyeltóti képviselő áldoztak pénzt és energiát előbb függetlenségi, majd kifejezetten antiszemita irányzatú lapok alapítására.

1878. január 13-án indult meg PRÁGER JÓZSEF vezérszerkesztése alatt a JANCSOVICS GYULA kiadótulajdonos gyorssajtóján készült *Somogyi Közlöny*. A 26. (július 7-i) számtól fogva PRÁGER lett a lapkiadó, egyben felelős szerkesztővé degradálja magát. Laptulajdonos JANCSOVICS maradt. A lap sem stílus, sem tartalom dolgában nem mérkőzhetett a *Somogy*-gyal, egyetlen említést érdemlő írójáról vagy cikkéről sem számolhatunk be, de nem is élt egy esztendőnél tovább: 49. (december 15-i) száma az utolsó, melyről tudomásunk van.

A lap egyik utolsó, decemberi számában ez a kis hír vonta magára figyelmünket: Lapunk kiadótulajdonosa, nyomdájának megfelelőbb felszerelése végett Bécsben járván, elvállalta egy előkelő gyár képviseletét Délmagyarország számára. Felhívja az olvasó figyelmét a lap idevágó hirdetésére. Ez a hirdetés általában a hirdetési rovatok tanulságos világot vetnek az egykorú vidéki sajtó anyagi alapjaira. RUST és társa bécsi gyár „amerikai gyorssajtókat“ kínál eladásra: egy ilyen „működésre legképesebb“ nyomdagépet, amely egy fiú szolgálata mellett óránként 1200—1500 tiszta lenyomatot ad, 580 frt-ért ab gyár. Ebben az időben a *Somogy*nak vagy *Zalán*nak legalább 5—600 sornyi, ünnepi alkalmakkor még jóval több hirdetése volt számonként. A hirdetések túlnyomó része osztrák és német cégektől, illetőleg ezek hazai képviselőitől származott, a MOSSE, meg HAASENSTEIN és VOGLER cégek szemfüles hirdetési ügynökei közvetítésével. Hirdettek főleg száj-, fog- és bőrápolószereket, hajnövesztő esszenciákat, szépítő krémeket, csodahatású kehpороkat, hamburgi halzsírolajokat, egész hasábokon bécsi ezüstárukat, bazárcikkeket, sorsjátékokat stb. Biztosítók és bankok hirdetési is sok teret igényeltek. A közölt tarifa szerint a hirdetésekért, ha nem átalányban voltak kialakulva, soronként 5—7 krt, nyiltéri közlésekért 10 krt fizettek, vagyis számonként legalább 35—40, egy év alatt kerek 2000 frt volt a hirdetési bevétel. A hetilap előfizetési díjai (évi 5 frt, egy szám 10 kr), csak 600 példányt számítva, 3000 frt összegre rúghattak. A megyék, városok, gazdasági egyesületek, bankok stb. szubvenciója is kitehett (amint egy soproni újságról szóló híradás elárulta) 4—500 frtot. Ilyen bevételekkel szemben a fent hirdetett s egy munkaerőt igénylő amerikai gyorssajtó beszerzése nem jelenthetett túlságosan kockázatos befektetést egy akkori lapkiadó számára, amikor ama bécsi gyorssajtó alól sok egyéb, hasznalhajtó kereskedelmi nyomtatvány is kikerült, s viszont a lapot a szerkesztő legfeljebb évi ezer frt-os fizetésén, vagy bizonyos %-os részesedésén kívül más személyi kiadás nem terhelte. Nemcsak, hogy a dolgozótársak nem számíthattak tiszteletdíjra, de számottevő havi díjazást is alkalmasint csak azok a szerkesztők kaphattak, akik — mint ROBOZ vagy BÁTÓRFI — hivatásos újságírók, nem pedig tanítók, tanárok vagy segédjegyzők voltak.

Amikor JANCOVICS Somogyi Közlönye 1878 végén megszűnt, ennek folytatásaképp GÁSPÁR LAJOS kaposvári ügyvéd és képviselő megindította ugyancsak JANCOVICSNÁL, de saját kiadásában és szerkesztésében a *Balpárt* című politikai és vegyestartalmú hetilapot. Az 1879. január 1-én megjelent első, egyben mutatványszámban PRÁGER JÓZSEF közli, hogy a *Somogyi Közlöny* beleolvadt a *Balpárt* nevű politikai lapba, melynek szerkesztőségében mint belmunkatárs ő is helyet foglal. A lap JANCOVICS újonnan felszerelt amerikai gyorsrajtóján készül. Az első számokban GÁSPÁR szerkesztő több helyi nagyságot és megyebeli képviselőt, „országos kitűnőségeink közül“ pedig VERHOVAYT, TÖRS KÁLMÁNT, HENTALLERT, EÖTVÖS KÁROLYT, SZALAY IMRÉT, SZALAY KÁROLYNÉ KISFALUDY ATALÁT és THALY KÁLMÁNT nevezi meg mint munkatársakat, de ezek közül a lap egész élettartama alatt egyiktől sem közölt cikkeket. Eleinte még voltak hazai és bécsi cégektől eredt hirdetései, de később ezek egyre fogytak, végül már csak a nyomdász és ritkán a BRÁZAY-sósorszesz reklámja maradt meg. Október 4-től november 29-ig a lap szünetelt; utolsó száma, a 81., december végén jelent meg.⁵

Ezután közel másfél évig a *Somogy* megint egyedül tájékoztatta a megye közönségét a politikai élet fordulatairól. 1881 tavaszán azonban újra felpeszdült a Kapos-parti újságírás, mert SZALAY IMRE lehozott egy pesti hírlapíró, KRÁTKY JÁNOST, aki pár évig az *Egyetértés* munkatársa volt, s megindította *Népjog* címen a megyei függetlenségi párt közlönyét. Laptulajdonos SZALAY IMRE volt, szerkesztő és kiadó KRÁTKY JÁNOS; nyomda JEITELES HERMANNÁL. A mutatványszám 1881. május 2-án jött ki. A második számban a kevés hirdetés közt feltűnik a „*A Nép Zászlója*. XIV. évfolyam. Jó, olcsó, régi hetilap. Szerkeszti és kiadja KRÁTKY JÁNOS“. (E lapot Budapesten 1868-ban ÁLDOR IMRE alapította, egy ideig HELFY IGNÁC irányította.) A június 30-i szám bejelenti, hogy *A Nép Zászlója* és ezen, ugyancsak KRÁTKY szerkesztésében megjelenő balpárti közlöny, a *Népjog* egyesül. A következő hat szám a két lap egyesített címén jelenik meg. Ezután, szeptember 1-től november közepéig szünet áll be a megjelenésben. A november 18-i szám újra csak *Népjog* címet visel. Ebben a számban KRÁTKY nem minden érdekesség nélkül cikket közöl a fővárosi hírlapírás utolsó évtizedéről. A II. évfolyam

⁵ SZINNYEI *Magyar Írók* tévesen Pécssett jelenteti meg GÁSPÁR *Balpártját* és halála évét is hibásan adja meg 1877-ben. A volt ellenzéki politikus, miután Kaposvárt SZÉCHÉNYI PÁL miniszterrel szemben kisebbségben maradt, a nyolcvanas évek közepén Kecskemétre került közjegyzőnek.

június 22-i száma már SZALAY KÁROLY szerkesztésében jelenik meg; KRÁTKY pedig bejelenti, hogy „hírlapírói működését más úton érvényesíti“. Ettől kezdve kis ideig magasabb a színvonal (a szerkesztő felesége, ATALA és leányuk, FRUZSINA verseit közli), közepes pesti íróktól is hoz cikket, de a politikai és vallási gyűlölködés mind erősebben gőzölög belőle. 1882 nyarán négy szám WAJDITS kanizsai sajtója alól került ki, a 37. számtól fogva a kaposvári HÁGELMANN KÁROLY a nyomdász. A hirdetések száma nem szaporodik. A III. évfolyam utolsó számán már nem SZALAY IMRE szerepel, mint laptulajdonos, hanem bátyja, KÁROLY veszi át a szerkesztés mellett a lap tulajdonjogát is. Nyomdája ezentúl a székesfehérvári SZAMMER IMRÉÉ. Az 1885. és 1886. években a lap Budapesten jelenik meg.

KRÁTKY JÁNOS, a *Népjog*tól megválva új, mégpedig homlok-egyenest ellenkező tájékozódású lapvállalkozásba fogott. Megalapította 1882. június 11-én mint szerkesztő és laptulajdonos a *Világosság*-ot. „Tollam függetlensége hírlapírói hitvallásom istensége“ — írja az első számban. „A *Világosság* célja higgadt mérsékeltség és óvatos körültekintés útján működni a közélet terén.“ JEITELESNÉL nyomtatták, kettedrét alakban. Cikkeit jórészt zsidók írták, tárcája SAPHIR humoreszkjei. Egyik száma VAJDA JÁNOS kölcsönvett versét közli „A honárulókhoz“. A *Népjog* szerkesztője ráolvasta, hogy a *Világosság* — egyéb anyag hiányában — több ízben a *Népjog* régebbi közleményeit nyomatta le újra. A Hírlaptárban meglévő utolsó száma a II. évfolyam 53., 1883. december 6-án kelt. Valószínűleg nem is jelent meg több.⁶

Műveltség és jellem dolgában külön és megbízhatóbb emberek irányították az 1883. december 24-én kelt mutatványszámmal megindult *Társadalom* című hetilapot. Laptulajdonos és főszerkesztő HEKINGER ISTVÁN gimnáziumi tanár, felelős szerkesztő MESICS GYÖRGY, egyetemi pedagógiai tanulmányokat végzett tanárjelölt, később tanfelügyelősi tolnok, a kaposvári polgári iskola és kereskedelmi tanfolyam megszervezője és 1887—89. években igazgatója. Főmunkatárs ÖTVÖS VILMOS, kiadó JEITELES HERMAN. Egy máso-

⁶ KRÁTKYRÓL SZINNYEI nagy művében azt olvassuk, hogy „a 80-as évek elején Kaposvárra ment és ott lapokat szerkesztett, amíg egyszerre eltűnt, állítólag Amerikába vándorolt, mások szerint meghalt“. Egyéniségét éles világtársa helyezi a *Társadalom* című kaposvári lap szerkesztőjének, MESICS GYÖRGYNEK (kit KRÁTKY megrágalmazott) egy közleménye, mely a *Népjog* 1882. évi 48. számának volt szerkesztőjét kipellengérező cikkét idézi ezzel a záradékkal: „Minden tisztességes ember undorral fordul el tőle... Megvetni és elzártni kell az ilyen embert.“

dik mutatószám után a „hivatalos első szám“ 1884. január 5-én jelent meg. Hirdetésekkel elég bőven el volt látva a kettedrét alakú lap, mely nyíltan hangoztatja liberális elveit. „Jelszavunk: részrehajlatlan humanizmus és egyenlőség.“ Sok neves író nem tudott megnyerni munkatársul, inkább helyi dilettáns irodalombarátoktól kapta az anyagát. A pesti levelek rovatát a fiatal KOMOR GYULA, a későbbi vígszínházi dramaturg írta. Az első évfolyam 40. számától fogva MESICS egyben kiadója is a lapnak, mert JEITELES visszalépett. 1885. április 11-től (II. 15. szám) MESICS az előfizetési felhívást, melyben bejelenti, hogy ezentúl HÁGELMANNál jelenik meg a lap, de iránya, szelleme marad a régi — mint a *Társadalom* tulajdonosa, felelős szerkesztője és kiadója írja alá. A lap utolsó száma, a 26., 1885. június 27-én került ki a sajtó alól.

A *Somogy* 1884. márciusi számában olvastuk a rövid hírt, hogy AIGNER IGNÁC lengyeltóti ügyvéd e hóban *Lengyeltóti* címmel társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi „lapot indított“. A Hírlaptár katalógusában hiába kerestük e lapot, ott egyetlen számát sem őrzik. Valószínű, hogy ez is csak a mutatószám szétküldéséig jutott el, akárcsak a *Független Zala*.

III. A *Somogy* alapítása évében, de négy hónappal utóbb indította meg EÖTVÖS KÁROLY, egyelőre — félévig — főmunkatársi címen a *Veszprém* vegyestartalmú hetilapot. Felelős szerkesztőként RAMAZETTER KÁROLY veszprémi nyomdász, kiadótulajdonos szerepelt. Valószínű, hogy EÖTVÖS KÁROLY, aki az Almássy-féle összeküvésben való részességért 1864-ben többhónapos komáromi várfogságot szenvedett, nem remélhette a helytartótanáctól szerkesztősege engedélyezését. A negyedrét alakban hetenként kétszer megjelent újság nagyrészét EÖTVÖS KÁROLY és 18 éves testvéröccse, Lajos írta, ez utóbbi RÁCZKEVI álnéven. A szorgalmas bibliográfus, SZABÓ KÁROLY neveltje, a Nemzeti Múzeum könyvtári tisztviselője, az irodalomtörténet vesztésére már 24 éves korában, 1872-ben elhunyt. A *Veszprém* első számának megjelenése idején, július 1-én javában zajlott a porosz-osztrák és olasz-osztrák háború. Ezek híreivel, meg a Dunántúl uralkodó „iszonyú pauperizmussal“, a kétségbeejtő gabona- és szőlőterméssel, meg a Balaton jövője kérdéseivel (mert az 1866. aszályos évben a tó vize ijesztően leapadt) van tele az első évfolyam. Nagy tanulmányra valló cikksorozatban RÁCZKEVI összeállítja a veszprémmegyei írók és tudósok könyvészeti adatait a legrégebb idők óta. A lapba PAP GÁBOR arácsi, majd vörösberényi lelkész, a későbbi püspök több cikket ír Füredről és környékéről. A szerkesztő elismeréssel közli, hogy

a káptalan VÉGHÉLY DEZSŐ református vallású neves történettudós előtt megnyitotta gazdag és példás rendben tartott levéltárát, hol a szerencsés búvárnak számos nagyértékű Árpád-kori oklevelet sikerült felfedeznie. 1867 elejétől július végéig a lap „nyomasztó anyagi nehézségek miatt” szünetelt. De mivel EÖTVÖS, aki a májusi tisztújításkor megyei alügyész lett, kieszközölte, hogy a lapot a megye hivatalos közlönyévé emeljék, ezért 1867. augusztus 4-én — Istenadta bőséges aratás után — újra megindította lapját. Ezután hetenként csak egyszer, de kettedrét alakban s most már hivatalosan is EÖTVÖS szerkesztésében jelent meg. Az új folyam mindössze 21 számot hozott. A december 29-i utolsó számban a szerkesztő elbúcsúzik közönségétől és megköszöni a kiadó áldozatkészségét. Folytatása 1869. februárig már nem hírlap többé, hanem a vármegye hivatalos közléseit tartalmazó *Veszprémvármegyei Közlöny*; megjelent RAMAZETTER szerkesztésében, kiadásában és nyomdájában. Egészen más lap, más kiadónál, de azonos című támad fel 8 évvel az elsőnek kimúlta után.

A poraiból új életre kelt *Veszprém*, mint megyei és helyiérdekű közigazgatási, társadalmi és irodalmi heti közlöny, SZALÁDY szerint 1875. április 1-én indult meg KOMPOLTHY TIVADAR volt tengerész-tiszt szerkesztésében. SZINNYEI szerint csak 1875. május 23-án indult meg a lap, melynek első évfolyama hiányzik a Hírlaptárból. Kiadó-tulajdonosa KRAUSZ ÁRMIN, veszprémi nyomdász. A kalandos hajlamú KOMPOLTHY egyévi működés után, a filadelfiai vilákiállítás alkalmából Amerikába hajózott, s helyette 1876. április 1-től PRÉM JÓZSEF vette át a lap szerkesztését. A fővárosban is jól ismert fiatal író magasabb irodalmi színvonalra törekedett, s a veszprémi származású ENDRÓDI SÁNDORON kívül több budapesti költőtől, REVICZKY GYULÁTÓL, KISS JÓZSEFTŐL is hozott verseket. A lap ismételten közölt híreket a szintén veszprémi SIMONYI ZSIGMOND tudós pályájának emelkedéséről, szülővárosában tartott előadásairól. VÉGHÉLY DEZSŐ történettudós, későbbi alispán is dolgozott a lapba. Mikor PRÉM JÓZSEF a nyár végén Pestre költözött, s a kiadónak nem sikerült ENDRÓDIT utódjául megnyerni, 1876. októbertől kezdve LÉVAY IMRE, piarista gimnáziumi igazgató lett a szerkesztő, sőt egy évvel utóbb a kiadást is átvette. 1880. november végén LÉVAY a lap tulajdonossal felmerült nézeteltérés miatt mind a szerkesztői, mind a kiadói tiszteket KOMPOLTHYNAK adta át, aki 1879-ben hazatért Amerikából. 1882 elejétől azonban ismét LÉVAY vette át a lap kiadását, úgy mint a szerkesztést is. 1884 második felében újabb változás: a lap élén HE-

GEDÜS JÁNOS nevét találjuk, mint szerkesztőét és KRAUSZ ÁRMINÉT, mint kiadóét. LÉVAY pedig, miután KRAUSZ-szal végleg meghasonlott,⁷ új lapvállalkozásba fog: megalapítja, mint szerkesztő és kiadó a *Veszprémi Közlönyt*, melyet 1884. júliustól 1891. augusztus végéig vezet, noha közben, 1887-ben a budapesti piarista gimnázium igazgatója lett. Az érdemes pedagógiai író 1895-ben halt meg, élete művét SZINNYEI *Magyar Írók* részletesen ismerteti. LÉVAY katolikus orgánumát a veszprémi *Szent István nyomdában* állították elő. A lap 1891. szeptembertől a következő év végéig a gimnázium tanáraitól álló hármaskollégium vezetése alá került (MESZES POLIKÁRP, SCHERER ISTVÁN és TÖLCSÉRY FERENC). 1893 márciusában a *Veszprémi Hírlap* lépett a helyébe, amely — mint az egyházmegye hivatalos közlönye — az *Egyházmegyei Nyomda* betűivel ma is megjelenik, tehát ezidén már fél évszázadot meghaladó multra tekinthet vissza.

A veszprémmegyei ellenzéknek is volt már ebben az időszakban egy vegyestartalmú hetilapja: a *Veszprémi Független Hírlap*. Megindult 1881. október közepén, kettedrét alakban. Felelős szerkesztő és laptulajdonos KOMPOLTHY TIVADAR, aki idáig a *Veszprém*-et szerkesztette. Nyomda az első évben SZAMMER IMRÉNÉL Székesfehérváron; 1882. májustól a *Székesfehérvár És Vidéke* nyomdája. 1883. novemberétől a veszprémi *Szent István*-nyomda, 1884. június végétől ismét a *Székesfehérvár És Vidéke* nyomdája állította elő. Ez év végén KOMPOLTHY megalapította Veszprémben a PETŐFI-nyomdát, mely az ő „*Amerikában*“ című könyvét és 1885. októbertől fogva a *Veszprémi Független Hírlapot* is nyomtatta. KOMPOLTHY 1897-ben lapját a nyomdával együtt eladta, s ez év végével a lap a 17. évfolyam 51. számával beszüntette megjelenését. Ez a lap is, mint a *Veszprém*, beleolvadt az 1898. január 5-én megindult, KRAUSZ ÁRMIN fia nyomdájában előállított, ma is élő *Veszprémvármegyébe*.

LUKÁCS KÁROLY.

⁷ A *Veszprém* egész 1897-ig virágzott, amikor az 1881-ben megindult *Veszprémi Független Hírlappal* együtt beleolvadt KRAUSZ ÁRMIN fia *Veszprémvármegye* című lapjába, amely napjainkban is megjelenik.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

TÖRÖK PÁL (1885—1943).

Kincses Kolozsvárról indult el, ahová véglegesen visszatérni többé nem adatott meg neki, s az Eötvös-Collegium tudós nevelőiskoláján keresztül jutott a magyar közoktatás munkásai közé, majd a könyvtári szolgálatba dr. TÖRÖK PÁL egyetemi magántanár, okleveles középiskolai és kereskedelmi iskolai tanár, m. nemzeti múzeumi címzetes főkönyvtárnok. Pedig ő elsősorban csak történettudós akart lenni. Ezért végzett gondos levéltári kutatásokat I. Ferdinánd konstantinápolyi követjelentéseivel kapcsolatban, ezért volt érdemes ismertetője a történeti irodalomnak, ezért foglalkozott a történetírás történetével, a francia forradalommal, I. Ferenc József korával, Budapest történetével, s írta meg Magyarország egykötetes történetét. De ezért a célért hajlandó volt még kedvezőtlenebb anyagi helyzetet is vállalni, s mikor 1926-ban a Tudományos Akadémia kéziratára gondozó nélkül maradt, szívesen ragadta meg az alkalmat arra, hogy vidéki állomáshelyét a fővárossal cserélje fel s egy fizetési osztállyal alacsonyabb állásban állami szolgálatba lépjen.

Nem volt azonban az az ember, aki ezt a helyzetet arra használta volna fel, hogy ezentúl csak tudományos munkásságának szentelje minden idejét. Heroikus önelgyőzéssel, amiben döntően segítette a könyvek iránt érzett áhítatos tisztelete és szeretete, bámulatos gyorsan beletalálta magát új munkakörébe, s hivatali buzgóságával és szakértelmével az akadémiai könyvtárnak éppúgy leghozzáértőbb és legnélkülözhetetlenebb, mint a kutatók előtt legkedveltebb tisztviselője lett. Páratlan szolgálatkészsége, amely nemcsak elindító útmutatással látta el elsősorban a kezdő kutatókat, akiket különös szeretettel pártfogolt és támogatott, hanem szinte tudós szívóssággal kísérte végig bűvárkodásukat, munkatársai előtt sokszor már túlzásnak is tűnt fel, de mindenesetre növelte az iránta való bizalmat és becsület, s ezzel együtt az általa szolgált intézmény jó hírét is. Hivatali állása hozta magával, hogy sokat kellett foglalkoznia munkatársainak ügyes-bajos dolgaival. Minden fáradságot és utánjárást szívesen és önzetlenül vállalt érdekükben, s hálaanyilvánításait közvetlen szerénységgel hárította el.

Bizonyos azonban, hogy voltak budapesti életének olyan szakaszai is, amikor elemi erővel tört fel benne a vágy, amely a kizárólagos tudó-

mány felé hajtotta, s akik közelről ismerték, fájdalommal láthatták vonásain a sok vívódást és belső feszültséget, s aggodalommal figyelhették impulzív kitöréseit és helyzetével való elégedetlenségét. De még az utóbbi években jelentkező gyakori gyengélkedése sem engedte sejtetni, hogy oly hamar fog távozni körünkől, s váratlan elmúlása fájdalmas megdöbbenést váltott ki.

Barátainak és tisztelőinek a farkasréti temetőben megjelent nagy száma és a koporsóját kísérő mélységes részvét tanúságot tett az Örökkévalóság előtt egy szeretetreméltó, jólelkű és önzetlen tudós férfiú értékeiről, akit mindenkor kegyeletes emlékezés illet meg.

Vitéz GYÖRKÖSY ALAJOS.

Magyar nyomda és kézírás harca a XVI. században. Ritkán akad kézzelfogható bizonyítéka annak, hogy miként szorították ki nálunk a magyarnyelvű nyomdai termékek a kézíratos irodalmat. Most a pozsonyi kamara iratai közt a kezem közé akadt egy XVI. századi magánlevél, ahol érdekes példáját kapjuk a nyomtatott könyv terjeszkedésének, ami természetszerűen egy csapásra fölöslegessé tette az íródeákok szerkesztői, fordítói és másolói munkáját.

A levelet egy SALY FERENC nevű íródeák írta fiatal urához, MARTHONFOLVAY LÁSZLÓHOZ 1577-ben, ki úgy látszik, valami nyugatmagyarországi úrhoz ment szolgálni. A levél tanúsága szerint a fiatalúr megkérte SALYT, apjának deákját, aki azelőtt bizonyosan részt vett nevelésében is, hogy írja meg számára MÁTYÁS király krónikáját. Hogy képzelte ezt MARTHONFOLVAY LÁSZLÓ, csak sejtethetjük: alighanem BONFINIBŐL kellett volna a deáknak magyaritania mondanivalóját. Ez a rendelés is, mint annyi sok más adat és könyv, élénken bizonyítja, milyen népszerű volt ebben a korban a nagy magyar király a nemesség körében.

A deák válasza meglepő lehetett a nemesúr számára: SALY FERENC ugyanis fölöslegesnek tartja, hogy ilyen nagy munkába fogjon, hiszen éppen akkor hozatott a fiatalúr apja Debrecenből egy „nyomtatott krónikát“, ahol Mátyás története szépen, rendjén meg volt írva. A könyv pedig, mint SALY FERENC írja, úgyis a fiatalúr tulajdona lesz.

A Debrecenből hozatott krónika aligha lehetett más, mint HELTAI GÁSPÁR krónikája, mely röviddel azelőtt, 1575-ben jelent meg *Chronica az Magyarocnac dolgairól* címen s ahol HELTAI ki is jelenti: azért írta meg művét, hogy a magyaroknak „ne kellessék a finnyás Bonfinit forogniok“, vagyis hogy saját nyelvükön olvashassák őseik és főleg Mátyás király viselt dolgait. HELTAI vállalkozása sikerének ékesen szóló tanúsága SALY FERENC levele, melyet itt adunk:

Egrefie Domine Salutem et Seruitiorum meorum Commendationem: az wr istenteol kyuanom .k. mynden io egessegeth es mynden io zerencheth istennek kegyelmessegebeol, mastan Uram attjyadis eghessegben vagon mynden nepeuel egyetemben De chodalkozom .k. hogy .k. mynd

Ennye ideoteol foguann nem tett .k. az en leuelemre semmý ualazth mennje leueleth en .k. ýrtham, nem tudom mý az oka, nýluan nem tudom semmý býnemeth, merth .k. en ream haraguth ollýan ighen feoleotte, *hanem .k. ýrth wala nem regente egy leueleth mely leuelben ýrtha wolth .k. hogý az Mattýas kýralý Cronýkayath megh ýrnaýok .k. en éóreómest kez volnek hosza De im Vram attjad, hozatoth Deóbreóczeómbeól egy Nyomtatoth Cronykath, ký mýnth veghig megh vagion, Nyomtatuan zephen éoregre en ahoz kepesth nem kezdem ýrnya .k. merth ha az ur isten ký wýzen bennunketh, hyzem hogý az sem lez senkýe egyebe hanem kmede.*

Az ur istennek kegýelmessegeheból mý sem kesunk sok ideiglen, hanem kýw megunk, kyth enghedgýen az myndenhato ur isten, hogy be-kenn kýw mehessunk, mýnd Vrammalattjadal egyetemben De .k. az Napgýath megh nem tudom ýrnyá mykoron lezen az indolas, De en azert hýzem hogý kýw nem mehetunk az thakarásra, hanem ha az uthan, mert aszonýom éó N. megh el nem uegezthe mýnden dolghaith itben .k. mongýa en zommal zolghalatomath thwlý balinth Vramnak es Georfy Thamas Vramnak es az theob Vramnak .k. keouesse megh az en kepemben hogý éó knek nem ýrhattam az mastaný vttal, merth sok dolghaim voltanak, ez eleoth ýrtham mýndeniknek. De eok sem thettek chak egy leuelemreis walazth.

.k. kerdgýe meg theoleok mý az oka es .k. kerem mynth býzodalmas uramath, hogý .k. ielenche megh ennekem leuele altal, hogý merth nem ýrnak ennekem, knek ayanlom éóreókké valo zolghalathomath mynth býzodalmas Vramnak, Uram battjad egesseghben vagion homonnaý Urammal. De megh sem lovat sem fýzetesth nem adoth Nekin (!), mýnd zinte ez eleoth az modon vagion, ezth akaram .k. megh ielentenný, .k. kerem, hogý .k. megh bochassa, hogy knek illien rutol ýrok. Az mýndenhato vr isten tharcha meg .k. es eltesse sok eztendeiglen mýnden iokkal, es agýon az ur isten knek mýnden io zerenchath ex Arcae (!) Diosgeor 7 junii Anno Domini 1577.

S[ervi]tor franciscus L[ite]ratus
De Sal

Egregio Domino Ladislao Marthonfoluaý Spectabilis et... Domini francisci... familiarii... Domino observantissimo atque Confini.¹

A levél közönségtörténeti érdekességén kívül nem megvetendő az a tanúsága sem, hogy az írődeákokat a betűvetés és a deáknyelv oktatásán kívül még irodalmi feladatokkal is elhalmazták, amellet, hogy a család gazdasági ügyeit is deákok intézték, valószínűleg mert írni és számolni tudtak.

ECKHARDT SÁNDOR.

¹ Pozsonyi Kamara (Orsz. Lt.) Literae ad Cam. exaratae 1395 Vegyes. Ser. I. fasc. II.

Helyesírás és könyvmeghatározás. A XIX. század első három évtizede könyveinek meghatározásáról írt cikkemben (MKSzle 1943. III. 261—262. l.) azt írtam, hogy 1832 után már kezd rendeződni a helyesírás ügye: kezd ugyan kialakulni egységes helyesírás, de még mindig látni ingadozást, eltéréseket a Tudós Társaság helyesírási szabályzatától. Gróf DESSEWFFY JÓZSEF: *Kritika és engedmény* című cikkében a következő megjegyzést olvassuk erről a jelenségről:

Én a' magyar ortografiáról azt tartom: hogy oly kevésse van még az, (mind a' mellett, hogy annyin annyit irtak róla,) akár filozofiai, akár eszthetikai szellemben, akár a' műveltebbek' egyforma szokásán eddigelé megállapítva, hogy valóban fájt nekem azon kemény kritika, mellyhez bizonyára nem egy megnemvetendő észrevétel férhetne. Azért szeretem az effélékben, la grande, et non la petite maniere de critiquer, mert egyedül a' széllel bélelt felfúvottakat lenne szükséges ostoroznunk. (*Századunk*, 1838. 50. sz.)

A következő évi *Századunk*ban e megjegyzés lep meg bennünket: „Hogy ... az eö-t néhol ő helyett maig is használják, az a' rokokói ízletre vagy ószerű szeretetére emlékeztet.“ (*Századunk*, 1839. júli. 29. *Magvagy Károly: Néhány ötlet a' magyar nyelv' sajátosságai körül*).

Tehát — amint látjuk — még a mult század harmincas éveinek végén is ingadozó volt a helyesírás s ennek alapján lehetetlen megállapítani egy ebből a korból való nyomtatványtöredék korát.

Hogy a mult század első évtizedeiben mily gondot okozott tudósnak, írónak, nyomdásznak a helyesírás, azt e kérdésről írott előbbi cikkemből s a fentebbi megjegyzésekből is látjuk. Hogyan zavarodik meg a tudós író is a helyesírás véglegesen soha meg nem oldott (s talán meg sem oldható) kérdéseiben, arra — az előzőkön kívül — még két esetet hozok föl: PÉTZELY JÓZSEF 1789-ben megindítja a *Mindenes Gyűjteményt*, amely nyelvünk fejlesztése érdekében is tiszteletreméltó törekvést fejtett ki. PÉTZELY — nyilván arra gondolva, hogy a *gyűjt* a *gyűl* ige származéka — folyóiratát ily címen indítja meg: *Mindenes Gyűllytemény* s a *gyűjtemény* szót a szövegben is így írja: *gyűllytemény*, I. 4, 5, 17, 33, stb. Az *ly*-t a vonatkozó névmásokban *-lly*-vel írja: *melly*, *mellyet*, *mellyből*, *mellyek*, *illy*, *olly*, *ollyan*, *millyen*, *némellyek* stb. A másik gondolkozó, tudós elme kisszántói PETHE FERENC, aki 1814-ben megindítja a *Nemzeti Gazda* című hetilapját, az *ly* használatában követi az általános gyakorlatot; 1814-ben még így ír: *mellyet*, *mellyekről*, *mellyen illyen*, *ollyan*, — de már találunk nála *némely*, *akarmelyiknek* stb., egy *ly*-nal írt alakokat is. Sőt *ly* helyett *j*-t is: *tavaj*, I. 43., *fojtattjuk*, I. 389., *fojvást*, I. 389. stb. — De aztán — hogy, hogyanem — egyre jobban belezavarodik. 1816-ban már keveri az *-lly*-os és *-j*-és alakokat: *illyen*, 1816. I. 11, 25, 35, 37, 159. — *ijjen*, I. 199, 201, 290. — *mellyek*, I. 11, 11, *mely*, I. 17, *melyik*, I. 27, *melljet*, I. 198, 199, *melj*, I. 199, 200, 219, *meljben*, I. 199, 201, *melljel*, I. 333; a' *mijjen* I. 13, *akarmíjjenek*, I. 15; *némelj*, I. 159, 199,

211, *némelljek*, I. 392, *helljekeken*, I. 198, 200, *helljel*, I. 198, 198, *hejjekeen*, I. 200, 200, *hejjen*, I. 201, *hejkek*, I. 243, *leghejjesebb*, I. 15, *hejjesen*, I. 27, *Hejség*, I. 22, *hejjszabást*, I. 131, *hejjett*, I. 155; *nyavaja*, I. 133, 208, *juk*, I. 159, *konkoj*, I. 200, *aszáj*, I. 201, *Borbéj*, I. 202, *osztájokba*, I. 243, *tsekéj*, I. 390, 390, *kiráji*, I. 393.

PETHE FERENC a tudós botanikus a helyesírás nehéz problémáiban akart, de nem tudott rendet teremteni. Még 1818-ban is vergődött az *ollyan* és *ojjan*, *foljő*, *foljvást* és *fojóvíz* stb. alakok írásmódja között. Gondolkodásának, töprenkedésének a legnagyobb zűrzavar lett a vége: *felljebb*, 1818. I. 41, *mejjékvizek*, I. 47, *királji*, I. 47, *Gerendej*, I. 53, *kevéj*, I. 93, *béjje*, I. 165, *sejem*, I. 167, *tengej*, I. 177, *gömböjüek*, I. 177, *szeméjjeekben*, I. 83, 129, 135 stb., stb.

Mindezek részletes tárgyalása a helyesírás történetébe tartozik. A könyvtörténészt e helyesírási különösségekből az érdekli, hogy a XIX. század első felének nyomtatványtöredékeit a helyesírás alapján meghatározni csak úgy lehetséges, ha a töredék helyesírását, nyelvét, betűtípusait és papírosát számos e korból való, datált nyomtatvány helyesírásával, nyelvével, betűtípusaival és papírosával hasonlítjuk össze.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Tábori nyomdák és nyomdászok 1848-ban és 1849-ben.

A nyomtatott betű ma már elkíséri a katonát a tűzvonalig: messze az ország határán túl harcoló honvédeinkkel együtt halad az a gépkocsi, amelyben a tábori újságot szerkesztik és nyomtatják. Ezt a mozgó tábori nyomdát Magyarországon a múlt század legnagyobb magyar hadjáratában, a szabadságharcban alkalmazták először. Az egykorú külföldi újságok is felhívták a figyelmet a magyar hadjáratnak erre az eredeti színfoltjára: a mind a magyar, mind az osztrák seregek nyomában járó tábori nyomdákra, amelyek a helyszínen nyomtatott csatahírekkel szítják a lelkesedést a hadseregben és a polgári lakosságban.¹ Az újságok hírein kívül, sajnos, csak kevés nyoma maradt ennek a katonai sajtónak: nyomtatványaik megőrzésére nem volt idő és HAYNAU uralma alatt nem is lehetett tanácsos megőrizni őket. Részletesebb feljegyzések csak egyetlen ilyen mozgó nyomdáról szólnak, amelynek egyik szedője maga írta meg harci élményeit.²

1848 novemberében érkezett Strassburgba egy európai vándorútját járó fiatal magyar nyomdász, GIEGL ISTVÁN. Csak itt vette hírét, hogy kitört a szabadságharc és a honvédelmi bizottmány minden magyart hazatérésre szólít. Valóban híre járt, hogy kinn lakó magyarok, különösen

¹ DEZSÉNYI BÉLA: Magyar-svájci szellemi kapcsolatok a szabadságharc idején. Budapest, 1938. 27. l.

² GIEGL STEFAN: Die Feldbuchdruckereien im Jahre 1848. Typographia. 1884. XVI. 1—6. sz.

az osztrák seregben szolgáló magyar katonák minden veszéllyel dacolva, száz és száz mérföldet gyalogolva hazafelé tartanak a szabadság zászlói alá. A fiatal magyar betűszedőt is elfogja a honvág, hogyisne, hiszen — mint írja — tanonc korában maga is ismerte KOSSUTH LAJOST, sokszor járt nála cikkeinek kefelevonatóval. De útiköltségre nem futotta vándorútján félretett filléreiből. Nyomdásztársai indítottak gyűjtést javára s a strassburgi nyomdák csakhamar 137 frankot adtak össze, hogy lehetővé tegyék számára a hazatérést. Pestre érkezve, régi gazdájánál, LANDERERNÉL jelentkezett, aki Kassára küldte, WERFER KÁROLY nyomdájába. A kassaiak el voltak halmozva munkával: WERFERNÉL nyomtatták tömredék hazafias röpiraton kívül az első hazai képes újságot, amelynek *Ábrázolt Folyóirat* volt a címe.³ Nyomdászai egytől-egyig nemzetörök voltak; GIEGL ISTVÁN is magára öltötte a zsinóros ruhát a tollas kalappal és nemzetiszín szalaggal s akkor sem tette le, amikor a kassai újságok már hírt adtak az ellenség közeledéséről. A nemzetőri díszben pompázó nyomdászokat a december 11-én bevonuló császári sereg fogságba is ejtette, de hamarosan szabadon bocsátották őket: szüksége volt rájuk SCHLICK tábornoknak, aki segítségükkel táborigyomdát rendezett be s ez a nyomda egészen Tokajig követte az előnyomuló osztrák sereget; de mikor KLAPKA GYÖRGY elől menekülni kényszerültek, a visszavonulóktól a nyomdának sikerült Kassán újra elszakadnia. Ez az első táborigyomda tehát rövidéletű volt, mindössze 1849. január végéig, vagy február elejéig állott fenn, hiszen február 10-én Kassa már újra magyar kézen volt.

A kassai nyomdászok nem hagyták kihasználatlanul kényszerűségből szerzett táborigyomdai tapasztalataikat. Az esztendő elején már Debrecenben látjuk viszont őket. Ide tette át székhelyét KOSSUTH LAJOS kormánya, itt folytatták az országgyűlés tanácskozásait és itt szervezték meg az új, szinte a semmiből teremtett honvédsereget, amelybe KOSSUTH faluról-falura járva, maga toborozta lelkesítő szavával az önkénteseket.

A kormány háborús terveiben a sajtónak is komoly szerep jutott: a fontosabb hírlapok Debrecenbe tették át székhelyüket Budapestről; számtalan falragasz, rendelet, röpirat nyomtatásának emberfeletti feladatával a debreceni nyomdák egyedül nem tudtak megbirkózni. Kapóra jöhetett akkor, hogy a kassai nyomdászok táborigyomdájukat felkínálták a hadrakelő seregnek, annál inkább, mert WERFER kassai nyomdájának tót betűi és írásjelei is voltak, már pedig GÖRGEINEK a Felvidéken toborozott újoncai között számosan voltak, akik csak tótul beszéltek. A kormány külön tót néplapot indított, amelynek 534 előfizetője volt — az akkori viszonyokhoz képest nagy szám, mert egy-egy előfizető újságját többen is olvasták, néha egész falu.⁴

³ DEZSÉNYI BÉLA: Az első magyar képes hetilap. MKSzle. 1940. 17—35. l.

⁴ FIRTINGER KÁROLY: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Budapest, 1900. 141. l.

WERFER KÁROLY tábori nyomdája⁵ egy két hengerrel bíró fasajtóból, egy könyomó sajtóból, két láda betűből és két láda nyomdafestékből, meg egyéb felszerelésből állott. KOSSUTH LAJOS arcképét ábrázoló fametszet nyomtatásához szükséges dűcot is hoztak magukkal és képes tábori újságot is akartak kiadni. Viaszos vászonnal takart s tologató ablakkal ellátott társzekerekre rakták a nyomdát és személyzetét, a szekerek mindkét oldalára nagy fehér betűkkel ezt a felírást mázolták: „tábori sajtó“. Debrecen felé tartva egy helyen az osztrák vonalon kellett áthaladnia a szekértábornak; GIEGL elbeszélése szerint meg is állították őket, de a magyarul rosszul értő örök a szekerek feliratából azt okoskodták ki, hogy a karaván — sajtót visz a miskolci vásárra és nem bántották őket. Debrecenben azután a nyomdatulajdonos hadnagyi, a szedők őrmesteri egyenruhát kaptak, hosszú kardokat is viselhettek. Havi bérük 40 forint volt, de ezen kívül naponta egy font húst, fél font szalonnát, félliter bort és kenyeret is kaptak.

De nem a kassaiaké volt az egyetlen tábori nyomda.⁶ Bizonyára megelőzte őket a pozsonyi MANGOLD-nyomda tábori sajtója, amelyről GIEGL ISTVÁN is említést tesz naplójában. Ez azonban csak könyomásra volt berendezve és további sorsáról alig tudunk valamit, pedig egészen Aradig követte később a visszavonuló sereget. Megelőzte WERFERÉKET BEM tábornok hadi nyomdája is, amelyet 1848 decemberében állítottak fel a debreceni városi nyomda segítségével. Ennek a nyomdának HEGEDÜS ISTVÁN és PÁLFALVAI KÁROLY voltak a szedői, nyomói KUTTOR SÁMUEL és UJVÁROSI JÓZSEF. KUTTOR később eltűnt, valószínűleg a románok áldozatául esett. Magát a nyomdát Kézdivásárhelynek ajándékozta BEM, hálából a város hősiességéért. Kézdivásárhelyen azután ennek a tábori nyomdának a sajtóin készült a *Székelly Hírmondó* című hadi újság.

Az osztrák főhadserg is rendelkezett tábori nyomdával; ennek BRUSS KÁROLY volt a vezetője, akit HAYNAU gyászos győzelme után a bécsi állami nyomdánál tisztviselői állással jutalmaztak meg. Az újvidéki MEDAKOVICS DÁNIEL nyomdája pedig Karlócára, majd Zimonyba vándorolt és közben-közben a Duna hátán, hajófedélzeten állította elő magyarellenes röpiratait és hírlapját.

Maguk a kassaiak, a magyar főserg tábori nyomdászai, Gödöllőn kezdték meg munkájukat; 1849 húsvétján érkeztek el ide GÖRGEY honvédeit követve, akik mögött ekkor már a hatvani, tápióbrsikei, isaszegi és váci győzelmes csaták állottak. A gödöllői bevonuláson KOSSUTH is részt vett s a kastély egyik szobájában töltötte az április 7-ről 8-ra virradó éjtszakát, ugyanabban a szobában, amelyben az előző éjtszaka még WINDISCHGRÄTZ herceg, az osztrák fővezér pihent. A sajtó számára a kastély vadász-

⁵ GIEGL, i. h.

⁶ FIRTINGER, i. m. 196—198. l.

termét rendezték be és az ünnepi vacsorán a nyomdászoknak is terítetek asztalt. Másnap megkezdődött a munka: KOSSUTH kiáltványát és a haditörvényszék egy ítéletét kellett kinyomtatni. Nehéz feladat volt, mert a sajtót csak megtámasztva lehetett felállítani, ezt pedig a terem falán körülaggatott szarvasagancsok nem engedték. Két honvéd támasztotta vállával a gépet, mialatt a nyomdászok dolgoztak.

A gödöllői szép napok hamar elmúltak: a sereg s vele a nyomda is Vácnak fordult, majd Léván keresztül a felszabadított Komáromba vonult. Komáromnál hidat vertek a Dunán és átkeltek Tatára. Itt nyomtattak WERFERÉK először szükségpénzeket: 2, 5 és 10 krajcárosokat. De Tatán sem időztek sokáig, mert GÖRGEY Buda alá vezette győztes honvédeit s május 1-én megkezdődött Buda várának ostroma. Az ostrom alatt a nyomda először a Buda melletti Nagykovácsiban, majd a Svábhegyen ütött tanyát: itt a sajtót egy üresen álló csűrbe költöztették. Legelőször egy óbudai lőporcsináló halálos ítéletét nyomtatták ki: a szerencsétlen lőport adott el HENZINEK, Budavár parancsnokának.

Buda bevétele volt GÖRGEY utolsó nagy győzelme. Az orosz betörés után a szabadságharc kimenetelébe vetett remények szétfoszlottak. 194.000 orosz és 83.000 osztrák állt ekkor már a magyar sereggel szemben. GÖRGEY egy utolsó emberfeletti erőfeszítéssel megkezdte a visszavonulást Vácon, Balassagyarmaton, Losoncon, Miskolcon, Tokajon és Nyiregyházán át Nagyváradra, majd Aradra. A tábori nyomda híven kitartott a vezér mellett. Szedőnk, aki naplójában megörökítette a nyomda sorsát, feljegyzi, hogy Aradon 2 frtos Kossuth-bankókban még megkapták fizetésüket: ezeket a bankjegyeket ekkor már teljesen elhasznált lemezekről nyomtatták, a nyomásuk egészen fekete, szétfolyó volt. A Kossuth-bankókat készítő állami nyomda az események sodrában maga is valószínű tábori nyomdává lett: Budapestről előbb Debrecenbe került, majd Buda bevétele után vissza Pestre, de rövidesen Szegedre kellett menekülnie.⁷ Innen kezdve Aradig már nem is volt állandó székhelye, ott járt a sereg nyomában és útközben teljesítette nehéz feladatát. Aug. 5-én érkeztek Lugosra, innen a kétszáz főnyi személyzet megkísérelte a menekülést, de részben a mócok, részben az osztrák sereg fogta el őket. Ezek mindenükből, még legszükségesebb ruháikból is kifosztották a nyomdászokat, éppen csak a bankjegynyomda drága préseit és egyéb felszerelését — összesen 6000 mázsát tett a súlya! — sikerült a Marosba süllyeszteniük, hogy ne kerüljön az ellenség kezére.

Szomorú sors jutott a kassai nyomdászoknak is. Ők Világoson oláh parasztoznak adták el a nyomda maradványait és a szekereket, azután az osztrák katonai hivatalban jelentkeztek, ahol egy kapitány útlevelet adott nekik, de előbb hosszú beszédben dorgálta meg őket „rebellis“ multjukért. Ennek a tábori nyomdának egyetlen halálos áldozata volt, ez

⁷ FIRTINGER, i. m. 169—184. l.

még a tavaszi hadjárat alatt haza akart látogatni és HURBÁN cseh martalócainak kezére került. Egy másik nyomdász július 15-én, a váci csatában került orosz fogságba. GIEGL ISTVÁN gyalog indult haza Kassára, de itt nem kapott munkát és újra külföldre utazott.

A tábori nyomdák lelkesítő kiáltványai helyett ekkor már HAYNAU felhívását ragasztották ki a magyar városok falaira. A magyar és az olasz háború rosszemlékű hiénája kötél és lőpor általi halált, deportációt, várfogház- és porkolábfogságot ígért könnyű és nehéz vasban a bujdosó szabadsághősöknek, meg az ellenszegülő falvak fölperzselését... De ez a gyűlölködést lihegő nyomtatvány már nem tábori nyomdában készül.

DEZSÉNYI BÉLA.

Előfizetés-gyűjtés — tudós koldulás. A XVIII. század végén és a XIX. század elején, amikor még nem volt szépirodalmi művek számára minden könyvet könnyelműen felvásárló olvasóközönség, nem voltak tőkeerős könyvkiadó-vállalatok, nem volt egy, vagy több könyvkereskedés minden városban, mint ma, — de már voltak újságok, amelyekben hirdetni lehetett, a könyvkiadás — ha nem volt maccenás — a szerző kockázatára, vagy előzetes tájékozódás alapján történt. A hírlapokban jelezték, hirdették, hogy ilyen és ilyen mű van készen kéziratban, kiadásra előkészítve, de csak abban az esetben kerül kinyomtatásra, ha kellőszámú előfizetés érkezik. Elő lehet fizetni táblabírák, tanárok, papok, könyvkötők s egyéb iparosok, vagy ahol éppen találtak ilyenek, könyvkereskedések útján is. (L. MKSzele. 1944. 77. l.)

De nemcsak az újságok és lelkes irodalombarátok útján gyűjtötték az előfizetőket, hanem az írók, költők és szerzők olykor maguk is nekivágtak az országútnak és vidéken, városról-városra, faluról-falura, kuriárol-kuriára járva próbáltak szerencsét előfizetés-gyűjtéssel.

Úgy látszik, már ebben a korban is akadtak előfizetés-gyűjtő szélhámusok, akik végigcsalták az ország irodalompártoló közönségét, mert ok nélkül aligha jelenhetett volna meg BRASSAI SÁMUEL *Vasárnapi Újság*-jában (1837. 373—374. l.) a következő förmedvény:

Egyveleg korunkból. Van hazánkban a' literatúrának egy mocska, egy olly kereset-mód, mellynek hasonmását a' külországai mívelt nemzetek nem ismerik, 's a' mellyet itt azért akarok kijelelni, hogy kiki azt, legalább elő nem mozdítása által, csökkenteni igyekezzék. Ez a' *tudós koldulás!* Első neme ennek az, midőn némellyek maguk személyesen feljárva az országot, előfizetést kéregetnek kijövendő, vagy talán ki sem jövendő könyveikre. Második neme, midőn a' szerzők már kész nyomtatott könyveiket hordozzák szerte, 's ezeknek megvételére házanként unszolják 's csaknem kényszerítik az embereket. Nincs egy olvasó is tudom, ki mind a' két rendbeli koldulásra ne látott volna példát, miért minden tudományokkal foglalkozó ember valóban pirúl, s vajha pirúlnának az azokat üzők!

Némely más tettekről, ú. m. aranya, selyembe kötött munkáknak koronás főkhöz küldéséről,* oktatóknak kézikönyveikkel kereskedésükről, sat., mivel ezek másutt is, (ámbar azoknak sem szolgál dícséretökre), megtalálhatnak, ezúttal halgatunk.

A *Vasárnapi Újság* is előfizetőiből élt s bizonyára voltak egyes városokban előfizetés-gyűjtői. Hogy nagynevű szerkesztője a szerzői előfizetés-gyűjtés ellen ennyire felháborodott, annak nyilván az lehetett az oka, hogy ál-szerzők meg nem írt műveikre való előfizetési pénzek felzedésével rúttul rászedték a hiszékeny vidéki úri embereket. Tr. Z.

A katalógus-olvasás ma sok tudós előtt mosolykeltő, együgyű időöltés, a régebbi pozitívista világban azonban, amikor a könyvpiac, Amerika és Anglia lázas könyvvásárlásai következtében árában egyik nagy meglepetést a másik után okozta, a könyvtáros számára nemcsak szórakozás volt, hanem hivatali kötelesség is. Mint fiatal könyvtári tisztviselő magam is mosolyogtam, amikor HELLEBRANT ÁRPÁD (1855—1925), a M. Tud. Akadémia könyvtárának hatalmas bibliográfiai tudású alkönyvtárnoka a kezembe nyomott egy-egy új Fock-katalógust, hogy vigyem haza, olvassam el, mert szenzációsan érdekes és tanulságos. Az ő esti olvasmányai — az antikvárius-katalógusok voltak s olyan összehasonlító tanulmányokat végzett a régi és új antikvárius katalógusok között, mint az összehasonlító irodalomtörténész, vagy nyelvész a mesemotívumok, vagy szóalakok között. Tudományos könyvtáraink tisztviselői között e század első évtizedeiben ő volt a legelső könyvszakértő, aki értett úgy a könyvpiachoz, mint bármely antikvárius. Tudta, mikor ugrottak magasra pl. az Elzevírek, és mikor zuhantak le, mikor emelkedtek, vagy estek az Aldus-, Frobenius-, Plantin-nyomatványok, s ha a könyvtárnak felajánlottak valami raritást, aminek árfolyama lezuhant, a legújabb külföldi katalógusokkal bizonyította be az eladónak, hogy elkésett: a könyv nem raritás többé, mert sok újabb példány került belőle a piacra, — vagy az angol és amerikai ügynökök, akik minden árat megadtak, egymásra licitálva, egy-egy ritkaságért, már kielégültek és a könyv „értéke“ megsemmisült. Hogy szöknek fel, vagy zuhannak le az árak, azt az utolsó évtizedekben, sőt években minden könyvvásárló tapasztalhatta. HELLEBRANT állandóan szemmel tartotta a könyvpiacot, eleinte ambícióból, hogy az antikváriusok s könyvügynökök túl ne járhassanak az eszén, — később, vénségére, abban az időben, amikor a magyar könyvtárak nem tudtak vásárolni szerény költségvetésük és a csak „hadsergyszállítók“, vagy spekulánsok által megfizethető szédületesen magas árak miatt semmit, megszokásból, privát érdeklődésből. Részben ennek köszön-

* Midőn egy hivatalnál, rangjánál, 's vagyonánál fogva a' nyereség vadászáson felül emelkedett első rendű tudós, mintegy báró Hámmer, épokális munkáját a' burkus királynak tisztelete jeléül megküldi; az egészen más, de mi homunciók!!

hette azt a kivételesen nagy bibliográfiai tájékozottságot, lexikális tudást, amellyel a könyvtárban pillanatok alatt egész repertóriumot diktált le egy-egy kérdés iránt érdeklődő tudósnak, kutatónak. RIEDL FRIGYES, ANGYAL DÁVID, HEINRICH GUSZTÁV, akik szakirodalmukat kitűnően ismerték, minden nagyobb tanulmányuk írása közben felkeresték HELLEBRANTOT, aki gyakran egészítette ki az ő tudásukat — emlékezetből. Még BALLAGI ALADÁR sem átalotta bibliográfiai kérdéseket intézni HELLEBRANTHOZ, pedig ő aztán a magáénál nagyobb tudást nem igen ismert el.

Amikor HELLEBRANT GYULAI PÁL leányától elvált, belátta, hogy számára zárva az út a magasabb érvényesülés felé. A tudományos kutatásokat abbahagyva, a könyvtárnak, bibliográfiák összeállításának s a katalógus-olvasásnak élt. Tudományos összejövetelekre nem járt el. Társasága — a Józsefvárosi dalárda tagjain kívül — néhány könyvmolyból állott, akik nem olvasták, csak gyűjtötték a könyveket. Amikor halálos ágyán meglátogattam, a legújabb külföldi antikvárius katalógust olvasta. (Bibliográfiai érdemeinek rövid méltatását l. *MKSzle* 1925. 201. l., a róla írt nekrológban.)

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

ISMERTETÉSEK.

Apor-kódex. Bevezetéssel ellátta és hasonmással közléteszi SZABÓ DÉNES. *Codices Hungarici II.* Erdélyi Tudományos Intézet. Kolozsvár, 1942. XX + 288 + 2 számozatlan lap.

A magyar nyelvemlékek hasonmás kiadása a *Codices Hungarici*-sorozatban indult meg. Az első számú kiadvány PAIS DEZSŐ bevezetésével jelent meg: *Jókai-kódex*, Budapest, 1942. A sorozat különösen napjainkban, a háborús esztendőök teljében, mutatkozik nélkülözhetetlennek, mert a legtöbb kézirat légvédelmi pincékben van és minden alaposabb kéziratösszehasonlítás, íráselemzés, szövegösszevető munka szinte egészen megbénul.

De a fac-similés kiadásnak még egy előnye van, tudniillik, hogy a futómunkát végző kutatónak az eredeti helyett adhatjuk ki a hasonmást, mint azt a nagyobb levéltárak máris teszik. Ezáltal a kézirat megőrzéséhez (konzerválásához) nagymértékben járulhatunk hozzá.

A sokat vitatott eredetű *Apor-kódex* nevét az APOR-családtól kapta. A kódexet a múlt század közepén báró APOR ZSUZSANNA adta ajándékba a CSEREYeknek, kik azután a Székely Nemzeti Múzeumban helyezték el.

SZABÓ DÉNES a kódex külső köntösének leírásában mintaszerűen gondos munkát végzett. Sorra veszi 1. a táblák, 2. a kötés, 3. a könyv mai állapota, 4. a papíros, 5. a lapbeosztás, 6. az írás, 7. a tinta, 8. a könyv összetétele, 9. a könyv sorsának vizsgálatát, nem elégszik meg a belső diplomatikus leírással, hanem kéziratát a hazai kódexekkel is egybeveti. Megállapítja, hogy az *Apor-kódex*et, a kétségtelenül premontrei *Lányi-kódex*-szel együtt valamelyik budai könyvkötőműhelyben kötötték be az 1500-as évek körül. Tehát mindenben jogos az a következtetés, hogy az *Apor-kódex* legrégebbi birtokosai a premontrei kanonissza-apácák voltak.

A könyv mai állapotából az eredeti terjedelmet állítja vissza. Sajnálattal olvassuk, hogy ennek az értékes nyelvemlékünknél több mint kétharmada, 46% elveszett. Nem mulasztja el BRIQUET és LICHÁČEV alapján a vízjegyeket átvizsgálni. Hasonló változatokat talál Bergamó, Udine, Würzburg, Ferrara, Verona, Velence környékén, sőt Oroszországban is 1523-ban hasonló vízjegy bukkan fel. Egyik vízjegy sajtóságon magyar, nincs kizárva, hogy hazai papírmalomban készült.

A kódex hat kéz írása, a másoló gubacs- és koromtintát használt. Érdemes volna egyszer kódexaink írástechnikájáról behatóbb tanulmányt

írni, ahol ezek az apró részletek, amelyek az összehasonlító munka szempontjából igen fontosak, kellő jelentőséget nyernének.

A provenienciával kapcsolatos megállapításra azonban szabad legyen megjegyeznem, hogy az *Apor-kódex*-szel sorsközösségben levő *Lányi-kódexet* nem igen írhatták a margitszigeti premontrei kolostorban. Ebben az időben a margitszigeti apácaklastrom mellett a férfikolostor már csak de iure létezett, 1510 körül már egyetlen premontrei kanonok sincs a szigeten, hisz Szent Mihály egyházukba is Márton budai plébánost kénytelenek meghívni az egyházi szertartások elvégzésére (OSZVALD A.: *Fegyverneky Ferenc sági prépost, rendi visitator*, Budapest, 1934. 24. l.). Amíg a Nyulak szigetén pang az élet, a dunántúli prépostságok és rendházak élettől virulnak. Somlyóvásárhely és Mórchida, a *Lányi- és Pozsonyi-kódex* termőhelye lesz. Ide menekülnek a szegedi premontrei apácák is, és magyar bejegyzéses liturgikus könyvet hoznak magukkal. Latin antifonáljukban oly utasításokat találunk magyar nyelven, amelyek más liturgikus könyvei meglételére engednek következtetni: „Ezt más kñnlbe keres“ „...Laudes meh vagyon yrwan nagy kýmbe“... (*Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára*, Budapest, 1934, 139. l.)

Az *Apor-kódex* is követhette a *Pozsonyi-*, meg a *Lányi-kódex* útját, és az APOR báróknak a pozsonyi, ill. a nagyszombati klarisszákhoz fűződő kapcsolatai révén került a család birtokába.

A kiadás könyvtörténeti szempontból gazdag módszertani újításokkal ismertetett meg. Tanulsága, hogy az eredeti szöveg tanulmányozása történeti szempontból is értékes következtetések levonására vezethet. A *Lányi-kódex*, a *Pozsonyi-kódex* mellett immár ez a harmadik könyv, amely a premontrei *Libráriák* működéséhez fűződik. SZABÓ DÉNESÉ az érdem, hogy a régebbi kutatók belső érvei mellé kritikai érzékkel és felkészültséggel külső érveket is csoportosított. GÁBRIEL ASZTRIK.

A kassai püspöki könyvtár kódexei és ősnymtatványai. Összeállította: P. FEHÉR MÁTYÁS O. P. Kassa. 1943, „Szent Erzsébet“-nyomda. 80 l.

Kassa örvendetes hazatérésének ötödik évfordulóján tudományoszerető püspöke, MADARÁSZ ISTVÁN „azzal a szándékkal bocsátja útjára a kassai püspöki könyvtár kódexeinek és ősnymtatványainak újabb katalógusát, hogy az érdeklődők számára hozzáférhetővé tegye ezen szellemi kincseket és ezzel is dokumentálja Kassa város multban gyökerező szellemi erjét és jövőbe vetett törhetetlen hitét“. — Mi, akik a magyar multból táplálkozó hittel hiszünk a magyar jövőben, úgy érezzük, valóban, aligha kaphattunk volna ünnepibb ajándékot, mint ezt a szakszerűségre törekvő katalógust. A benne felsorolt könyvek, kéziratok mind az egyetemes európai, mind a hazai művelődéstörténet növekvő értékű kincsei.

P. FEHÉR elődje, RÉCSEY VITKOR, idestova ötven esztendeje adott részletes tájékoztatót a magyar egyházi művelődés eme ősi őrhelyének

kincseiről (1891-ben!). Azóta a könyvtárat átrendezték s így gyarapodásai és keletkezett hiányai is időszerűvé tették, hogy új katalógus tájékoztatassa az érdeklődőket a püspöki, ill. plébániai könyvtár beces ritkaságairól.

Az összeállítás 1378—1467-ig 32; 1700—1809-ig pedig 33 kéziratról ad számot. Amazok a középkori egyházi irodalom magyarországi elterjedésének adalékaiul szolgálhatnak. Utóbbiak között irodalom-, egyház-, művelődés-, település- stb. történelmünk szempontjából fontos, sokszor forrásjellegű munkákon akad meg szemünk. Köztük nem egy 1700-nál korábbi keletű. (Nem értjük, miért vette föl P. FEHÉR az 1700., ill. 1809. évszámot, hiszen pl. a *Conspectus fundorum*... 1827-ig terjed; viszont a kamerális iratok között mind XVI., mind XVII. századiak is találhatóak. Például a KAPRONCZAY-féle 1578-ból; a DÓCZY-féle 1526—29-ből.) Az említett forrásjellegű kéziratok csoportjába valónak látszik a leírás után ítélve pl. az *Elenchus litteralium documentorum diversorum ordinum*; a két *Miscellanea*-kötet, — egyikben a GUSZTINI JÁNOS nyitrai püspöktől elrendelt urbárium összeírás 1765-ből, a másikban sok XVIII. századvégi anyag a felsőmagyarországi viszonyokról. (MOLNAR B JÁNOS kanonok utazása Budáról a Szepességbe 1784-ben.) Nem kisebb érdekű NITZKY KRISTÓF *Staatskenntniss von Ungarn* című művének kézírata. Szívesen látnók SZIRMAY ANTAL két munkájának, a *Castis omnia casta*... és a *Collectiones de Hungaria*... anyagának bővebb ismertetését, esetleg részeinek kiadására is sor kerülhetne. Sokat ígérnek például településtörténeti vonatkozásban is az ESZTERHÁZY-féle 1775-i *canonica visitatio jegyzőkönyvei*.

Ezután a püspöki könyvtár több mint száz, s a plébániai könyvtár 27 őnyomtatványának (1526-ig!) leírása következik. A püspöki könyvtár őnyomtatványainak azonosítását — néhány kivételtől eltekintve — HAIN és PANZER közkeletű műveire támaszkodva végezte P. FEHÉR. Ahol ez hiányzik, ott a leírások általában hozzásegíthetik a kutatót a további meghatározási szándékban. A plébániai könyvtárának anyaga ilyen tekintetben teljesen szabad területet nyújt még a kutatónak. — A RMK-könyvek sorát magyar (41 darab) és latin (16 darab) csoportra osztva, mint minden eddigi felsorolást, abc-ben kapjuk. Több esetben megemlíti P. FEHÉR, hogy SZABÓ nem ismeri a kassai példányt e RMK-könyvekből. Külön is jó lett volna kiemelni, hogy a Sárospatakon 1658-ban megjelent MEDGYESI PÁL: *Gyözködő hit a Testen*... című munkája unicum, amit sem SZABÓ, sem SZTRIPSZKY nem ismert. A 68—69. l.-on leírt (34. sz. a.) SÁRPATAKI N. MIHÁLY: *Noé bárkája*... Kolozsvárott nem M. D. LXXXI-ben, hanem 1681-ben jelent meg, s így SZABÓ I. 1264-gyel azonosítható! A „Régi magyar könyvtár latin nyelvű kiadványai...” című csoport két tételénél a hivatkozás SZABÓRA szintén elmaradt. Az egyik: CYBELEI VALENTINUS: *Opusculum de laudibus et vituperio vini et aquae*... Hagenau, 1517, v. ö. RMK. II. 215-tel; a másik: OLÁH MIKLÓS: *Catolicae*

ac christianae religio... Bécs, 1560. című munkája, ami RMK. III. 473-mal azonosítható. Egy-egy címléírás SZABÓÉtól eltér (pl. a RMK. I.-hez tartozó csoportban a 40. szám alatt leírt VERBŐCZI-kötet; a II.-ban az 5., 8. és 9.).

Megjegyzéseink, amelyek elsősorban a figyelem fölkelését célozták, mitsem vonnak le az igen nagy szorgalomról és hozzáértésről tanúskodó összeállítás értékéből. Kiegészítéseink bizonyítják, milyen nagy örömmel fogadtuk e kis füzetet s mily együttérző szeretettel ünnepeljük a Kassa hazatérével újra nyilvánvalóvá lett régi magyar művelődésünknek, sajnos, oly ritka, de annál becsesebb emlékeit. Ez értékes emlékeink leltározásáért pedig nem lehetünk eléggé hálásak mind a leltározást elrendelő mecénásnak, mind az azt végrehajtónak. CSERY-CLAUSER MIHÁLY.

Bibliographia regis Mathiae Corvini. Mátyás király könyvtárának irodalma. FITZ JÓZSEF közreműködésével összeállította ZOLNAI KLÁRA. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Szerkeszti RÉDEY TIVADAR. X.) Budapest, 1942. 8°. 160 l.

A speciális magyar történeti témák bibliográfiáinak mai napig oly gyér sorát érdemes munkával gyarapította a sorozat első ilyen irányú kötete. A legnagyobb hírű-nevű magyar könyvtár irodalmának gazdag anyaga — a kötet körülbelül hétszáz címet sorol elő — különösképen szükségessé tette a jövő kutató munkájának hathatós könnyítését hozó bibliográfia összeállítását. Számos szak — történelem, művelődéstörténet, irodalomtörténet, művészettörténet, klasszika-filológia stb. — művelői lépten-nyomon szembekerülnek a *Corvina* bibliográfiájának problémáival. A bibliográfiák ez elsődleges szolgálatát, a kutatók útmutatását az irodalom birodalmában a kötet használati szempontokból történt részekre osztása tökéletesen teljesíti. A tíz nagy fejezet, mely egyenként több kisebb fejezetre oszlik, a *Corvina*-kutatás összes előforduló köreit felöleli. Áttekintésük: I. A *Corvina* Mátyás király idejében. (Források, könyvtárosok, másolók, festők.) II. A *Corvina* Mátyás utódai alatt. (Szétszóródás.) III. A *Corvina* török kézen. (Pusztulás, visszaszerzési törekvések, nyomozás.) IV. A maradványok felkutatása. (XVII—XVIII. századi vándorlás, XIX. századi kutatás és gyűjtés.) V. A történelmi analízis. (Módszerek, meghatározás, tartalmi, művészeti, ikonográfiai stb. értékelés, viszony a nyomdászathoz.) VI. A történelmi szintézis. (Összefoglaló történet, ismertetések.) A kötet utolsó harmada az egyes kódexek irodalmát tartalmazza. VII. A fennmaradt kódexek. VIII. Kétes és elveszett korvinák. Benne két értékes lista, az egyik a kötetek korát, a másik tartalmukat mutatja. A bibliográfiák (IX.) után a *Corvina*-irodalom betűrendes jegyzéke (X.) és név- és tárgymutató, magyar, német és francia tartalommutató egészíti ki a gondosságról tanúskodó könyvészetet. De túl ezen a szoros bibliográfiai értelemben vett eredményen, a kötet nemcsak ezt, hanem a speciális témák bibliográfiáinak másodlagos szolgálatát is

a maga egészében elvégzi. A praktikus mellett történelmi szempontok szerint sorolt címeiben a szóbanforgó témának, ebben az esetben a könyvtár történetének, teljes történelmi áttekintését adja. Mintegy ennek a történelmi értékelő munkának eredményeképpen vonja le következtetéseit az előszó, mely a *Corvina*-szemléletnek irodalmában tükröződő történetét vázolja és pár lapon a magyar könyvtár-történet művelői számára megszívlelendő szempontokat vet fel. Szép példája egy speciális szak köréből a HORVÁTH JÁNOS nyomán a közönséget és a közvéleményt fokozott figyelemmel kísérő „szociológiai” irodalom- és művészettörténelmi szemléletnek. Hasonlóképpen korszerű szempontok helyes tekintetbevételét tanúsítja, hogy az analitikus kutatás körébe tartozó címek között külön részt kapott a túlnyomóan ikonográfiai címeket mutató: MÁTYÁS arcképei, címerei és emblémái. Idevág az egyes címek mellett a könyvben közölt kép-reprodukciók pontos feltüntetése. E kettős értékű eredmények számbavételével a kötetben nemcsak bibliográfiai, hanem kultúrhistoriái irodalmunknak is nagy nyereségét könyveljük el, melyért a szerzőknek méltó elismerés jár.

IFJ. VAYER LAJOS.

A bölcs Esopusnak és másoknak fabulái és oktató beszédei valamint azoknak értelme melly fabulákat egybeszerzette és Kolosvárott anno MDLXVI. kiadta Heltai Gáspár most pedig a mai kegyes olvasónak átnyújtja Keleti Arthur. Nyomtatta és kiadta fennállásának XL-ik évfordulójára a Tevan nyomda Békéscsabán MCMXLIII. 2°. 160 l.

A békéscsabai TEVAN-nyomda, amely ízlésével és művészeti törekvéseivel évtizedek óta hazánk legmagasabb színvonalú nyomdái közé tartozik, ez évben ünnepelte fennállásának negyvenedik évfordulóját. Ünnepét — méltóképpen — oly könyv kiadásával ülte meg, mely magára vonta a könyvkedvelők elismerő figyelmét. A régieshatású, csontszínű, külön e könyv számára rendelt diósgyőri papirosra nyomtatott díszes kiadványt fametszetek ékesítik. Mint a kolofónból megtudjuk, e fametszeteket egy kétszáz esztendővel ezelőtt Bassano-ban megjelent AESOPUS-kiadásból vették át, de nem fényképezési eljárással, hanem újra metszetéssel. KORDA GÉZA fametsző-mester művészetét dicsérik a régi mesék hangulatához illő vaskos, nehézkes, karikatúraszerű, fogvicsorgató, nevető, síró, ravaszkodó, riadozó állatképek. — A könyv a TEVAN-amatőrsorozat tizenharmadik kötete. A vörös-feketenyomású boríték, rikító színes fametszetével, a régi kalendáriumok borítékának hatását kelti, félvászson kötése azonban egészen modern: a kékesszürke vászonsarok, dohánybarna papírral bevont tábla semmiképpen nem emlékeztet a régi kötésekre. A nyomtatvány vastag (fett) betűi emlékeztetnek ugyan a régi magyar nyomtatványok széles- és vastagvonalú betűire, de modern betűk, az oldalak, sorok beosztása pontos, (precíz), nem úgy, mint azt a XVI. század magyar nyomtatványaiban látjuk. A régies hatás fokozására nem ártott volna a lapok alján adni az ívjelzéseket (A, Ai, Aii) és az őrszavakat (custosokat). Nagyobb

lett volna az illúziója annak, hogy régi könyvet forgatunk. A könyv így archaizáló modern könyv, ami egyébként nem hiba, különösen akkor nem, ha a nyomdai művészetnek ily tökéletességével, ennyi ízléssel, gondal van előállítva, amint azt különben a TEVAN-kiadványoknál már megszoktuk.

Az ESOPUS—HELTAI meséknek a mai olvasóközönség számára, régies nyelven való átírásával a kiadó KELETI ARTHUR bízta meg, nyilván azért őt, mert attól tartott, hogyha filológust bíz meg e munkával, az — nem érezvén a régi magyar stílusnak a nagyközönség számára nehéz voltát — könnyen benne hagyott volna a szövegben a mai olvasó számára érthetetlen, vagy nehezen érthető mondatokat, fordulatokat és tréfákat is. KELETI ARTHUR nagy vívódások, filológusokkal való hosszas tanácskozások után vágott neki ennek a munkának. Érezte a felelősséget, mely HELTAI szövegének érintésével, modernizálásával reá hárul, tudta, hogy filológiai szempontból helytelen az a munka, amelyet vállalt. A régi magyar nyelvet nem ismerő nagyközönség számára azonban sok helyen kétségkívül érthetetlen lett volna az eredeti HELTAI-szöveg. Így kénytelen volt azt a megoldást választani, hogy HELTAI GÁSPÁR szép és ma is minden gondolkozás nélkül könnyen megérthető mondatainak felhasználásával írja át az aesopusi meséket.

KELETI ARTHURNAK sikerült feladatát megoldania: a mesék a nagyközönség számára érthetők, könnyen olvashatók. A régies stílus nem takarja el az ötleteket. A mesének, mint a templomi prédikációnak is, egészen más a nyelve, mint a mai szépprózáé s az a nyelv, amelyet KELETI ARTHUR, hosszas aggályoskodás, utánjárás, filológusokkal való viták után kialakított, kitűnően illik AESOPUS meséihez, mert népies is, régies is. Persze, a régi fametszetekhez jobban illett volna a HELTAI-stílus, viszont sehogy sem illett volna a mai irodalmi stílus. Ezt az archaizáló stílust úgy kell tekintenünk, mint hiteles archaizáló stílust, amely megbízhatóbb, elfogadhatóbb, mint a csinált, erőszakolt, hamis archaizáló stílus, amelyre az újabb szépirodalomban nem egy példa van.

A könyv külseje és belseje között így megvan a stilisztikai összhang: nem ad pontos reprodukciókat sem tipográfiában, sem a szöveg stílusában. Inkább csak ódon hangulatot akar kelteni. Azt akarja éreztetni, hogy régi-régi mesemondó szólal meg előttünk.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Böör György: A magyarországi ruszin időszaki sajtó a XIX. században. Magyar Történeti Értekezések. Szerkeszti BARÁTH TIBOR. 2 [szám]. Kolozsvár, 1943. K.: A Ferenc József-Tudományegyetem Történeti Intézete. 8° 52 [2] l.

1848 októberében merül föl először a magyarországi ruszinok között ruszin újság és nyomda alapításának a terve. DUCHNOVICS SÁNDOR eperjesi kanonok terjeszt ilyértelmű javaslatot a Munkács-egyházmegyei kon-

zisztórium elé, amely azonban arra az álláspontra helyezkedik, hogy e kérdéssel csak a békés állapotok helyreállta után kíván foglalkozni. Ugyanez év novemberében újra szőnyegre kerül a ruszin lap alapításának a terve, de megint leveszik a napirendről. Egy év múlva, 1849. novemberében CSURGOVICH JÁNOS nagyprépost a konzisztórium nevében értesíti az eperjesi püspököt, hogy „egy lapnak orosz nyelveni kiadását elhatároztam, mihelyt a szükséges kellékek megszerezve és a mostani akadályok elhárítva lesznek“. A *Katholikus Néplap* terjesztésére, amit az esztergomi érsek ajánlott nekik, nem vállalkoznak, mert „a ruszin lakosság nem érti a magyar nyelvet és ha megértené, sem érdekelné annak tartalma, mert a lap kizárólag a latin egyház ügyeivel foglalkozik“. Az esztergomi érsek leiratának a hatása alatt azonban a munkácsi konzisztórium határozatot hoz ruszin néplap kiadására és nyomda vásárlására, s egy teológiai tanárt megbíz a néplap előzetes tervének kidolgozásával. A terv el is készül, lap azonban nem jelenik meg. Sok nehézséget, akadályt kellett legyőzni a lap megindulása előtt: tisztázni kellett a helyesírás, a betűtípus (egyházi szláv, azaz cirillika legyen-e, vagy grazsdanszkij srift, azaz a világi nyomtatványokban Nagy Péter óta használt betűsor), tartalmi beosztás, nyomdahely (hol nyomják: Ungváron, Budán, vagy Galíciában?), szerkesztő személyének, költségek fedezésének a kérdése. Az anyagi nehézségek és ruszinföldön cirillbetűs nyomda hiánya miatt az 1849-i lapalapítási terv megbukott.

Galíciában 1849 júliusától kezdve megjelent egy ruszin újság, a „*Haličo-ruskij Vistnik*“ (Galíciai Ruszin Hírlap), amely a bécsi kormány támogatásával, Lembergben jelent meg. Ezt olvasták a magyarországi ruszinok is, akik a galíciai ruszinokkal korábban is fenntartották az összeköttetést és 1849. január 29-én memorandumban kérték a császártól „a korona ruszin népességű területeinek politikai és közigazgatási egységesítését“. 1850-ben a lemergi ruszin hírlapot Bécsbe vitték föl, hol új címet kapott: *Vistnik dlja Rusinov Avstrijskoj Deržavi* (Hírlap az Osztrák birodalom ruszinjai számára), tehát a magyarországi és galíciai ruszinok számára egyaránt. Bár a lap szerkesztésében a magyarországi ruszinok nem vettek részt, mint levelezők és cikkírók annál szorgalmasabban tevékenykedtek, az élen DUCHNOVICS SÁNDORRAL, a ruszin egység legjelentékenyebb propagátorával, aki indulásakor a lapot „védőnek, tanítónak, dobnak, ezredkürtnek nevezi, melynek hangjára négy millió ember figyel“.

Bár a lap propagandája révén sok eredményt értek el a hivatalos élet, iskolázás terén, 1853-tól kezdve a hazai ruszinok megszakítanak minden kapcsolatot a *Vistnik*-kel. Ennek nyelvi okai voltak. Nem tudtak meg egyezni, hogy milyen nyelven írjanak: a „kárpáti, avagy beszkid-ruszin“ nyelven-e, vagy közeledjenek-e az egyházi szláv nyelvhez, avagy a nagy-orosz nyelvet használják-e irodalmi nyelvül? A *Vistnik*-ben végre is győzött a nagyorosz irányzat, miértis a bécsi kormányzat megvonta a laptól

hivatalos jellegét, az addigi szerkesztőket elcsapta s új szerkesztőt delegált, aki bármily dialektusban írt cikket leközölt lapjában. Akkoriban a nagyorosz irányzat volt túlsúlyban a lap hazai ruszin munkatársai között, akik a nyelvi változás miatt visszavonultak a *Vistnik*-től. Ezzel a *Vistnik* megszűnt a hazai ruszinok számára.

A második ruszin lap Budán indult meg 1856-ban, *Cerkovnaja Gazeta* (Egyházi Újság) címen, de — főként nyelvi okok miatt — az sem bizonyult életképesnek. A szerkesztő, RAKOVSZKY IVÁN nagyorosz-párti ruszin volt, aki a nagyorosz nyelvet erőszakolta, jóllehet — mint maga is bevallotta — „a nagyorosz nyelvet tökéletesen nem bírja“. Hazai ruszinok nem támogatták a lapot, mire RAKOVSZKY Lembergbe akarta átvinni, de ez sem sikerült neki, mert ott már az ukrán (kisorosz) irányzat volt erősödőben. 1857 márciusában a kormány kérdést intéz RAKOVSZKYHOZ, hogy miért használja egyházi újságjában az orosz nyelvet, s 1858 májusában betiltja a *Cerkovnaja Gazeta* nagyorosznyelvű kiadását.

Ennek a lapnak utóda a harmadik ruszin lap: a *Cerkovnyj Vistnik dlja Rusinov Austrijskoj Deržavy* (Egyházi Hírlap az Osztrák Birodalom Ruszinjai számára), melynek szerkesztője megint RAKOVSZKY IVÁN, aki nagy vívódások után megígéri, hogy fölcseréli az orosz nyelvet „a területi orosz dialektus formáival“. Tíz szám után, 1858 végén ez is megszűnt. E két hazai ruszin újság a Szent István-Társulat kiadásában, BAGÓ MÁRTON nyomdájában jelent meg.

A harmadik ruszin újság az Ungváron megjelenő *Svit* (1867—1871), mely a Szent Bazil-Társulat szellemi, erkölcsi és anyagi támogatásával indult meg, négyszáz előfizetővel. Ez a szám azonban — ismét nyelvi okok miatt — hamarosan felére csökken. A *Svit* is a nagyorosz nyelvi irányzathoz csatlakozik, írói „nem használják a mi beszélt nyelvünket és szavainkat“. Egyik munkatárs azt javasolja, hogy az egyházi szláv nyelvet válasszák a ruszin nép irodalmi nyelvéül. 1871-ben maga a Szent Bazil-Társulat is megszakít minden kapcsolatot a *Svit*-tel és *Novyj Svit* címen új lap kiadását határozza el. Ez az orosz nyelvvel szemben a ruszin népyelvet akarta irodalmi nyelvvé emelni, közös nevezőre akarta hozni „a népi nyelv sokféle provincializmusát“, de sikertelenül. Az így szerkesztett irodalmi nyelvet sem értették meg a ruszin olvasók s végül is a szerkesztők kénytelenek voltak cikkeikhez szótárt is közölni!

A *Novyj Svit* megszűnése után *Karpat* néven indul meg új lap Ungváron (1873—1886).

1867-ben megindul az első pedagógiai szaklap *Učitel* (Tanító) címen, 1871-ben az első szatirikus lap a *Sova* (Bagoly), mind a kettő Ungváron; 1868-ban a *Gazeta dlja Narodnych Učitelej* (a Néptanítók Lapjának fordítása), Pest-Budán, ugyanekkor ugyanitt a *Chozajstvennyja Nastavlenija* (Gazdasági Tanácsadó), az előbbi a m. kir. vallás- és közoktatásügyi, az utóbbi a m. kir. földművelésügyi minisztérium kiadásában. 1885-ben indult meg Ungvárott a *Listok* (Lapocska).

BŐR GYÖRGY széleskörű forráskutatások, a vonatkozó irodalom gondos felhasználása alapján írt értekezéséből nemcsak a fennvázolt ruszin sajtótörténetet ismerjük meg, hanem a hazai ruszinság irodalmi, politikai, egyházi, tanügyi törekvéseit is. Világos áttekintést ad a sajtótörténeten keresztül a ruszin irodalmi nyelv körüli harcokról, oly kérdésekről, amely csak most, a legutolsó években oldódott meg.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Dr. Gyalui Farkas: *Hatvanéves irodalmi munkám.* 1882—1942. Összeállította —. Kolozsvár, 1943. Nagy 8° 22 [2] l.

Ez a bibliográfiai jegyzék nem annyira GYALUI FARKAS volt tudós könyvtárnoknak s az érdemekben gazdag nyugalmazott könyvtárigazgatónak, mint inkább GYALUI FARKAS újságírónak irodalmi munkásságát tartalmazza. A könyvtörténész alig látszik benne az irodalom, színház, zene s a legváltozatosabb, egyéb kérdések iránt érdeklődő hírlapíró mellett. Régen polihisztornak tartották azt, aki több tudomány-területen alkotott műveket, ma azonban, amikor minden tanult újságíró — ha irodalmi, vagy művészeti munkatárs — kénytelen naponként véleményt mondani, cikket írni bel- és külföldi tudományos, irodalmi, színházi, zenei kérdésekről, sok az ilyen minden iránt érdeklődő művelt ember, aki ma már nem tart igényt a „polihisztor“ előkelő címre.

GYALUI FARKAS, a nagyműveltségű, sokat és sokfélét olvasó könyvtárnok is kétségkívül tudja ezt s auto-bibliográfiáját nyilván nem a könyvtárnokok számára állította össze, mint reference-munkát, hanem önemlékül, saját kulturális érdeklődésének áttekintéséül. Most, hajlott korában jól esett visszaemlékeznie azokra az irodalmi, tudományos, művészeti stb. kérdésekre, amelyekkel hosszú élete folyamán megismerkedett és — ha csak futólagosan, újságcikkekben is — foglalkozott.

Huszonkét lapot tesz ki így irodalmi munkásságának jegyzéke, két-hasábos szedésben. Autobiográfiája tartalmazza önállóan megjelent kiadványait, újság- és folyóiratcikkeit, még fotoriportjait is, például: „Berzeviczy beszédet mond. Szt. György-szobor leleplezése. Tolnai Világlapja. 1904. okt. 16. Kép. Gy. F. felvétele“. Szépirodalmi munkáiból a fordításokat, elbeszéléseket, rajzokat, színműveket nem vette föl jegyzékébe. Ezeken kívül azonban, úgy látszik, fölvette minden sorát, ami nyomtatásban bárhol megjelent.

Megtudjuk bibliográfiájából, hogy irodalmi munkásságának jegyzéke megjelent már 1933-ban is, negyven lapon s „Pótlás e műhöz 1933—1942-ig“ 1942-ben, hét lapon. „Egyetemi előadásaim“ címszó alatt értesülünk arról, hogy 1901—1918 között előadta 1. a könyvtártant, 2. a könyvnyomtatás történetét, 3. a könyv történetét, 4. a könyvtárak történetét, 5. bibliográfiát, 6. az időszaki sajtó történetét, a hírlapirodalom történetét is. Ezek az előadások megvannak kéziratban. Kár, hogy nyomtatásban nem jelentek meg. A könyvnyomtatásról, könyvtárakról hír-

lapokban számos cikke jelent meg, melyek bizonyára érdekes és értékes adatokat és szempontokat tartalmaznak. — Önállóan kiadta TÓTFALUSI KIS MIKLÓS *Mentségét és Siralmas panaszát*, mindkettőt bevezetéssel és két hasonmással.

A könyvtörténész számos, öt érdekelhető könyvtudományi cikk címét találhatja meg GYALUI FARKAS változatos irodalmi munkásságának jegyzékében.
TRÓCSÁNVI ZOLTÁN.

Nagyvárad thj. város bibliográfiája. Összeállította: KERTÉSZ JÁNOS. Budapest, 1943. Nagyvárad thj. város támogatásával kiadta a szerző. 36 l.

Szent László városa már régmúltjában igen mozgalmas kultúréletre tekint vissza, sokszor tárgya szakírónak, szépírónak és számos önálló és periodikus mű megjelenésének színhelye.

KERTÉSZ JÁNOS, jó néhány alkalmi bibliográfia összeállítója, ezúttal Nagyváradról adott közre mintegy 600 címszóból álló kis könyvészetet. Munkája, amint azt az előszóban maga is megjegyzi, nem teljes, csak a városról önállóan mindeddig még meg nem jelent könyvészet gyors pótlására szolgál; hiányt akar kiegészíteni.

Ez érezhető az anyag csoportosításánál is, mely nem szakok, csupán könyvek és cikkek szerint történik.

KERTÉSZ, legjobb tudomásunk szerint, Nagyvárad teljes könyvészetét a közeljövőben fogja SZABÓ KÁROLY, a PETRIKÉK, stb. pontos kicédulázásával megjelentetni, amikor majd arról is számot ad, hogy milyen és hány önálló mű, időszaki sajtótermék látott ott napvilágot, minthogy az erre is kiterjeszkedő könyvészet a bennfoglalt statisztikai táblázatokkal kitűnő kulturális keresztmetszetet adhat a városról.

A váradi időszaki sajtótermékek bibliográfiájához a nyomtatásban megjelent könyvészetek mellett (KERESZTY, SZALÁDY, SZINNYEY, KEMÉNY, RÉZ H., stb.) nagy segítségére lesz az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának helynévszerint rendezett katalógusa is.

E teljes váradi bibliográfia megjelenéséig is az érdeklődők az általunk ismertetett, sok szeretettel megszerkesztett „előfutárból” tanulmányozhatják a város multját és jelenét a felsorolt történeti, kultúrtörténeti, politikai, közgazdasági, közegészségügyi, művészeti, stb. vonatkozású könyvek és cikkek címadata segítségével.
SZEMZŐ PIROSKA.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Apponyi Sándor grófról, születésének százéves fordulója alkalmából az *Újság* január 9-i száma a *legnagyobb magyar könyvgyűjtő* főcímmel történelmi novella formájában emlékezett meg. A novella szerzője lelkesedéssel merült el a nemestörekvésű gróf életének s műveinek tanulmányozásába és a legnagyobb tisztelet és kegyelet hangján idézi elénk a rajongó bibliophilt gyermek-, ifjú- és férfikorában, Párizsban, Londonban, az Akadémiában, lengyeli kastélyában, a Magyar Nemzeti Múzeumban és a ravatalon. Ez a biographie romançée talán a legszebb és legigazibb, amit ebben a műfajban magyar nyelven írtak. Szerzője RÓNAY MÁRIA. Azt az újságlevelet, amelyen ez a több mint négy teljeshasábos, meghatódott hangú, fínoman kidolgozott novellisztikus megemlékezés megjelent, a magyar könyvtárnokok és bibliofilek, akik hódolattal ápolják a legnagyobb magyar könyvgyűjtő emlékét, bizonyára elteszik és mindaddig megőrzik, amíg külön, RÓNAY MÁRIA gyűjteményes kötetében helyezhetik el könyvespolcukon.

Könyvtörténet és karrier A Magyar Könyvszemle immár hatvannyolcadik évében jelenik meg, minden évfolyamában számos értekezést, tanulmányt, kisebb cikket közölt s közöl ma is a könyv, könyvnyomdászat, könyvkötészet, könyvkiadás, a könyvtárak és hírlapok történetéből. E cikkek túlnyomó része eredeti kutatásokon alapul, s eredményeivel irodalom- és művelődéstörténeti ismereteinket gazdagítja. A cikkek szerzői általában könyvtári tisztviselők, akik könyvtudományi kutatásaikat minden távolabbi cél szem előtt tartása nélkül, tisztán tudományos érdeklődésük kielégítésére végzik, a nélkül, hogy ezért bármiféle anyagi, hivatali elismerésre vagy előnyre számíthatnának. A könyvtörténész nálunk nem számíthat egyetemi katedrára és tudományos működése az előlépésnél alig vétetik figyelembe. Minden tudományszaknak van tanszéke egyetemeken, csak a könyvtörténetnek nincs. E tanszékre pedig nem annyira a tudós könyvtörténésznek volna szüksége, mint inkább a tudományos könyvtáraknak, amelyek minden könyvtártudományi ismeret nélküli tisztviselőket kénytelenek alkalmazni. S ha a tisztviselő adminisztratív beosztásba kerül, soha életében nem ismeri meg a könyvtárban őrzött kódexek, ősnymtatványok, régi magyar könyvek stb. problémáit és meghatározási módszereit. Az egyetemeken vannak ugyan a könyvtörténetnek magántanárai, akik sok hasznos ismerethez juttathatnák a hallgatókat, de a könyvtörténet nem vizsgatárgy s a hallgatóság a vizsgatárgyak miatt csak annyira foglalkozik a mellékes kollégiumokkal, amennyire a kötelező tantárgyak megtanulása mellett marad némi ideje. Ez

pedig a legtöbb hallgatónál igen kevés. — A könyvtárosképzés kérdéseivel a MKSze számos cikkben foglalkozott (1929. 15—24. l., 1930. 207—209. l., 1937. 62—66. l., 1937. 332—338. l.) s a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete is tartott két tanfolyamot kezdő könyvtári tisztviselők számára (l. MKSze 1937. 67—68. l. és 347. l.). E tanfolyam nagyjából pótolja azt, amit a tanfolyam résztvevői az egyetemeken tanulhatnának meg, mint szaktárgyaikat, de hathónapi kurzus mégsem ad alkalmat oly elmélyedésre, mint négyévi egyetemi tanulás. A MKSze hatvanhét évfolyamának tudományos cikkei, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Bibliofil Társaság kiadásában megjelent önálló könyvtörténeti művek, a külföldi hatalmas szakirodalom anyagát nálunk csak egy-két gyakorlatiatlan rajongó szívja magába, tudományos kíváncsiságból s élete végén veszi észre, hogy tanulásának, szakmunkásságának eredményeit, tudását a praktikus érvényesülők szánakozó mosollyal veszik tudomásul.

A könyvkötésről. K. L. úrnak. Nem a szerkesztőség hibája, még kevésbbé szándékos mulasztása, hogy a magyar könyvkötés történetéről hét évvel ezelőtt megjelent összefoglaló művek ismertetésével a *MKSze* nem foglalkozott. Az a dolgozótársunk azonban, aki e két jelentős, nagy mű: HUNYADY JÓZSEF: A magyar könyvkötés művészete a mohácsi vészig (12 szöveggel és 24 táblával, Budapest, 1937, 112. l.) és ROMHÁNYI KÁROLY: A magyar könyvkötés művészete a XVIII—XIX. században, Budapest, 1937, 47 képpel, 340 + 4 l.) ismertetését megjelenésekor igényelte, máig sem teljesítette ígérését. A következő sorokban nem akarunk elébe vágni a nyilván terjedelmesebb ismertetésnek, de addig is, amíg az elkészül, felhívjuk az ön figyelmét a HUNYADY JÓZSEF művének végén található, 930 címet tartalmazó magyar könyvkötészeti bibliográfiára, amelyben a szakirodalmat pontosan és teljesen együtt találja. — A magyarországi könyvkötők teljes névsorát nem állították még össze, de KEMÉNY LAJOS, GÁRDONYI ALBERT, VÉGH GYULA stb. kutatásai alapján számos régi magyar könyvkötő, — azaz „könyvkötő úr“ — nevét ismerjük. A könyvkötőt ugyanis az újságok, nevük említésekor megurazták. Azért-e, mert a könyvkötőktől, akik egyúttal könyvkereskedők és lapterjesztők is voltak, sok függött a könyvek és újságok eladása tekintetében, vagy azért, mert a könyvkötő (a könyvnyomdásszal együtt) az összes iparosok között a legközelebb állt a művelődés forrásához, a könyvhöz, vagy talán azért, mert sok nemesi származású mester volt közöttük?

Az említettem könyvtörténések műveiben számos magyar könyvkötő nevét találhatja meg. Kiegészítésül közlünk itt néhány könyvkötő névsort a XVIII. század végéről és a XIX. század elejéről.

Egerben: ... Gyalogai Ignáz Úr, Könyvkötő. — Gyalogay Ignácz (*M. Músa* 1789. 97 l.). — *Eperjesen:* Koller Gottfried Úr, Könyvkötő. — *Ketskeméten:* Veresmarti János Úr, Könyvkötő. — *Losontzon:* Kún Ferentz Úr, Könyvkötő. — *Miskóltzon:* Mólnár Sigmund Úr, Könyvkötő. (*M. Músa*, 1787. Márc. 24. 187—188.). — *Besztertze-Bányán:* Quendl Mátyás, Könyvkötő Úr. — *Eperjesen:* Kollár Könyv-kötő Úr. — *Győrben:* Müller Ferentz Könyv-kötő Úr. — *Gyöngyösön:* Schumann, Könyv-kötő Úr. — *Gyulán:* Ott lakó Könyv-kötő. (*M. Músa*, 1787. máj. 16. 311—312. l.). — *Ketskeméten:* Salja Péter, Könyv-kötő Úr. — *Komáromban:* Ketskeméti János. — *Kőszegen:* Ludvig Mihály. — *Lötsén:*

Kollár Ferentz. — *Maros-Vásárhelyen*: Mólnár Sám. — *Miskoltzon*: Mezei József. — *Nagy Váradon*: Ott lakó Könyv-kötő. — *Ó Budán*: Kis János. — *Pápán*: Szép Miklós. — [*Pápa*: 'Soldos György M. M. 1787. 731 l.] — *Pétsben*: Weidinger Márton. — *Rima-Szombaton*: Csapó József. — *Sáros-Patakon*: Szabó György. — *Selmetzen*: Harrdopler Ágoston. — *Sopronban*: Rchrabs[!] Gottlieb. — *Szatmár-Némethen*: Ott lakó Könyv-kötő. — *Szegeden*: Ott lakó Könyv-kötő[!]. — *Székes-Fejerváron*: Lang Ágoston. — *Tömösvárban*: Lechner (valamennyi név után kinyomtatva: „Könyvkötő úr“). (*M. Músa*, 1787. május 16. 311—312. ll.) — *Ketskéméten*: Ott Lakos Könyv-kötő, Veresmarti János Uram. (*M. Músa*, 1787. 461. l.) — *Gyulán*: Balogh György Úr, Könyv-kötő. — *Ketskéméten*: Sallya János. — *Ó-Budán*: Kiss István. — *Pétssett*: Veidinger Márton. — *Rosnyón*: Etei Imre. — *S. Patakon*: Szabó János. — *Selmetzen*: Hardopler Ágoston. — *Sopronban*: Srabs Gottlieb. — *Szatmár-Németi*: Farkas János. — *Újhelyen*: Szendrey György. — *Vásárhelyen*: Sáray János. — (*M. Músa*, 1789. jan. 6. 97. l.) (Valamennyi név után: „Úr, Könyvkötő“); — *Kolozsvár*: Berzétei Könyvkötő Úr. (*B. M. Merkur* 1794. II. 94. l.) — *N. Enyeden*: N. Könyvkötő, Szily Josef Úr. (*B. M. Merkur*, 1796. aug. 2. 904. l.) — *Ó Budán*: K. Kötő és áros Kis István. (*B. M. Merkur*, 1798. febr. 20. 211. l.) — *Kőszegen*: Könyv-kötő, Ludvig, u. o. — *Fejér-váronn*: Könyvk., Láng Úr. — *Pápa*: N. 'Soldos György, Könyvk. Úr. — *Péts*: Könyvk. Veidinger Úr. — *Siklós*: Könyvk. Tóbi János Úr. — *Szatmár*: Könyvk. Munkátsi Úr. — *H. M. Vásárhely*: Könyvk. Sárai Úr. (*M. Merkur*, 1797. I. 208. l.) — *Ketskéméten*: Veresmarti János, Kompactor. — *Pétsen*: Waidinger, Kompactor. (*M. Merkur*, 1797. II. 1358. l.) — *A XIX. századból*: *Siklós*: Tóby János. — *Eszék*: Klinger János. — *Szeged*: Kibling József. — *Kaposvár*: Szabó Benedek. — *Miskolc*: Miskoltzi József. — *Kecskemét*: Ocsay János. — *Szombathely*: Róka Imre és Zsoldos István. (*M. Kurir, Honnyi Levelek*, 1813. 42—43. l.) — *Eger*: Haberl. — *Fejerváron*: Lang. (*M. Kurir, Honnyi Lev.* 1814. 22. sz. 50. lap.) — *Komárom*: Töltési Istvány. — *Losontz*: Gergely Gábor. (*M. Kurir, Honnyi Lev.* 1814. Nr. 26.) — *Léva*: Lovas. (U. o. 1815. I. Nr. 34.) — *Kőszeg*: Ludvig Sámuel. (U. o. 1815. II. Nr. 61.) — *Pécssett*: Gundl Maximilián. — *Veszprémben*: Vászonyi. (*Hazai s Külf. Tud.* 1816. 7. sz. Toldalék.) — *Fejerváron*: Az öreg Lang Ágoston és Polatsek Károly. (U. o. 1816. 26. sz. utáni hirdetés.) — *Miskolc*: Miskoltzi János. (*M. Kurir, Hazai Dolgok*. 1816. II. 82. l.) — *Gyulán*: Bakay János. — *N. Váradon*: Cserapes Jonathán. — *Rév Komáromban*: Töltésy István. — *Hódmező Vásárhelyen*: Sárosi Benjamin. — *M. Vásárhelyen*: Debretzeni István. (*M. Kurir*, 1816. II. 248.) — *Kolozsváron*: Guttman János. — *Siklós*: Tóbi János. (*M. Kurir*, 1817. I. 64.) — *Léván*: Lovas. (*M. Kurir, Honnyi Levelek*, 1815. I. 278. Nr. 34.) — *Sopron*: Schrabz. — *Fehérvár*: Lang Ágoston. — *Győr*: Schatten József. — *Kanizsa*: Szent-Mihályfalvai. — *Keöszögön*: Ludvig Sámuel. — *Keszthelyen*: Földesy István. — *Komárom*: Töltésy István, Bóday János. — *Pápa*: nemzetes Zsoldos, n.-Szombati. (*M. Kurir*, 1821. I. 344. l.) — *Pécs*: Gundl Ferdinand. — *Siklós*: Tóbi János. — *Szombathely*: nemzetes Zsoldos István. — *Veszprém*: Vászonyi István. (*M. Kurir*, 1821. I. 344.)

Egy 1816-ból való könyvhirdetés előfizetőségűjtői között szerepel *Kazinczy Ferenc* is.

Az előrefüzetéseket bé szedni kéretnek:

Pesten: Eggenberger, Müller és Kis Urak. — *Debreczenben:* Csáthy György Úr, Könyvny. és Áros. — *Győrben, és Posonyban:* Svaiger Úr, Könyváros. — *Kassán:* Ellinger Istvány Úr, Könyvny. és Áros. — *Pécsett:* Gundl Maximilián Úr, Könyvkötő. — *Kolosváron:* Gutmán János, Könyváros Úr. — *Szathmár Vármegyében* Tekintetes Ajtaj Sámuel Vice Nótáriussa, Tek. Szathmár Vmgynek. — *Veszprémben* VÁSZONYI Könyvkötő Úr. — *Nagy Váradon* és mindenütt a' Vásárokon az özvegy Kis Istvánné és fia, Kis István, Pesti Könyváros Urak. — *Széphalmon:* Tekintetes Kazinczy Ferencz Fő Táblabíró Úr. (*Hazai s Külf. Tud.* 1816. 7. Toldalék.)

A *B. Magyar Mercuriusban* olvasom: „*Eperjes*, nov. 20-dik. A' Napokban Pestről Egren keresztül utazván, láttam itt' mind azokat a' Ritkaságokat, felséges épületeket, mellyek ő Excellentiájának a' mostani Püspöknek köszönik léteket. Láttam... a' Püspöki *Bibliothékát*... Itt [Egerben] egy *Belga Emigrans* Könyv-kötőre is találtam, de a' ki itt' mestersége után tsak igen nyomorúltan élhetne.“ (*B. M. Merkur*, 1793. II. 1038.)

A könyvkötő — íme — olyan személy volt, akit a város említésre méltó nevezetesebb emberei között tartottak nyilván. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Hová lesz az a rengeteg könyv, amely a sajtó alól szakadatlanul özönlik, kisebb-nagyobb áradatokban a könyvpiacra? Mivé lesz az a rengeteg gond és munka, amelyet a lentermelő, a vászon-, papírgyár, az ólom-, cinkbányász, a betűöntő, festékgyáros, a kötélverő, a nyomdász és könyvkötő beleöl?

A könyv rendeltetése, hogy tartalmával tanítson, felvilágosítson, útbaigazítson, szórakoztasson. Sok könyv csak rövid ideig tartó szolgálatot, hasznot ígér (menetrend, telefonkönyv stb.), az eredeti tudományos és szépirodalmi művek azonban a fennmaradás, a halhatatlanság igényével lépnek ki az örök nyilvánosság elé, pedig legalább kilencven százalékuk úgy megsemmisül, mintha nem is lettek volna. A jó könyvet szétolvassák, a rossz könyvet eldobják. Még a legjobban a szép külső kiállítás biztosítja a hosszú életet a könyvnek, mert így sokáig megmarad szobadísznek a könyvespolcon. Az egyszerűbb kiállítású könyvet azonban elolvasása után felhasználják alágyujtásra, fidibusznak (pipárgujtáskor), egyenetlen padlón asztalláb-alátámasztónak, céltáblának, kőszegény vidéken a sárban járdának, és még valamire, amire CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY figyelmeztet a Dorottyában, ahol az Első könyv második versszakában ezt írja:

*Legalább, ha könyvem végig nem olvasod,
Megpróbálhat'd rajta frizérozó vasod.*

Jegyzetben a következő magyarázatot fűzi hozzá:

„A frizérozó vasat, mint sok olvasó nálam is jobban tudja, elébb holmi hányt-vetett papiroson próbálják meg, hogy nem éget é nagyon? Ez is elég szerencséje sok szegény verseskönyvnek.“

TR. Z.

VÁLTOZÁSOK A TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁRAK TISZTVISELŐI LÉTSZÁMÁBAN 1943-BAN.

I.

A KÖNYVTÁRAK HALOTTAI 1943-BAN.

A kérlelhetetlen halál az elmúlt év folyamán súlyos veszteségeket okozott a magyar közkönyvtárak vezetőinek és tisztviselőinek soraiban. Elragadta közülünk dr. SZINNYEI JÓZSEF nyug. egyetemi tanárt, a Magyar Tudományos Akadémia választott főkönyvtárnokát, aki pályája kezdetén a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában volt tisztviselő, dr. RADOS GUSZTÁV nyug. műegyetemi tanárt, aki éveken át volt a József-műegyetem könyvtárának vezetője, dr. TÖRÖK PÁL egy. magántanár, c. főkönyvtárnokot, aki a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában teljesített szolgálatot, s a Magyar Tudományos Akadémia egy másik tisztviselőjét, dr. ROZGONYI MARGITOT. — A Fővárosi Könyvtár tisztviselői közül a múlt nyáron, németországi tanulmányútján, egy alpesi kirándulás alkalmával nyomtalanul eltűnt dr. GERENDÁS ERNŐ.

II.

KÖNYVTÁROSI KINEVEZÉSEK ÉS CÍMADOMÁNYOZÁSOK 1943-BAN.

Az Országos Széchényi Könyvtárnál dr. FITZ JÓZSEF a IV. fizetési osztály jellegével felruházott magyar nemzeti múzeumi főigazgatót a IV. fizetési osztályba, dr. HALÁSZ GÁBOR alkönyvtárnokot könyvtárnokká, dr. KATONA LAJOSNÉ dr. PALLÓ MARGITOT alkönyvtárnoki címmel és jelleggel felruházott I. osz. könyvtári segédőrt alkönyvtárnokká, dr. DROSZT OLGA, dr. HARSÁNYI MARGIT, dr. NAGY JÚLIA könyvtári segédőröket I. oszt. könyvtári segédőrökké, dr. BERECZKY LAJOSNÉ dr. SZOLLÁS ELLA, VASS GYULÁNÉ dr. BERTHÓTY ILONA, dr. TÁRCZY ZOLTÁNNÉ dr. IVÁNYI DÓRA, KAMPIS JÁNOSNÉ dr. DEDINSZKY IZABELLA, dr. SZEKERES MARGIT, dr. CSÁNKY MIKLÓS, PÉCSI SEBESTYÉN, dr. HARSÁNYI ANDRÁS, dr. VARGA SÁNDOR FRIGYES, TÓTH ZOLTÁNNÉ dr. DUKONY MÁRIA, DUBOIS SAROLTA, dr. MEDREY ZOLTÁN könyvtári gyakornokokat könyvtári segédőrökké, gr. CROUY CHANEL PÉTER, dr. BENCSIK GÁBORNÉ

TARICZKY ERZSÉBET könyvtári segédtiszteket I. oszt. könyvtári segédtisztekké, TAKÁCS JENŐNÉ PASTEINER ÉVA díjnokot gyakornokká kinevezték.

Dr. ZOLNAI KLÁRA múzeumi alkönyvtárnoknak a könyvtárnoki cím és a VII. fizetési osztály jellege adományoztatott.

A Budapesti Egyetemi Könyvtárnál dr. MOKCSAY JÚLIA könyvtári segédőr I. oszt. könyvtári segédőrré, RÁD ÁRPÁDNÉ dr. SZABÓ IRÉN múzeumi gyakornokot múzeumi segédőrré, dr. HUNYADY PIROSKA, KERÉKES MÁRTA, dr. SOLTÉSZ JÁNOS, dr. VARGYAS LAJOS könyvtári gyakornokokat könyvtári segédőrökké, dr. VÁMOSSY KLÁRÁT könyvtári gyakornokká, THIERING RICHÁRDNÉ TANGL ERIKA, ORBÁN JÓZSEF könyvtári főtisztai címmel és jelleggel felruházott könyvtári tiszteket könyvtári főtisztekké, KENYERES JÚLIA I. oszt. könyvtári segédtiszteket könyvtári tisztté kinevezték.

A Műegyetemi Könyvtárnál dr. v. SZABÓ PÁL könyvtárnokot főkönyvtárnokká, SIKLÓSI JÓZSEF könyvtári segédőrt, dr. MÓDOS GIZELLA I. oszt. könyvtári segédtiszteket I. oszt. könyvtári segédőrökké, dr. MALÁN MAGDA, dr. FERDINÁND ISTVÁN, dr. SZEKSZÁRDY CSENGERI JÓZSEF, dr. LÜLEY ERZSÉBET, dr. TÓTH DÉNES, dr. GAÁL FERIKE JOLÁN könyvtári gyakornokokat könyvtári segédőrökké, dr. POGÁNY ODÓN GÁBOR főiskolai gyakornokot könyvtári segédőrré kinevezték.

Dr. EDVI-ILLÉS GYULA alkönyvtárnoknak a könyvtárnoki címet és jelleget adományozták.

A Debreceni Egyetemi Könyvtárnál dr. NYIREŐ ISTVÁN az V. fizetési osztály jellegével felruházott könyvtárigazgatót az V. fizetési osztályba, SZABÓ GYÖRGY főkönyvtárnoki címmel és jelleggel felruházott könyvtárnokot főkönyvtárnokká, dr. LAKNER ILONA könyvtári gyakornokot könyvtári segédőrré, SZABÓ ISTVÁN okl. ref. segédlelkész könyvtári gyakornokká kinevezték.

A Kolozsvári Egyetemi Könyvtárnál dr. OROSZ GÁBOR alkönyvtárnoki címmel és jelleggel felruházott I. oszt. könyvtári segédőrt, REISCHEL ARTÚR, TÓTH KÁLMÁN I. oszt. könyvtári segédőröket alkönyvtárnokokká, dr. JÉKELY ZOLTÁN, dr. ENTZ GÉZA, dr. JAKÓ ZSIGMOND könyvtári segédőröket I. oszt. könyvtári segédőrökké, dr. SCHRIDDE ÉVA, dr. VÁCZY KÁLMÁNNÉ dr. ZACHARIÁS LENKE, BÖZÖDI JAKAB GYÖRGY, dr. FALUHELYI VERONIKA könyvtári gyakornokok könyvtári segédőrök lettek.

MONOKI ISTVÁN főkönyvtárnok a könyvtárigazgatói címet és az V. fizetési osztály jellegét, v. BALOGH IGNÁC, dr. v. SZÉCHENYI SÁNDOR könyvtárnokok a főkönyvtárnoki címet és jelleget, KESSLER EDE I. oszt. könyvtári segédőr az alkönyvtárnoki címet és jelleget kapták.

A Pécsi Egyetemi Könyvtárnál dr. NYAKAS SAROLTA könyvtári segédőrt I. oszt. könyvtári segédőrré kinevezték.

Dr. VÁRKONYI NÁNDOR alkönyvtárnoknak a könyvtárnoki címet és jelleget adományozták.

A Szegedi Egyetemi Könyvtárnál NAGY LEOPOLDINA, MOTIKA GABRIELLA és HORVÁTH MAGDOLNA könyvtári gyakornokok könyvtári segédőrré léptek elő.

Az Országgyűlés Könyvtárnál ifj. dr. LUKÁCS GYULA, ifj. dr. RÉVÉSZ LÁSZLÓ a IX. fiz. osztályba, dr. ZÖLD GÁBOR a X. fiz. osztályba segédkönyvtárnokká, KARAY MARIANNE és dr. BALÁS EDIT díjnokká, v. GYÖRE PÁL ideiglenes díjnokká nevezettek ki. NAGY EDIT és dr. PROHÁSZKA LAJOSNÉ kiegészítő munkaerőként vétetett fel. Eltávoztak a Könyvtártól dr. HARSÁNYI MÁRTA és NAGY EDIT.

A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Könyvtáránál GURUBY IRÉN irodasegéd-tisztet irodatisztté nevezték ki.

A Fővárosi Könyvtárnál dr. KÖNYVES TÓTH KÁLMÁN, dr. SZŐKE IMRE SÁNDOR, ifj. dr. SZÁSZ KÁROLY főkönyvtárosokká, dr. KALMÁR GYULA, dr. BAÁN KÁLMÁN és dr. CHIRKE GÉZA könyvtárosokká, dr. JAJCZAY JÁNOSNÉ dr. KANYÓ ERZSÉBET, dr. BÄNRÉVY GYÖRGYNÉ dr. VASS KLÁRA és dr. v. BARCSAY ANDRÁSÉ dr. WEISSENBACH JEANNETTE segédkönyvtárosokká, dr. PATEK ERZSÉBET tudományos gyakornokká nevezettek ki. KESZTHELYI ERZSÉBET, dr. GYURKOVICS TIBORNÉ dr. MIKA IRÉN, dr. HANSKARL ERZSÉBET, HAMVAS BÉLA, NAGY BORBÁLA, dr. SEREGÉLY EMMA és dr. FRANCsik JÚLIA könyvtári főtisztek, PESENYÁNSZKY MÁRIA, TAKÁCH ELVIRA, dr. DEDE KÁROLYNÉ KREMMER MARGIT, KELEMEN LÁSZLÓ, SCHWERTNER GÁBOR, dr. ZOLTÁN JÓZSEF és VIRÁGH GÁBOR könyvtári tiszték lettek, VARGA ISTVÁN irodafőtiszt és DEÁK TIVADARNÉ PÉCHY KINGA THEODORA kezelő lett.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtáránál dr. MELICH JÁNOS nyug. egyetemi tanár, akadémiai r. tag főkönyvtárnokká választott meg.

Dr. HUNYADY JÓZSEF könyvtári segédőrt I. oszt. könyvtári segédőrré, KOTTAUN NÁNDOR I. oszt. könyvtári főtiszti címmel és jelleggel felruházott könyvtári főtisztet I. oszt. könyvtári főtisztté nevezték ki.

Dr. SCHILLER PÁLNÉ dr. RUDAS ERZSÉBET alkönyvtárnoknak a könyvtárnoki cím és jelleg, WODETZKY IMRÉNÉ RÜBLEIN LÍVIA könyvtári tisztnek a könyvtári főtiszti cím és jelleg adományoztatott.

A Zeneművészeti Főiskola Könyvtáránál dr. PRAHÁCS MARGIT könyvtárnoki címmel és jelleggel felruházott alkönyvtárnok könyvtárnokká neveztetett ki.

Kassa város könyvtárigazgatója KONDOR IMRE lett.

A Közgyűjtemények Országos Felügyelőségénél dr. VARGHA LÁSZLÓ közgyűjteményi előadót jelenlegi címének meghagyása mellett I. oszt. könyvtári segédőrré nevezték ki.

Az Ösztöndíjtanácsnál dr. JUHÁSZ LAJOS könyvtári segédőr I. oszt. könyvtári segédőrré kinevezetett.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeumhoz GYÖRBBÍRÓ JENŐ román. kat. gimnáziumi rendes tanárt I. oszt. könyvtári segédőrré kinevezték.

Az Értelmiségi Kormánybiztosságnál dr. MOLNÁR ZOLTÁN és dr. WELKER EDITH könyvtári gyakornokokat könyvtári segédőrökké nevezték ki.

Az Ankarai Tudományegyetemen dr. HALASI KUN TIBOR könyvtári gyakornokot könyvtári segédőrnek kinevezték.

EGYÉB SZEMÉLYI HÍREK.

III.

A M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter dr. ASZTALOS MIKLÓS nemzeti múzeumi könyvtárnokot miniszteri titkárrá kinevezte és ugyanekkor a miniszteri osztálytanácsosi címet adományozta neki.

A M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter dr. KOZOCSA SÁNDOR magyar nemzeti múzeumi könyvtárnoknak a budapesti kir. Pázmány Péter Tudomány-Egyetemen egyetemi magántanárrá történt képesítését jóváhagyólag tudomásul vette és nevezettet ebben a minőségében megerősítette.

RÉSUMÉ — INHALTSANGABE.

Albert Gárdonyi: *Ungarns Bücherproduction im Zeitalter der Pragmatischen Sanction.* Auf Grund der Bücherverzeichnisse ungarischer Buchdruckereien, welche infolge einer am 8. Februar 1726 erlassenen königlichen Verordnung dem ungarischen Statthaltereirat eingesandt wurden, ist die Bücherproduction Ungarns vom Jahre 1712 angefangen geprüft. Es werden mehrere Gattungen von Buchdruckereien unterschiedet, deren Bücherproduction ganz verschieden war. Die Buchdruckereien der Jesuiten in Nagyszombat (Tirnau) und Kassa (Kaschau) waren der katholischen Restauration gewidmet, verfertigten daher hauptsächlich diesem Zwecke dienende Druckwerke. Die Buchdruckereien des Paul Royer in Pozsony (Pressburg) und Sebastian Landerer in Buda (Ofen) waren reine Privatunternehmungen, trachteten daher solche Werke in Druck legen, welche das Fortkommen des Unternehmens sicherten. Sie müssten den Bedarf des Büchermarktes stets im Auge halten, welchem Umstande es zugeschrieben werden muss, dass die Landerersche Buchdruckerei eine grosse Menge ungarischer Volksbücher auf den Markt brachte. Von den protestantischen Buchdruckereien war jene in Lőcse (Leutschau) bestehende, Privatunternehmung; jene in Debrecen aber Eigentum der Stadt, und diese verfertigten fast ausschliesslich nur Schulbücher. Die Tätigkeit der Buchdruckerei in Lőcse (Leutschau) wurde von der Bücherzensur stark verhindert, da diese sich vom Jahre 1721 angefangen im Eigentum der Jesuiten war, die darin mit grosser Strenge verfahren. Unter den benannten Buchdruckereien Ungarns war die Tätigkeit jener der Jesuiten in Nagyszombat (Tirnau) die erfolgreichste und da diese Buchdruckerei hauptsächlich theologische und asketische Werke in Druck legte, erhielt dadurch die gleichzeitige Literatur Ungarns eine charakteristische Färbung, welche die einheimische Kultur dauerhaft beeinflusste.

Alisz Goriupp: *Die Pressepolitik der Regierung und die ungarischen Zeitungen um die Wende des XVIII. Jahrhunderts.* Die Zeitungen des XVIII., ja sogar die der ersten Jahrzehnte des XIX. Jahrhunderts haben in Ungarn einen referierenden Charakter. Zur Zeit Josefs II. zeigen sich die ersten Spuren zur Entwicklung einer Meinungspressen. Nach seinem Tode aber wird die Handhabung der Zensur verschärft. Die ungarische Hofkanzlei verfasst im Jahre 1790 eine neue Instruktion für den Zensor der Wiener ungarischen Zeitungen, die im nächsten Jahre auch als Richtschnur für die Zensoren der ungarländischen Zeitungen der Statthaltereien mitgeteilt wird. Diese Instruktion verbietet unter anderem auf das strängste den Zeitungsschreibern Betrachtungen an die mitgeteilten Nachrichten zu knüpfen und verfügt, dass in Hinkunft Nachrichten über Revolutionen anderer Länder allein der von der Staatskanzlei geprüften Wiener Zeitung entnommen werden dürfen. Wenn die Regierung auch in

vereinzelt Fällen, so zum Beispiel für die Darstellung der üblen Folgen der französischen Revolution, zur Lenkung der öffentlichen Meinung sich der Zeitungen bedient, ist doch ihre ganze Haltung dem Zeitungswesen gegenüber negativ. Nach der Auffassung der allerhöchsten Stellen sollten besonders scharf die Nachrichten jener Zeitungen überwacht werden, die auch von niedrigeren Volksschichten gelesen werden. In die Reihe dieser gehörten auch die Zeitungen in ungarischer Sprache, da diese eifrig von Bauern gelesen wurden. Palatin Alexander Leopold beantragt wiederholt die Mitteilung ausländischer Nachrichten den ungarischen Zeitungen zu verbieten. Der ungarischen Hofkanzlei gelang es aber eine diesbezügliche Verfügung abzuwenden. Nach der Verschwörung Martinovics's stellte sich aber auch diese auf einen intransigenten Standpunkt der politischen Presse gegenüber und trachtete von da ab durch strenge Verordnungen die in- und ausländischen Nachrichten von politischer Bedeutung in engen Schranken zu halten und verblieb jahrzehntelang auf diesem Standpunkte.

Károly Lukács: *La presse périodique de la région du Lac Balaton de 1861—1885.* Cette étude passe en revue les produits de la presse périodique de la région du Lac Balaton, dans sa première période de 25 ans. L'auteur donne l'histoire succincte de l'imprimerie et du journalisme provincial des environs du grand lac et met en relief l'influence de la presse sur l'évolution de la vie économique et sur le développement des établissements balnéaires du Balaton.

TARTALOM.

	Oldal
Gárdonyi Albert: Hazai könyvtermelésünk a Pragmatica Sanctio korában	1
Goriupp Alisz: A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a XVIII. század fordulóján	19
Lukács Károly: A Balatonvidéki hírlapirodalom első negyedszázada	35
Kisebb közlemények: Vitéz GYÖRRÖSY ALAJOS: Török Pál (1885—1943). — ECKHARDT SÁNDOR: Magyar nyomda és kézírás harca a XVI. században. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Helyesírás és könyvmeghatározás. — DEZSÉNYI BÉLA: Tábori nyomdák és nyomdászok 1848-ban és 1849-ben. — TR. Z. Előfizetés-gyűjtés — tudós koldulás. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A katalógus-olvasás	53
Ismertetések: SZABÓ DÉNES: Apor-kódex. (Ism. GABRIEL ASZTRIK.) — P. FEHÉR MÁTYÁS: A kassai püspöki könyvtár kódexei és ősnymtatványai. (Ism. CSERY-CLAUSER MIHÁLY.) — FITZ JÓZSEF—ZOLNAI KLÁRA: Bibliographia regis Mathiae Corvini. Mátyás király könyvtárának irodalma. (Ism. IFJ. VAYER LAJOS.) — A bölcs Esopusnak és másoknak fabulái és oktató beszédei. (Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.) — BÖÖR GYÖRGY: A magyarországi ruszin időszakai sajtó a XIX. században. (Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.) — DR. GYALUI FARKAS: Hatvanéves irodalmi munkám. (Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.) — KERTÉSZ JÁNOS: Nagyvárad thj város bibliográfiája. (Ism. SZEMZŐ PIROSKA.)	64
Levélszekrény: Apponyi Sándor grófról. — Könyvtörténet és karrier. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A könyvkötésről. — TR. Z.: Hová lesz	75
Változások, személyi hírek	78
Résumé — Inhaltsangabe	82

A szerkesztésért *Trócsányi Zoltán*, a kiadásért *Droszt Olga* felel.

Magyarország időszaki sajtójának könyvészete:

I. Dezsényi Béla: A magyar hírlapiro-
dalom első százada. 1705—1805.
Budapest, 1941. 8°, 66 lap.
Ára 5 pengő.

IV. Kemény György: Magyarország idő-
szaki sajtója. 1911—1920.
Budapest, 1942. 8°, 474 lap.
Ára 34 pengő.

VII. Monoki István: A magyar időszaki
sajtó a román uralom alatt.
Budapest, 1941. 8°, 266 lap.
Ára 16 pengő.

A MAGYAR KÖNYVSZEMLE

előfizetési ára egy évre 40 pengő,
könyvkereskedésekben 44 pengő.

Nagy Júlia:

Térképek 1936–40.

Budapest, 1942. 8°, 203 lap.

Ára 10 pengő.

Gulyás Pál:

A bibliográfia kézikönyve I–II.

Budapest, 1941–42. 8°, 1-2. köt.

Ára 80 pengő.

Magyarország évi könyvészete.

1940.

Budapest, 1942. 8°, 672 l.

Ára 20 pengő.